

XV
letnik XV
številka

7-8

**jezik
in
slovstvo**

1969 / 70

Jezik in slovstvo

Letnik XV. številka 7-8

Ljubljana, maj 1969/70

Časopis izhaja od novembra do junija (8 številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Janez Sivec (metodika), Jože Toporišič (jezikoslovje), Franc Zdravec (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska Cetus, grafično podjetje Celje

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina sedme in osme številke

Razprave in članki

- 201 *Franc Zdravec* Slovenska Koroška v prozi, pesmi in drami od 1919 do 1942
210 *Ivanka Kozlevčar* O pridevniku v povedni rabi
215 *Boris Paternu* Problem dveh tipov slovenske književnosti s posebnim ozirom na njen koroški del
225 *Janko Čar, Francka Varl* Slovnico znanje absolventov srednjih šol
236 *Janez Sivec* Je pouk slovenščine res neuspešen?
242 *Vesna Izaković* Analiza s pomočjo sinteze in sintetizatorji
248 *Franc Jakopin* Vprašanje beloruskega jezika in jezikoslovja
258 *Boris Merhar* K zgodovini svobodnega verza v slovenščini
269 *Marta Jagodič* Pridevniki na -ški in -čki
271 *Metka Smrekar* Pridevniki na -inski, -ovski, -evski

Zapiski, ocene in poročila

- 273 *Jože Toporišič* Stanko Bunc (30. X. 1907 — 5. XI. 1969)
275 *Emil Štampar* O zagrebški reviji »Kaj«
278 *F. Petrè* Hrvatski jezikoslovni slovar
280 *Stanko Kotnik* Študija o Podlimbarskem
282 *Neda Šilar* Glagoli s čustveno obarvano pripono
283 *Franc Drolc* Slovstvena veda v Slavistični reviji 1967 in 1968
285 *F. Jakopin* Gost je zanimiv iz različnih dreves

Gradivo

- 286 *Joža Mahnič* K IV. knjigi Župančičevega Zbranega dela
288 *Aleksander Skaza*, Sestanek republiškega odbora SDS — 3. aprila 1970
7-8/3 V oceno smo prejeli
7-8/4 Neporavnane naročnine
7-8/4 Popravka

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta Ljubljana

SLOVENSKA KOROŠKA V PROZI, PESMI IN DRAMI OD 1919 DO 1942

Narodna misel in čustvo sta bistveni prvini slovenskega slovstva do leta 1918. Koroški plebiscit in londonski sporazum sta povzročila, da sta ti prvini še naprej navdihovali slovenske pisatelje.

Središče koroške teme je leposlovna in publicistična proza Prežihovega Voranca. Ta daje najbolj realistično sliko narodne problematike po plebiscitu. Deloma sorodna je poplebiscitna proza Ksaverja Meška, vendar kakovostno in po obsegu veliko skromnejša. Slovstveni prispevki številnih drugih v času od 1919 do 1940 so predvsem narodno budniški, pol romantični, pol bojeviti, predvsem pa idejni.

I

Premočrtna in omahljiva narodna zavest ter narodna nestrpnost sta zelo opazni temi *Prežihove* leposlovne in publicistične proze. To nas ne preseneča, saj je bil le še na Štajerskem slovenski narodni jez do leta 1918 tako odprt in gospodarsko-politični »Drang nach Osten« tako nasilen kot na Koroškem. Povrh je na Koroškem slovensko malomeščanstvo v desetletjih pred prvo svetovno vojno skoraj strnjeno prehajalo na nemško liberalno stran, avstrijska socialna demokracija pa je jemala slovenskemu koroškemu delavstvu narodno zavest s svojo na videz nadnarodno ideologijo.

Narodna zavest se je Prežihu izoblikovala do leta 1917, politično publicistiko in dejavnost pa mu je narekovala v plebiscitnih mesecih. Po desetletju navideznega narodnopolitičnega molka mu je v 30-ih letih iz narodne zavesti pognala estetsko pomembna proza, od 1941 pa tudi publicistična.

Rast svoje narodne zavesti je Prežihov opisal posebno v *Doberdobu* (1939), *Gospodstvu polju* (1942) in v *Solzicah* (1949). Motivi narodnega čustvovanja segajo tu od prvih šolskih let, prek iskanja zaposlitve v Trstu in Celovcu v letih 1911 in 1912 do pobega iz avstrijske vojaške enote na Južnem Tirolskem oktobra 1916.

V teh prozah se Prežih rad spominja očeta. Narodna in socialna zavest v črticah *Borba* (1921) in *Prvo pismo (Solzice)* ter v romanu *Doberdob* priča, da je Prežihova narodna in socialna misel dobila prve pobude v očetovi hiši. Ob dodatnih izkušnjah in idejnih razgledih mu je zagotavljala zavzeto upornišтво za humane človeške in narodne odnose. Prežih je narodno in socialno občutljivost in neupogljivost očetove hiše prvič odlično uveljavil leta 1912 (prim. *Gospodstvo polje*). Znašel se je bil namreč pred odločitvijo, ali naj se poda resignativni, ironični miselnosti lumpenproletariata ali pa proda slovenstvo za kidovne vile celovške klavnice. Oboje je ponosno odklonil. Hkrati je opazil, kako se je avstromarksistična teza, da je narodno vprašanje zadeva meščanstva, zajedala vse do

lumpenproletariata. Po tridesetih letih je to stanje ocenil z besedami: »Grelnica je bila pristaš nekega čistega internacionalizma, ni pa se zavedala, da je ta čisti internacionalizem podpiral nasilje nacionalistične reakcije nemškega kapitalizma«. Devetnajstletni Prežih je potemtakem v celovškem okolju doživel enega svojih glavnih navdihov in pisateljskih motivov v že kar drastični podobi in v politični izčiščenosti. Na podlagi takih izkušenj in spoznanj se je infanterist Amun Mohor, alter Prežih, oktobra 1916. odločil za dejanje s konca *Doberdoba*: »Eden izmed milijonov, ki so to noč stali v jarkih, se je predramil, prisluhnil svojemu srcu, prisluhnil svojim možganom, nato pa preskočil ograjo, ker ni hotel biti več suženj...«

Podatki o rasti Prežihove narodne zavesti se v njegovih delih tu končajo; rast je narodnostno zaokrožena. Potem ko je v italijanskem ujetništvu prebiral še socialistično literaturo, in v dveh letih po vojni, je tudi teoretsko dozorel za dialog o slovenski narodni, še posebej koroški problematiki.

Leta 1920 je s članki v Rdečem praporu poskušal usmeriti slovensko meščansko politiko k jedru koroškega problema, razkrinkaval avstrijsko socialno demokracijo kot nacionalistično stranko ter opozarjal, da je koroški proletariat protijugoslovansko razpoložen. Hkrati je zahteval od slovenske revolucionarne delavske stranke (komunistov), naj Korošce odtrga od avstromarksizma in jih vrne čistemu razrednemu boju, od meščanske vlade v Ljubljani pa, da naj komunistom dovoli delovanje v plebiscitni coni A. Menil je namreč, da so bili ti edini sposobni pridobiti delavstvo za Jugoslavijo (Rdeči prapor, 29. maja 1920; *Reportaža o Koroški*, DEn 14. febr. 1947). Tudi v članku *Proletariatu plebiscitnega ozemlja na Koroškem* (Rdeči prapor 1920, št. 23) se je zavzemal za delavski internacionalizem, grajal koroško socialno demokracijo kot meščanski privesek in trdil, da bi komunistična stranka boljše rešila koroško vprašanje, kakor antanta in pariška imperialistična diplomacija. Tudi po plebiscitu je očitaval avstrijski socialni demokraciji, da delavcev ni vzgojila v socialističnem duhu. (Rdeči prapor, 23. okt. 1920. — Prim. tudi Janko Pleterski *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, M. Sobota 1964, str. 99 in dalje.)

V Prežihovi prozi 20-ih let ni izrazitega narodnega motiva. Tedaj je delal tudi v ravenski delavski Svobodi. Delo s fužinarji je bilo tudi narodno obnovenjeno, saj so bili že toliko ponemčeni in ponemčurjeni, da je Prežih sprva težko dobil igralce, »ki bi obvladali slovenski jezik« (Prežih, *Kralj na Betajnovi v Dobrijah*, Obzornik 1948). Celo desetletje je bil žarišče komunistične stranke v vzhodnokoroškem bazenu. Zato so ga 19. maja 1930 hoteli aretirati, a je pobegnil k očetovi sestri v Logo ves nad Vrbskim jezerom. Tu je od blizu spoznaval, kakšen obseg je zavzelo raznarodovanje v desetih letih po plebiscitu.

Leposlovno se je lotil narodnega motiva, brž ko je sredi 1930. bolj spoznal narodne razmere na Koroškem. Te razmere so ga pognale v upor in pisateljsko analizo dveh duševnosti na narodni meji: ene, ki je ogrožena in dolžna ohranjati svojo naravno in kulturno enkratnost, in druge, ki hoče duhovno in politično zavest sosednje etnične skupnosti spodrinuti s svojo in pri tem ne izbira sredstev.

Napetosti med Korošci, ki jih je kopičila germanizacija, je Prežih prvič opisal v prozi *Če Zila noj Drava nazaj potačo...* (1930) Središči dogajanja sta Loga

ves in Vrba, prva še slovenska, druga pa že v upadu narodne zavesti. Tu je kritiziral Maier-Kajbitscha in psevdoznanstvenika Martina Wutteja ter se topla spominjal Andreja Šusterja-Drabosnjaka, njegovega kulturnega poslanstva in tiskarne, ki so mu jo zaplenili in s tem zatrli pomembno samorastniško kulturno jedro med koroškimi Slovenci v začetku 19. stol.

V novelah, ki jih je objavljala od 1935 naprej, včasih zavzeto zautripa narodno čustvo. Glavni junak v *Boju na požiravniku* (1935) se zna kljub značajski raskavosti lirsko zamakniti v pliberško dobrovo ter uživati barvito pokrajino vse do Svinjske planine. V noveli *Samorastniki* (1937) je Prežih razgledno točko pomaknil še više, na pobočje Obirja. Od tu gledajo Karničniki že stoletja v obsežen prostor med Obirjem, Svinjo in Dobračem. Res je, da pripovednik simpatizira s Hudabivško Meto in z njenimi samorastniki. Prav tako pa je res, da ga je očaral tudi mogočni rod Karničnikov s svojo neuničljivo zamozavestjo. Duh Karnic zahteva »nositi glave pokonci«, dopoveduje stari Karničnik sinu, bajtarski rod Hudabivnikov pa je »suženjski«. Tudi njegov opomin sinu: »... ali ne čuješ v sebi krvi, ki je tekla v naš rod po nevidnih žlebovih iz osrčja samega Obirja?« — ni le stilizacija, ampak tudi privid moči, ki ga avtor ni mogel in ne hotel zatajiti. To moč je prav nostalgичno pomaknil v leto 1875, ko mogočnjaki tod še niso toliko nemčurili. Po prvi svetovni vojni je Prežih poudarjal vitalnost in »bojni klic zavrženega prokletega rodu«. Novela je z narodnoosvobodilno simboliko tedaj učinkovala v duhu Cankarjevega gesla o osvobojenju naroda proletarca.

Samorastniki se končajo z upanjem, z revolucioarnim optimizmom. Roman *Požganica*, ki je nastal za *Samorastniki*, pa na koncu ugotavlja suho stvarnost 20. oktobra. Morda je simbolični sklep *Samorastnikov* kronološko vendarle sledil realistični zadržanosti v *Požganici*, saj je znano, da so Prežihu zaplenili skoraj dokončan roman *Ogenj* (kasneje *Požganica*) že v dunajskem zaporu dec. 1936 (Jože Koruza, *Življenjska pot Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca*, PZ, str. 206).

Ko je roman 1939 izšel, je oživil in uzavestil koroški problem do take stopnje kot nobeno slovensko leposlovno delo dotlej. Osvetlil je nasprotja in sile na Koroškem od razpada Avstro-Ogrske do 10. oktobra 1920. Epiziral je tragični trenutek bojev, »ki so celo spodnjo Koroško zavili v plamen krvavega narodnega spopada« (na koncu poglavja »Rožej pobegne v Celovec«). Motiv »krvavega narodnega spopada« je eno izmed idejnovsebinskih središč romana, v epskem dogajanju pa ga uresničita Močivski Petruh in Čarnuhov Otej. Bližnja rojaka, znanca sta in predstavnika razdvojene Koroške. Petruh združuje osebno svobodo s popolno narodno svobodo. Da ne bi več hlapčeval Nemcem, se pridruži Malgajevi četi. Prešinja in vodi ga misel: »Koroška bo naša! Potem bo konec nemške gospode in Slovenci bomo gospodarili na svojem. Tako mora biti, ker vsak narod imej svoje pravice.« Ko pa se bojuje za tako svobodo, ga ustrelji Čarnuhov Otej, ki se je bil pridružil folksverovcem.

Da, tu je slovenska Koroška tragično prerezana na dvoje.

Kaj ji je prerezalo dušo?

Prežih je razkol utemeljil deloma z diplomatsko intrigo in z zvijačno in nasilno nemško propagando ter s premlahavo slovensko, deloma tudi s srbsko vojsko. Vendar teh dejavnikov ni precenjeval. Rajši je posegel po bistvenejših pojavih in silah. Analitični duh in intuitivna domišljija sta mu zaobjela ljudsko plast, ki je pred plebiscitom hromila narodno zavest in odpornost. Opisal je malomeščanstvo različnih privatnih in državnih poklicev vse tja do »Herrenbauerjev« in socialnih demokratov. Pozoren je bil na nemške priseljence, epsko je individualiziral tudi nekakšne Bahove huzarje iz Češke (hud germanizator Leš je obratovodja, Čeh Stransky, še ostreje je začrtan germanizirani Čeh iz Beskidov, nadgozdar Dudaš). Toda v prvo vrsto je postavil slovenske oportuniste. Gnida, slovenski kmečki sin iz Podjune, se z načelom »usta vejo, kje se peta liže« (Gradnik, *Sonet s svobodi*, 1922) prikoplje v Mežici do oblasti, vodi nemško stranko in sovraži Slovence. Podoben mu je veletrgovec Lušin, ki uporablja dva pečata tako, da je slovenski zmerom manj viden. Komandant žandarjev Tepan preganja pristaše slovenske stranke kot »izdajalce domovine« in zavzeto služi nosilcem oblasti. »Herrenbauer« Požgajnar iz Podjune, čigar »oče je še z Einspielerjem hodil po slovenskih shodih«, vodi nemško stranko Landbund, hči pa imenuje malgajevece »banda«. Posebna žrtev je služkinja Dobravčeva Nina. Celovška nemška in renegatska gospoda jo je duševno popačila in narodno razvrednotila, da se poslej sramuje govoriti svoj materni jezik in »fanatično sovraži« Slovence.

Toda oportunističnim renegatom in duševnim popačencem Prežih ni prisojal moči, ki bi preglodala narodno dno. Usodnejši je bil po njegovem kapitalistični razvoj, pojav, da tuji kapitalist, grof Thurn, raznaroduje slovensko zemljo, npr. planino Požganico, preseljuje bajtarje v rudnik in tovarno, tu pa mu kopičijo kapital za nove odkupe slovenskega narodnega prostora. Tako si v tujčevi spretni gospodarski igri Slovenec sam žaga svoj gmotni temelj. Duhovnega pa mu spodnašata nemška oblast z dvojezično šolo in avstrijska socialna demokracija. Starši Rožejevega Klemna, bratranca Močivskega Petruha, npr. niso vedeli besede nemško, ko so se priselili na Ravne. Sin Klemen je skoraj že ponemčen in se leta 1919 odloči za folksver. In vendar Klemen ni popačen in plitev značaj, pred seboj ima ideal svobodnega človeka in osvobojenega dela, enako kot Petruh. Zakaj se je potem znašel v usodnem trenutku na protinarodnem, na nedemokratičnem položaju? Nanj sta ga porinila dvojezična šola in avstromarksizem. Klemen ni opazil, da je v očeh avstrijske socialne demokracije opuščanje materinega jezika in narodne misli dobivalo »pečat napredka«. Delavcem je vcepil zavratno misel, da je boj za enakopravnost Slovencev stvar meščanstva, »napor nazadnjaštva proti napredku«. Da bi Prežih njeno dvoličnost še bolj poudaril, mora značajni Klemen srečati svojega hudega razrednega nasprotnika, ravnatelja ravenske železarne Göryja, na sedežu socialnodemokratske vojaške organizacije v Celovcu. Eksponent buržoazije se mu patetično »opraviči«, da morajo biti v domovinski nevarnosti »vsi bratje enega duha«.

Prežih Nemce in nemškega duha obsoja, kolikor spodkupuje in odvzema njegovemu ljudstvu duhovno izvornost in gmotno trdnost. S simpatijo in priznanjem pa opisuje šentruperški proletarijat, ki hoče biti »resnična vojska revolucije«, še posebej pa dunajskega delavca, Nemca Obergasta, ki presenečen ugotavlja, da so ga hudo prevarali, ko so ga poslali na južno Koroško braniti »nemško do-

movino«. Po Obergastu je Prežih priznal, da so tudi nekateri Nemci strpno, demokratično presojali koroško vprašanje in da so se z gnusom odvrčali od slovenskih renegatov, kakor se od njih odvrča Obergast.

Prežih ni prizanesel niti slovenskemu in jugoslovanskemu meščanstvu. Z Jazbinci in planino Požganico je pokazal, da koroških kmetov in bajtarjev niso varale le nemške stranke, ampak tudi jugoslovanske meščanske. Slovenski duhovščini je priznal, da je po deželi ohranjala narodno zavest. Hkrati pa ni prezrl, da se je konservativni župnik Rep pobotal z veletrgovcem Lušinom v trenutku, ko mu je ta povedal, da bo delavsko nevarnost odvrnil s tremi vagoni žita. S tem kompromisom je Prežih še določneje pokazal, da se je znašla slovenska narodna zavest s svojimi vidnejšimi nosilci vred v vrtincu hudih socialno političnih protislovij, ki jih je vojna prav do kraja zaostрила in razbičala.

Kmalu po izidu Požganice se je znova vrnil k plebiscitu in v potopisu *Ob versajskih plotovih* (1940) zapisal, da ko se bo versajski plot podrl, »potem bosta spet oba bregova lahko živela v skupnosti in bosta oba soseda, slovenski in nemški, postala svobodna mejaša, svobodna naroda v pravični človeški skupnosti«. Revolucionarnemu socialistu je bila svoboda obeh narodov enako pri srcu. Zato je bila v njegovi opredelitvi narodne svobode vidno prisotna zgodovinsko materialistična misel, da narod, ki streže drugemu narodu po svobodi, ni svoboden.

Na začetku okupacije in narodne revolucije je Prežihov napisal tudi potopis *Gospodstvo polje* (1942). V njem je odstavek, v katerem je napovedal sredi smrtnega spora med narodoma tudi njuno mirno sožitje. Spominjal se je nekdanjega bega z nemškima tovarišema čez Gospodstvo polje, čez zimsko pokrajino, in nadaljeval: »Tudi nismo njene podobe vsi trije občudovali v istem jeziku, zakaj jaz sem bil sin tistega proletarskega naroda, ki se je na tem svetu naselil pred več kot tisoč leti in ga skušal ohraniti zase, medtem ko sta se moja prijatelja prištevala k onemu narodu, ki je s svojo kapitalistično močjo v preteklem stoletju zavladal nad tem krajem. Toda vsi trije smo strmeli nad to prečudno deželo z istim duhom odrešilnega človeškega spoznanja, ki bo nekoč oba naroda pobratilo in bo nekoč Gospodstvo polje edino napravilo večno lepo...«

Prežih je zrasel iz koroške zemlje in narodne problematike. Družbeni pojavi, med njimi tudi narodni boj na narodni meji, so se mu zarežali že v mlado dušo in so zato postali naravna gibala njegove proze. Narodna tematika pri njem ni nastala le iz osvobodilne ideje, ampak predvsem iz življenjske izkušnje. Zato, in tudi zato, ker je bil umetnik, je epske osebe lahko realistično individualiziral v stvarnih okvirih koroške družbene strukture na prelomu stoletja in v plebiscitnem obdobju in še v koroški pokrajini. Zato je njegova proza z motivi narodne zavesti, narodnega spopada in odpadništva — poleg Meškove — edina umetniška, realistično izoblikovana slika celotne Južne Koroške v 20. stol.

Prežih je bil do kraja bojevit in zvest glasnik koroškega ljudstva, demokratični terjavec njegovih narodnih pravic. Velik del svoje pisateljske sile je porabil za to, da bi čim prej ozdravela duhovna rana, ki jo je označil Ivan Cankar 1918. leta pred tržaškimi delavci z besedami: »Tako so nas tujci in potujčenci delali majhne in slabe, da smo nazadnje še sami verovali v to svojo neznatnost in nemoč« (*Očiščenje in pomlajenje*). Prežih se je pogumno spopadel z vero v ne-

moč, ker je ljubil moč in jo je hotel Koroščem ohraniti. Na prizorišče je postavil duhovne slabiče, popačence, izrojence in oportuniste, ki so zaradi bolestnega individualizma zavrgli človeško in narodno čast. Toda vidnejše in višje mesto so zavzeli na tem prizorišču značaji, ki so si znali ohraniti moštvo, ponos, čast — vse, kar je po krvi in kulturi enkratno, nenadomestljivo, narodno.

Preglejmo še drugo »koroško prozo«.

Začnimo z Mešk o m. Meškovo koroško tematiko do 1919. obravnava France Koblar v študiji *Domovina v delu Ksaverja Meška*, DS 1934. Od leta 1919. naprej je obdeloval spomine aklimatiziranega, nato pa surovo izgnanega Korošca (6. jan. 1919). Po izgnanstvu je njegova pripoved pognala najprej iz odpora do šarlatanske narodne in »brezglave gospodarske« politike na Koroškem (*Koroške elegije*, 1919, *Zapiski izza velikih dni* 1920). Deloma je pisal tudi iz apokaliptičnega privida, da na Koroško in vso Slovenijo lega »tuj jezik in njegova pravica in moč«, kot lega pokrov na rakev. Idejo nasilja je podal s podobami nemčurjev in Nemcev, z dvoličnostjo avstrijskih socialnih demokratov, z ozračjem, v katerem so se Slovenci bali drug drugega (*En dan*, 1920, *Na begu*, KDM 1921). Spis *Na begu* ima poleg avtobiografske še posebno močno dokumentarno vrednost. Narodni značaj Koroške je Meško poudarjal tudi v spisih za mladino. Zdaj tako, da je zgodbo kozmogonično umestil ob Klopinjnsko jezero (*Pšenično zrno*, Mladim srcem III), drugič tako, da med njegovo psalmodiranje odmeva pesem otrok Hej Slovenci, kje so naše meje? (*Naši mali*, prav tam). V 30-ih letih ga je h koroški snovi vračalo pristno domotožje (»kakor osirotelemu in zapuščenemu otroku po materi se mi često toži po Koroški«, *Tiste stezice*, 1937). Toda Meškov sentiment tudi zdaj ni ostajal brez konkretnega ozadja, vezal ga je na znance, duhovske sodelavce, na nekdanje farane. Tudi njegove pokrajinske impresije so živo občutene podobe Ziljske doline.

Povsem drugačen je lirizem Ivana Laha v »starokorotanskem romanu« *Angelin Hidar* (1922). Ta na pol fantastična pripovedka, na pol romantični roman iz življenja kraljev in vitezov v času križarskih vojska ima za glavnega junaka legendarnega ljubimca slovenske koroške zemlje, »belega viteza« Angelina. Lah je idejo o svobodi podprl z zgodovinskimi dejstvi, ki dokazujejo uradno rabo slovenščine na Koroškem v 14. in 15. stol., pisal tudi imena slovenskih plemičev v tem času (kar je pa romantična idealizacija zgodovine!). Sicer pa je vsa legendarna in fantastična preteklost le medij za Lahov čustveni elegizem ob izgubi severnega dela Slovenije.

Tudi koroški borec Ivan Albreht se je sprva izgubljal v pravljicah in idealizacijah. V sedmih pravljicah *Paberki iz Roža* (1920) je ohranil premalo ljudske naivnosti in pristnosti, snov je kar novelistično razširil. Enako je skvaril *Tri koroške* (1921), ko je v njih pomešal pogansko vero, erotične surovosti fevdalnih kraljev in duhovno folkloro. V povesti *Tomijeve Tine mlada leta* (1920) je s črno-belo tehniko poskušal pokazati, kako nasprotnik raznaroduje koroško deco in delavstvo. Črno-bele metode o spopadu dveh narodnosti in izrazitega pisanja na pamet pa ni rešil niti z narečnim dvogovorom in dialektizmi niti z ljudsko pesmijo v besedilu.

Po skoraj dvajsetih letih je poskušal zgodbo o Koroški postaviti na realna tla. V povesti *Nebo gori* (1939) je deloma uspešno individualiziral, še bolj pa je

rodoljubno tendenco tudi tokrat romantično poudaril s črno-belo delitvijo oseb na svetle in temne. Spopad je dobil zdaj realnejše osnove: tujec hoče osvojiti dvoje, »kri in zemljo«. Ta spopad, ki uničuje družine, je postavil tudi v realne pokrajinske okvire med Borovljami in Celovcem. Glavni junak Foltan pa je pred ljudmi nekak kmetiški čudak, hkrati os povesti, preprečuje intrige, je strastni romantik, počasi pa se spreminja v simbol zemlje in rodu na njej. Poleg dokaj realistične zgodbe torej romantizem strasti in simbolika, ki s podobo »nebo gori« napoveduje svetlo prihodnost.

Z močjo nespornega stilista je Ivan Pregelj napisal kar sugestivno povest ali »zgodbo slovenske bolečine na Koroškem« *Umreti nočejo!* (1930). Zgodba se dogaja na Koroškem od Šmohorja do Mežice, od sarajevskega strela do plebiscita. Izbrani prostor in pripovedni čas sta mu dala veliko možnosti tudi za osebno refleksijo. V drugem delu je nakopičil preveč dokumentarne, dnevniško politične snovi, premalo prostora pa je dal živi zgodbi ali »romanu«.

Narodni odpadnik je Preglju hudodelec in zagrizen uničevalec slovenstva. Končno mora zadaviti tudi sebe. Znamenje moralizujoče vzgojne povesti je, da je narodno odpadništvo združeno z nravno propalostjo in kaznijo. Pregelj protestira tudi proti ponarejenemu plebiscitu. Ko pa išče rešitev, se izgubi v mistiki in resignaciji. V sklepnem prizoru doživi mladi duhovnik, nosilec slovenske ideje, »videnje« ustoličevalnega obreda. Ta prizor raste iz Pregljeve vere v slovensko legendo, kot jo je opisal leto prej v romanu *Usahlo vrelo*: »Legenda nas je otela iz zveličala. Verujem v Legendo, ki je sanja, bridkost in spolnjenje mojega rodu.« Ta legenda mu obljublja »kraljestvo miru božjega in ljubezni«, v katerem bodo rešeni tudi slovenski Korošci. Prepričan o pravilnosti svoje legende, Pregelj na koncu povesti naróča: »Koroška, tpi, dokler Bog hoče tako!« Politični pojem in problem je s tem popolnoma depolitiziran in zgodovinski preobrat se pričakuje na temeljih krščanske etike.

Matičič se je v *Moči zemlje* (1931) omejil na zahodno Koroško, časovno pa na desetletje z vojno in plebiscitom. Poleg pastirske idilike in življenja v vojnem zaledju opisuje krvave homatije, obračune med Slovenci, nemčurji in Nemci ter glasovalno prevaro. Zaradi nemškega nasilja hoče ljudska prvobitnost na koncu že kloniti. Matičič torej idealizira »moč zemlje«: usmerja h koreninam, zemlji, k »biti«, ki ne vara in »nikoli ne premine«. Ker so v povesti obrtniki narodno odtujeni, idealizira s tem kmeta in kaže v tradicionalno socialno strukturo. »Moč zemlje« je preveč abstraktna, pobesedena, le programska »moč«. Še skromnejša je Roševa povest *Zvesta četa* (1933). Roševo težišče je namreč na miselnosti dijaškega rodu med prvo svetovno vojno, ki se na kraju znajde še na koroški fronti. Proti koncu dobi glavno vlogo Franjo Malgaj, Rošev bližnji rojak s Kozjanskega, in zdi se, da je pisatelj hotel postaviti leposlovni spomenik tudi njemu. Sicer pa je povest nastala bolj pod vplivom tedanjih generacijskih romanov.

Šnuderlov roman *Izgubljena zemlja* (1934) podaja predvsem sliko o razdvojenosti in nasprotju med predvojnim in povojnim rodod. Zato je Koroška samo del prizorišča romana, povrh njegove osebe več razmišljajo o slovenstvu in narodnostnih mejah, manj pa zanje delajo. Po Šnuderlu so Slovenci v povojnem vrtincu izgubili »smisel za stvarnost«, utopično prestavljali mejnike za Gradec, Celovec in Trst, utopiije pa niso znali in tudi ne mogli nadomestiti z

odločno diplomatsko dejavnostjo v Parizu, ker so narodno politiko preveč pomešali s privatno in strankarsko kupčijo. Zgrešena je bila propaganda čustva in krvi, vlada bi bila morala razviti propagando »skupnega žepa«. Narodno razrvan Korošec se več ni mogel zbrati na podlagi krvi, nezrela gesla so ga le zbegala. Notranjo disciplino bi bila ustvarila le trdna vizija gospodarske moči. In še neka pomembna misel ali akcijski motiv živi v tem romanu: kako naj bi znal Slovenec, ki je v paradoksalnem boju krvavel za nemške interese, po vojni rešiti koroško vprašanje, predvsem pa, kako bi bil mogel iztrebiti bolezen in paradokse, da so nekateri Slovenci vendarle hoteli »biti... člani tujega naroda«. Rod, ki mu je vojna spodmaknila moralna tla, ni mogel spremeniti resnice, da se je na Koroškem resničnost zatiranja zajedla v ljudi bolj kot občutek za svobodo in vera, da je narodna svoboda posebna vrednota, ki šele omogoča popolno nemoteno osebno bivanje. Vzrok za izgubo Koroške je Šnuderl videl tudi v jugoslovanski državi, ki se je porajala krčevito, se lovila za vlado in oblast, za Koroško pa se ni brigala, kakor se zanjo ni zmenilo časopisje zunaj Slovenije.

»Koroška« proza se je hranila iz ideje, da je bil plebiscit krivičen. Zato je optimistično sklepala, da je Koroška nezlomljiva in da bo prej ali slej spet svobodna. Deloma je miselno uporniška, brani »kri in zemljo« pred nemškim »Drangom nach Osten«, le v enem primeru prepušča razrešitev krivice dozdevni teocentrični urejenosti sveta. Idejo svobode izraža tudi tako, da se oklepa koroških junakov, Malgaja in Maistra, ali pa v srednjem veku išče dokaze o deželnih pravicah slovensčine in narodne embleme.

Kdor v tej prozi išče pogled na stvari, kakor so nastajale po plebiscitu ali v desetletju pred njim, bo razen pri Prežihovu našel še največ stvarnega v Meškovi prozi. Toda Meško avtentičnemu gradivu po plebiscitu ni več mogel in najbrž tudi ne hotel dati temeljitejše leposlovne podobe. On je bil edini, ki bi bil od navedenih pripovednikov lahko opisal žive Korošce. Tudi zaradi nezahtevne zvrsti, ljudske povesti, pisci epskih oseb niso mogli individualizirati. V njihovi prozi se zaman oziramo po koroški družbeni strukturi. Tej prozi manjkajo jedrnat, prvinski motivi iz življenja koroškega kmeta. Ker pisatelji niso imeli žive izkušnje, ker niso preučevali koroške resničnosti, so se rešili tako, da so si izbrali zastarel model moralizujoče, tendenčne črno-belo pisane ljudske povesti. V njej zaman iščemo psihološki realizem in pokrajinski impresionizem.

Nekateri so svojo navidezno »realistično sliko« Koroške reševali tako, da so kak dogovor pisali tudi v narečju, uporabili preveč narečnih značilnosti in krasili revno besedilo s koroškimi narodnimi pesmimi (posebno Albreht in Matičič). Pregelj je poskušal biti koroško domač in realističen zdaj z ljubkovalnimi zvalniki oseb (Mojci, Katri), drugič s poudarjenim naštevanjem koroških slovenskih krajevnih imen, pa spet s koroško skladnjo, po kateri glagol pride rad na konec. Toda niti jezikovna sredstva niti zgodovinska emblematika in dnevniška politična poročila teh povesti niso rešili romantičnega fabuliranja, predvsem pa niso mogli nadomestiti površnega poznanja Koroške. Tej prozi je skupno tudi to, da se zgodbe končujejo s plebiscitom. Izrazit »zgodovinarski« položaj je poskušal preseči le Albreht (1939). Ko pa je ideja, ki zavrača plebiscit, postavila to prozo pred pretrdo časovno zarezo, je pripovednike reševala na spoznavno in umetniško manj zahtevno ravnino.

II.

Koroška téma je obudila tudi pesemske odmeve, dramatiko pa komaj lahko omenjamo.

Nekoliko elegični in patetični uvodni ton je zapel Oton Župančič z verzom »kot gora, Korotan, si mi težak...« v pesmi *Bolnik* (1919). Fran Sušnik (*Gospa sveta... Plakajoča... Umirajoča...*) in Tine Debeljak (*Vzdih koroških beguncev* 1919) sta patos razvezala v bolno elegičnost in mehkobno žalost. Privid koroškega narodnega umiranja pa sta omejila, prvi z legendarnim matjaževskim motivom, drugi s sodobno tehniko maščevanja in osvobojevanja. Ob predplebiscitnih homatijah je nastajala potemtakem retorično-elegična pesem.

V prvem poplebiscitnem času se je pesem zavila v molk. Šele leta 1922. se je Korošcev in Primorcev spomnil Janko Glazer v *Elegiji* (1922) o malem narodu, ki životari brez zgodovinske epopeje in še na svobodnih tleh zanemarja in izgublja domovinsko ljubezen. — V ciklu vložnih pesmi Ivana Albrehta *Koroška pisma* (1923) je leto za tem potožilo koroško dekle Ljubljani in Gospe sveti, da ne more avtentično »biti«, ker je uklenjena. Hotela pa bi biti jezero in zdvijati čez bregove. Če se ta Albrehtov cikel v Gradnikovi obliki in po Gregorčičevem motivu naivno dotika osebne in narodne stiske koroške Slovenke, je njegova *Tiho teče reka Drava* (1926) le še bolj plehka in sentimentalno sočutna verzifikacija.

Vse drugače so govorili Gradnik, Golar, Maister in Korče. Gradnik je v sonetu *Krnski kamen* (1926, kasneje *Knežji kamen*) zahteval, da morajo »svobodnih zaslužjeni sinovi« oživiti in uresničiti idejo svobode, ki jo poudarja Knežji kamen — zgodovinski simbol, razplamteti morajo starodavne iskre svobode, ki tlijo v njem (»če z mečem ne, budite jih z okovi«). Svojo radikalno narodno misel je iz primorskih motivov razširil torej še na Koroško. — Preprosti Golar je v pesmi *Budnica* (1927) s simbolom proste, viharne ptice in s prvino staroslovenske mitologije (bog Perun, bog Triglav) rotill, naj se Slovenec ne vda. — Tudi pesmi generala Maistra so bojevite, optimistične, pogumne. V *Gospo-svetski straži* (1928) je zapisal, da je bil plebiscit »prevara«, in zagotovil, da boj za Koroško ni končan. Podobno v pesmih *Malgaj trka* in *Naši mejniki*. Tu je uporabil tudi matjaževski motiv in menil, da je nastopil šele v novem zgodovinskem položaju tisti veliki trenutek, ko bo treba osvoboditi slovensko Koroško z orožjem. — Manj je zaupal življenjski sili in narodnemu odporu Korošcev verzifikator M. Korče. V pesmi *Na Gosposvetskem polju* (1928) je izjavil, da hranijo na tem polju slovensko ljubezen le še grobovi, v pesmi *Ob Baškem jezeru* (1928) pa je počital Slovincem tostran Karavank, da so Koroško prodali »za plehko besedo miru, za lečno jed«.

Iz koroške depresije je zdaj že v tretje zapesnil Fran Eller. Trpko in realistično govori o germanskem nasilju, ki Slovence duhovno pači in hromi (*Na Karavankah*, 1925 — »živ narod moj mrtvaško spanje spava«), in melanholično išče za lučkami v nočni pokrajini ter jim daje simboliko poguma in prihodnosti (*Pesem o svitnici*, 1925). Razdira tudi idiliko vaškega nedeljskega popoldneva z disonanco, da cesta vabi iz koroške vasi »gospodo služiti v trda, nemška mesta«

(Doma, 1928). Mimo melanholične intime, ki je rasla iz tesnobe, da bo germanstvo Korošce razjedlo, je izbral še bojni motiv v na pol junaški romanci *Malgaj* (1923) (junak bo vstal iz groba in vrnil Slovincem Zilo), v sonetu *Manom Josipa Lendovška* (1928) pa znova slavil svojega narodno pogumnega gimnazijskega profesorja v Beljaku.

Zadnje pesem na koroško témo med vojnama je napisal menda Oton Župančič, ko so igralci iz Šent Jakoba v Rožu prišli na njegovo povabilo igrati *Miklovo Zalo* v ljubljansko Dramo. V pesmi *Miklova Zala*, »Marici Zwittrovi v spomin«, (1931, objavljena 1945) je Korošcem priznal, da so znano dramatizacijo uprizorili s silo navdiha, ki poganja le iz legende o nezlomljivosti slovenstva. Suggestivna igralska upodobitev Zale mu je vlila »up ognjen« v trenutku, ko je ves narod bičala diktatura.

S tem so pesniški odzivi na plebiscitno temo najbrž res prešteti. Osrednji čustvi v njih sta dve: elegičnost, (tudi malodušje) in pogum, pozivanje k odporu in boju. Toda v še tako bojevitih, spodbudnih in v prihodnost verujočih, a časovno med seboj oddaljenih in posameznih osamljenih pesmih Koroška ni mogla začutiti duhovne opore. »Koroške pesmi« so se najbrž kaj slabotno dotikale narodne zavesti in prizadetosti tudi v bralcih tostran Karavank. Po odsotnosti pesmi s koroško tematiko v 30-ih letih se zdi, da je naša koroška bol močno oslabela.

Dramatika je v plebiscitni problematiki najskromnejša. *Triglavska bajka* (1926) Pavla Golie zajema v svoj okvir tudi koroški problem. Jalnova drama *Bratje* (1931) obravnava usodo vsega slovenstva, spravo med mestom in vasjo, problematiko boja za Koroško, celo izraza »revolucija« in »buržuj«. Vse to brez smisla za duševnost oseb in za vprašanja, ki se jih dotika. Namesto drame najprej nekakšna konservativna, očitajoča, nato spravna pridiga. Če še dodam, da je Meško konec 30-ih let na novo redigiral dramo *Na smrt obsojeni?* in ji dal naslov *Koroška bol* (Smolej—Meško IV, 479) — potem je to najbrž vse, kar je slovenski pisatelj tostran Karavank in v času 1919—1942 v obliki drame povedal o Koroški.

Ivanka Kozlevčar

SAZU Ljubljana

O PRIDEVNIKU V Povedni Rabi

V članku nameravam s stališča pomena prikazati pridevnik v povedni rabi in nekatere njegove značilnosti, ki so sicer bolj ali manj splošno znane.

Pridevnik je v stavku lahko prilastek ali povedkovo določilo, ne da bi spremenil svoje oblikovne značilnosti. Pregledovanje pridevnikov s stališča teh dveh vlog v stavku pa je pokazalo, da tudi prilastkovna oz. povedna raba ni pri vseh pridevnikih enako pogostna, da je za ene značilnejša prilastkovna raba, za druge povedna, nekateri pa se rabijo sploh le v povedni rabi.

Vprašanje je, kaj odloča o tem, kako se posamezen pridevnik pojavlja v stavku. Analiza kaže, da je raba pridevnika v stavku odvisna od vrste oz. od pomena pridevnika. Ta odvisnost se zelo dobro vidi pri pridevniki, ki so vrstni in kakovostni hkrati. Tak je npr. pridevnik *človeški*, ki se pojavlja med drugim tudi v naslednjih zvezah:¹ *človeških žrtev ni bilo; človeška kri; član človeške družbe; zgodovina človeškega rodu proti paznik je bil s kaznjenci zelo človeški; človeško ravnanje z živalmi; dobil je čisto človeško sobo*. V prvi skupini primerov je pridevnik *človeški* vrstni, v drugi pa gre za kakovostni pridevnik. Da gre v zadnjih primerih za kakovostni pridevnik, se vidi tudi iz tega, ker se pridevnik lahko stopnjuje. Samostalnik ima lahko večjo ali manjšo mero značilnosti ali lastnosti, ki jo ti pridevniki pomenijo; pridevniki z vrstnim pomenom pa se ne stopnjujejo, saj le natančneje pomensko opredeljujejo soodnosne samostalnike: *človeška kri* proti *živalska kri*; *človeške žrtve* proti *materialne žrtve*; *človeški rod* proti *rod*; *človeška družba* proti *socialistična družba*. V stavku se pridevnik *človeški* v vrstnem pomenu rabi pretežno prilastkovno. Čim večja je pomenska odvisnost med samostalnikom in pridevnikom, tem manj ima pridevnik možnosti za povedno rabo. Možni so stavki: *ta kri je človeška, ta pa živalska*, ali *žrtve, ki smo jih pretrpeli so bile predvsem človeške*, pa še tukaj imamo občutek elipse. V zadnjih dveh primerih pa povedna raba ni mogoča.

Iz povedanega sledi, da je za vrstne pridevnike značilna prilastkovna raba in da so ti pridevniki pogostoma s soodnosnim samostalnikom v tako tesni pomenski odvisnosti, da gre pravzaprav za dvočlenski izraz, tj. za poimenovanje določenega pojma. V kakovostnem pomenu pa se pridevnik *človeški* lahko uporablja v povedni rabi; celo značilna je zanj, saj se prav po njej poleg stopnjevanja najbolj razlikuje od vrstnih pridevnikov.

Obe značilnosti sta zanesljivo izhodišče za ugotavljanje pomenov. Pridevnik *funkcionalen* npr. lahko nastopa v naslednjih primerih: *funkcionalni predmeti* proti *ta predmet je zelo funkcionalen*. V prvem primeru pridevnik predmete razumejuje npr. proti *luksuznim* ali *podobnim*; pove, da so bili ti predmeti izdelani glede na določeno nalogo, namen; torej gre za vrstni pomen. V drugem primeru pa gre za kakovostni pomen (tudi *funkcionalni predmeti* so lahko bolj ali manj funkcionalni, torej imajo več ali manj določene lastnosti), kar je razvidno tudi iz povedne rabe in stopnjevanja. Ugotovitev, da se vrstni pridevniki redko pojavljajo v povedni rabi, pomaga razložiti tudi trditev, da imajo pridevniki v povedni rabi nedoločno obliko.² Za vrstne pridevnike je namreč glede na njihovo pomensko vlogo značilna določna oblika, ki bi jo seveda lahko ohranili tudi v povedni rabi. Kakovostni pridevniki pa v povedni rabi določenemu samostalniku prisojajo ali zanikajo kako lastnost, ki na samostalnik ni vezana pomensko, in se zato lahko pojavljajo v nedoločni obliki.

Prav tako kot za kakovostne pridevnike je povedna raba značilna tudi za pridevnike, ki pomenijo bolj stanje kot lastnost. Pri pridevniku *bolan* so možni primeri kot *skrbeti za bolne ljudi* in *njegov oče je zelo bolan*. Tudi ti pridevniki

¹ Ti zgledi, kakor tudi naslednji, so večinoma iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika I.

² Bajec — Kolarič — Rupel; Slovenska slovnica 1968, str. 159.

se lahko stopnjujejo, stopnja stanja je različna. Druga značilnost teh pridevnikov je, da se v povedni rabi lahko zamenjujejo z glagolom³ (živ: *poglej, če je še živ proti poglej, če še živi; vesel sem tvojega prihoda proti veselim se tvojega prihoda*) in da glede na to, da izražajo stanje, lahko opravljajo tudi podobno pomensko vlogo kot deležniki.

Zanimive so skladienske možnosti teh dveh vrst pridevnikov v povedni rabi. Glede na to, da pridevnik lahko skupaj z vezjo nadomešča povedek, ki opredeljuje osebek sam ali z drugimi določili, se lahko tudi pri pridevniku v povedni rabi pričakujejo podobne možnosti kot pri glagolskem povedku. Lastnost ali stanje sta lahko opredeljena s časovnimi določili: *zmeraj je bil človeški, že dolgo je bolan*; s krajevnimi določili: *v zaporu je bil zelo človeški*; z vzročnimi določili: *bolan je zaradi neredne prehrane (ker se neredno hrani)*; razen s prislovom izražene stopnje morajo imeti pridevniki v takem položaju tudi odvisnik (*vesel je, da bi vriskal*) in končno imajo lahko celo predmet: *bil je človeški z ljudmi; vesel sem vas*. Iz tega sledi, da ima pridevnik, ki se uporablja v povedni rabi, lahko podobno vezavo kot glagol, ki je zlasti glede vezave s skloni in predlogi tako kot pri glagolih tudi pri pridevniku značilna za posamezen pridevnik. Seveda pa je mogoče podobno kot pri trpnem deležniku pridevnik z določili prenesti v prilastkovno rabo, vendar v tem primeru učinkuje podobno kot deležnik — tj. čuti se kot okrajšan stavek: *oče je bolan na srcu proti na srcu bolni oče; fant je izključen iz šole proti iz šole izključeni fant*.

Vseh teh možnosti, zlasti pa vezave s predmetom, nimajo vsi kakovostni pridevniki in pridevniki stanja. Ta značilnost je odvisna od pomena posameznega pridevnika in je mogoča zlasti pri pridevnikih, ki izražajo lastnost ali stanje osebe v razmerju do druge osebe, stvari. Pri pridevniku *človeški* je s tem pridevnikom navedena lastnost lahko splošna, čeprav je pomensko opredeljena z odnosom določene osebe do druge (*paznik je bil zelo človeški*); lahko pa je v stavku omejena na odnos do določene druge osebe, stvari... (*paznik je bil do njega (z njim) zelo človeški*). Podobne možnosti ima tudi *dober* (*srčno dobra ženska; do nas ali z nami je bila srčno dobra*), *grd* (*grd tovariš; do njega ali z njim je bil grd*); ali pridevniki stanja: *divji* v pomenu zelo jezen (*kmalu se vrni, sicer bo oče divji; na koga je tako divji; ves divji je nanj*), *hud* v pomenu, »ki je v stanju nejevolje, nerazpoloženja« (*huda je, ker nič ne pišeš; si še hud name, hud je na ves svet*). S stališča pomena se ti pridevniki pomensko razlikujejo glede na to, ali imajo dopolnilo ali ne. Ta pomenska razlika je lepo vidna pri pridevniku *dolžen*, ki se v pomenu »ki ima dolg« pojavlja v naslednjih primerih: *na vse strani je dolžen; dolžni ste mi najemino za pol leta; dolžen mu je za delo*. V prvem zgledu *dolžen* res pomeni, da ima tu in tam neporavnane obveznosti — dolg; v drugem zgledu pa izraža razmerje med osebkom in predmetom. Navedeni pridevniki zlasti tedaj, ko imajo predmetno dopolnilo, nadomeščajo pomensko ustrezen glagol in torej lahko tako kot glagol izražajo odnos med dvema samostalnikoma (osebkom in predmetom).

Posebej si velja ogledati, kako se obravnavana skupina pridevnikov pojavlja v stavku glede na prilastkovno oziroma povedno rabo. Medtem ko se kako-

³ Na uporabo pridevniških besed v povedni rabi za izražanje stanja opozarja Jože Toporišič v Slovenskem knjižnem jeziku 3, str. 115

vostni pridevniki in pridevniki stanja na splošno lahko rabijo prilastkovno ali povedno, čeprav je v primerjavi z vrstnimi pridevniki zanje značilna povedna raba, se nekateri pridevniki iz obravnavane skupine zlasti v pomenu stanja uporabljajo pretežno ali pa celo samo v povedni rabi. Pridevnik *dolžen* bi se eventualno lahko pojavil v zvezi *dolžni naročniki naj poravnajo naročnino*, vendar se zveza navadno opiše: *naročniki, ki so dolžni naročnino, naj jo poravnajo*. Podobno je tudi s pridevnikoma *divji* in *hud* v obravnavanem pomenu, s pridevnikom *gódov* ipd.

Posebna skupina v okviru pridevnikov stanja so pridevniki, ki v nasprotju s pridevniki tipa *divji* (kjer lahko pomenski odtonek, ki ga ima z dopolnilom, naslonimo na pomen, ki ga ima brez dopolnila) v določenem pomenu ne morejo biti brez dopolnila⁴ (predmeta). Tak pridevnik je npr. *gorek* v tipu *gorek mu je*. Tako kot pridevnik *divji* v tipu *divji na koga* zahteva tožilnik, *gorek* zahteva dajalnik, ima torej določeno vezavo. Ne izraža več stanja, pač pa le razmerje, odnos med dvema samostalnikoma (osebkom in predmetom). Take značilnosti ima tudi pridevnik *dorasel* v pomenu, kot ga ima v zvezi *mladina je dorasla nalogam, ki jo čakajo*; in *dovzeten* v primerih tipa *biti dovzeten za bolezen* ipd. Tudi ti pridevniki se pojavljajo le v povedni rabi, ker opravljajo glagolsko vlogo. V prilastkovni rabi se navadno ne pojavljajo, bili bi podobni okrajšanim deležniškim stavkom: *na otroke, dovzetne za bolezen, posebej pazijo proti na otroke, ki so dovzetni za bolezen, posebej pazijo*.

Po pomenski vezanosti na določilo so pridevnikom tipa *dovzeten* podobni pridevniki, ki izražajo lastnost, stanje česa glede na razsežnost, količino, vrednost. Za razliko od pridevnika *dovzeten* je njihovo določilo količinski izraz (*hiša je dolga deset metrov; koliko je vredna ta knjiga*).

Samo v povedni rabi se pojavljajo tudi pridevniki z naklonskim pomenom. Tak pomen ima pridevnik *do/lž/en*. Tako kot naklonski glagoli ima tudi *dolžen* nedoločniško vezavo⁵ in izraža nujnost (*vsi smo dolžni skrbeti za red*) ali pa se veže tudi s predmetom (*dolžen sem mu hvaležnost; dolžni ste nam pojasnilo o tem, kar se je zgodilo*) in poleg naklonskosti prevzame tudi pomen ustreznega glagola (*izkazovati, dati*).

Preostane še vprašanje, kako je s pridevnikom v povedni rabi v brezosebkovih stavkih. Pridevnik v povedni rabi pojasnjuje osebek oziroma samostalnik v vlogi osebka in se po njem ravna glede spola, sklona in števila. V brezosebkovi rabi ni osebka, zato za besedo v povedni rabi ravnanje po osebku ni več potrebno. Zaradi tega ima pridevnik v brezosebni rabi vse možnosti, da preide v drugo besedo kategorijo, in sicer v tako, ki nima omenjenih značilnosti, tj. med prislove. V slovenščini pridevnik v brezosebnih stavkih v povedni rabi po naglasu in načinu stopnjevanja sovpada s prislovi, torej je po svojih formalnih znakih prislov. Ti prislovi se pojavljajo le v povedni rabi in se tako sintaktično ločijo od drugih prislovov, zato so jih npr. v ruščini poskušali (tako tudi nekatere neizpeljane prislove in samostalnike, ki so doživeli podobne oblikovne spremembe kot pridevnik ali pa če opravljajo podobno stavčno oziroma pomensko vlogo) uvrstiti v posebno skupino besed, v

⁴ Prim. Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik I, str. 197.

⁵ Prim. Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, str. 161.

tako imenovano »kategorijo sotojanija« oziroma v skupino brezosebnih predikativnih besed oziroma členov.⁶ Medtem ko se nekateri zavzemajo za to kategorijo besed kot za posebno besedno kategorijo, pa jo drugi zavračajo.⁷

V slovenščini ima ta kategorija prislovov, kakor bi jo kazalo imenovati iz formalnih ozirrov ne glede na stavčno funkcijo, naslednje možnosti:

Uporablja se za izražanje vremenskih razmer in razmer, okoliščin v kakem okolju: *bilo je brezvetrno*; *v sobi je bilo dušljivo, ker že dolgo niso zračili*; *jutri bo pretežno sončno*; *pri vas je dolgočasno*; *na izletu je bilo fantastično*; *pri vas je zdaj dobro, včasih pa je bilo huje*; *za nas je tukaj prevroče*. V teh stavčnih tipih so poleg povedka lahko še prislovna določila. V zadnjem primeru pa smiselni osebek izraža subjektivnost ugotovitve. Razen s prislovi v slovenščini navedeno vsebino lahko opišemo še z glagoli (*bilo je brezvetrno proti ni pihalo*) in z osebno obliko in ustreznim samostalnikom (*pri vas je zelo dolgočasno proti pri vas je velik dolgčas*), vendar vsi primeri niso zamenljivi.

Dalje se ta kategorija prislovov uporablja za izražanje fizičnega in psihičnega počutja, stanja oseb. Pri izražanju tega se v stavku pojavlja smiselni osebek v dajalniku: *malo se odpočij, pa ti bo bolje*; *na toplem nam je prijetno*; *vse življenje ji je dobro*; *ko so popili čaj, jim je bilo prijetno toplo*; *hudo nam je, ker se vam je zgodila nesreča*; *grozno ji je bilo, ko ga je videla mrtvega*; *slabo mu je, dajte mu vode*. To pomensko funkcijo lahko opravljajo tudi prislovno rabljeni samostalniki tipa *zelo me je strah*⁸ ali pa se stanje opisuje v osebni obliki z glagoli (*zelo se bojim*) oziroma s pridevniki (*zelo so žalostni*).

Prislovi iz drugega odstavka se lahko vežejo tudi z nedoločnikom:⁹ *prijetno nam je sedeti na toplem*; *nerodno mu je gledati, kako drugi delajo, sam pa počiva*; *težko mu je bilo prenašati njihovo zbadanje*. V navedenih primerih imamo še smiselni osebek v dajalniku. Prislov ne izraža več le stanja, pač pa odnos do dejanja, izraženega z nedoločnikom, in tako dobiva naklonski pomen.¹⁰ Možne so tudi zveze brez smiselnega osebka v dajalniku: *težko je prenašati njihovo zbadanje*; *hudo je gledati, kako ljudje trpijo*. Njegova odsotnost zmanjša subjektivnost.

Poleg prislovov iz drugega odstavka se vežejo z nedoločnikom⁹ tudi naklonski prislovi *možno*, *mogoče*, *potrebno*, *nujno* ipd. v stavčnem tipu v *tem primeru je nujno nekaj ukreniti*. Z nedoločnikom se vežejo tudi prislovi, ki lahko vrednotijo to, kar izraža nedoločnik: *grdo je piti iz enega kozarca*; *nesmiselno je*

⁶ Prim. E. M. Galkina — Fedoruk, Bezličnye predloženiya v sovremennom russkom jazyke, Moskva 1958. Prim. še A. V. Isačenko, Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim I, Bratislava 1954, str. 374, (poudarja, da povedna raba ni značilna za prislove in zagovarja kategorijo predikativov).

⁷ Prim. Fr. Travniček, Zametki o kategorii sotojanija, Voprosy jazykoznanija, 1956, štev. 3, str. 51.

V Morfológiji slovenského jazyka, Bratislava 1966, str. 607 so te besede uvrščene med adverbe; med adverbe jih uvršča tudi dr. Fr. Kopečný v knjigi Základy české skladby, Praga 1962, str. 88.

⁸ Prim. Ivanka Kozlevčar, O pomenskih kategorijah samostalnika v povedni rabi, JiS: 1968, str. 14.

⁹ Na ti kategoriji in njuno nedoločniško vezavo opozarja Jože Toporišič v Slovenskem knjižnem jeziku 3, str. 162.

¹⁰ Prim. F. Jesenovc, Raba nedoločnika, JiS 1969, str. 36.

zapravljati čas s takimi malenkostmi; nevarno je hoditi po progi; hladno je hoditi brez suknjiča.

Posebno pozornost zaslužijo prislovi v glavnih stavkih, kjer izražajo vrednotenje oziroma možnost ali nujnost tega, kar izraža odvisnik. Gre za stavčne tipe: *grdo je, da tega nisi povedal; prav čudno je, da se je rešil; ne bi bilo čudno, če bi ga strlo mučenje; kaj ni grozno, da noče priznati; ni mogoče, da tega ne ve; ni nujno, da se takoj vrnete; bilo je očitno, da laže*. Tudi v teh primerih *hudo, grdo, grozno* formalno sovpadajo s prislovi, čeprav glede na to, da vrednotijo osebek, ki je v teh primerih stavek, opravljajo pravzaprav pridevniško vlogo. Podobno je s stavčnim tipom *živeti je težko*, v katerem je nedoločnik osebek,¹¹ na kar opozarja tudi besedni red v odnosu do *težko je živeti*. Na to, da je v navedenih stavčnih tipih pridevnik dobil prislovne značilnosti, je verjetno vplivalo dejstvo, da nedoločnik in odvisnik nimata slovničnih značilnosti samostalnika, tj. spola, sklona in števila, zato tudi za besedo v povedku ni potrebno, da bi jih imela, in za povedek lahko služi prislov. Celo v stavku, kjer je osebek vse ali *to*, ki se čutita prav tako neopredeljena, je za povedkovo določilo lahko prislov;¹² *vse je res, kar ste navedli; to je zdaj drugače*, vendar bo potrebno take primere še natančneje obravnavati.

Naj povzamem. O prilastkovni oz. povedni rabi pridevnika v stavku odloča pomen pridevnika: pridevnik v prilastkovni rabi predvsem pomensko opredeljuje samostalnike oz. pojme, ki jih ti pomenijo, najsi bo glede na vrsto ali lastnost; pridevnik v povedni rabi pa navadno pomensko določenemu pojmu prisoja kako lastnost. Poleg tega pridevnik v povedni rabi lahko opravlja podobne naloge kot glagol v vlogi povedka, tj. izraža razmerje med osebkom in drugimi stavčnimi členi, vendar s to razliko, da ne pomeni dejanja. Seveda lahko opravljajo to vlogo v povedni rabi le pridevniki z določenimi pomeni. V brezosebnih stavkih, v stavkih s smiselnim osebkom ali osebkom, izraženim z nedoločnikom in odvisnikom, pridevnik v povedni rabi preide v ustrezen prislov.

Boris Paternu

Filozofska fakulteta Ljubljana

PROBLEM DVEH TIPOV SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI S POSEBNIM OZIROM NA NJEN KOROŠKI DEL

1.

Slovenska posvetna književnost se je že ob svojem rojstvu pred dobrimi dvesto leti začela cepiti v dva bistveno različna tipa, različna glede na njuno socialno pa tudi estetsko in stilno obeležje.

¹¹ J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, str. 186.

¹² Prim. za slovaščino Morfológia slovenského jazyka, Bratislava 1966, str. 610.

To lahko ugotovimo že ob *Pisanicah od lepeh umetnost* (1779-81), tej prvi javni uveljavitvi slovenske posvetne poezije. Po svojih prevladujočih lastnostih spadajo Pisanice v leposlovje, ki je bilo namenjeno izobražencem, ne širšim ljudskim slojem. Hotelo je v domači besedi doseči in obvladati tisto miselno in slogovno kulturo, ki je takrat prihajala k nam iz evropskega baroka, klasicizma in deloma tudi že predromantike. Pri tem je segel najdlje vodilni pisaniški pesnik Feliks Dev (1732-86). Svoj baročni slog je kljub mnogim začetniškim padcem ponekod razvil do tolikšne izrazne zmožnosti, da prav pri njem najdemo tista stilotvorna mesta, ki kažejo v smer Prešernove pesniške kulture. Devove alegorične programske izpovedi, ki spremljajo njegovo pesništvo, govore o rojstvu slovenske poezije in o njenem kulturnem orfejevstvu in kažejo zelo razločno na zglede evropske, še posebej italijanske in nemške poezije.¹ Zaradi tega je pisaniško pesništvo med sodobniki veljajo za leposlovje v visokem ali »učennem«² slogu. Matiju Čopu se je pojav zazel zanimiv prav s te strani in v svoji literarni zgodovini ga je leta 1830 označil za »prvi poskus učenega kranjskega posvetnega pesništva«.²

Vendar ni mogoče prezreti dejstva, da je bila v Pisanicah prisotna, čeprav nekje bolj na robu, tudi že druga varianta slovenskega začetnega posvetnega pesništva. Imenovali bi jo lahko domačijsko razsvetljensko ali ljudsko vzgojno, saj je bila namenjena predvsem kmečkemu ljudstvu za razvedrilo in pouk. Njen najvidnejši pisec je bil *Valentin Vodnik*. V tretjem zvezku Pisanic je l. 1781 namreč od svoje baročne in psevdoklasicistične verzifikacije, priučene že prej v Pohlinovi in Devovi šoli, prestopil v novo, njemu ustreznejšo ljudsko smer. Gradil jo je v glavnem na podlagi domačega folklornega pesniškega izročila, prilagojenega splošnim merilom racionalistične poetike in sodobne, vedro razsvetljenske vzgoje. Njegov *Sadovolne Kraynz*, ki v Pisanicah 1781 opazno zaznamuje začetek te smeri, je preprosta, zdravo robata in poskočna pesem, ki slovenskega kmeta spodbuja k samozavesti, podjetnosti in dobri volji. Naj se je Vodnik zavedal ali ne, njegova pesem je pomenila pravo nasprotje Devovi v istem

¹ Krajske modriz shalovanje zhes tu predolgu goriderfhanje svojega Bellina v' Lashkeh dufhelah; Vesele krajske modriz na prihod njih Bellina (oboje v Pisanicah II, 1780); Obzhutenje tega serza nad Pesmejo od Lenore (Pisanice III, 1781).

² P. J. Šafařík, *Geschichte der südslawischen Literatur*, hrsg. v. Josef Jireček, Prag 1864, str. 75.

² Za primerjavo naj služita odlomka iz obeh pesmi (nekoliko prilagojena naši pisavi):

Skríte svoje žarke, skrite!
Zagrníte se oči!
De iz vas Amint na ujame
kako iskro ter na vname
se ves in cel na zgori;
Zatu skrite, varnu skrite
svoje žarke, mu oči.

Al'nekar! — Oh tu na stríte!
Je naumnú, kar želim.
Svit vaš vednú mi migljajte:
ogn v srce mi smejajte,
rad od njega jest gorim.
Oh! nekar mi ne ugasnite
ogn vaš, jest rad gorim. (Dev)

Okrogle rad plešem, z nogama prđajam
glas godcam, ter se na dva cepa sem majam,
al Špela za mano prov ročno drobni,
stopine pobira, se v' rinke vrti.

Špehove jest žgance zravń kislega zela
štemam, kader pridem od težkega dela.
Klobasa je dobra, tud' dober je sok;
in kar se še cmare na ražnu okrog. (Vodnik)

zvezku objavljeni osebni ljubezenski pesmi *Amynth na ozhy svoje Elmiere*, ki preseneča s svojo stilno eleganco in tudi že z izbranim lirskim tonom.³ Če pazljivo primerjamo ti dve pesmi, spoznamo za njima dve močno različni pesniški osebnosti, zraven pa tudi dva v temeljih različna literarna svetova.

Pisanice, ki stoje na samem začetku našega leposlovja, so torej odprle vrata dvema vrstama književnosti: tako imenovanemu višjemu tipu literature, ki hoče v korak z razvitejšimi pojavi evropske književnosti in je namenjen izobražencem, in pa domačijskemu tipu, ki hoče zadostiti okusu in kulturnim potrebam najširših slojev ljudstva. Vendar je značilno, da obe omenjeni pesmi najdemo v istem zvezku *Pisanic*. In da nobeden od obeh avtorjev, če upoštevamo njuno celotno delo, ni izključeval nasprotni smeri. Skratka, obe vrsti literature, utemeljeni v socialnem ustroju takratne slovenske družbe, sta ob svojem začetku živeli druga poleg druge v kulturno tvornem sožitju. Pri tem pa so bila v ospredju stremljenja k višji, razvitejši literaturi, čeprav je bil njihov uspeh samo relativen.

Odločnejši programski premik v drugo smer je povzročil ali vsaj bistveno pospešil prvi slovenski literarni kritik in teoretik, baron Žiga Zojs (1747—1819). Sredi 90-ih let je s svojim prizadevnim mentorstvom Vodnika dokončno odtegnil od nekdanje Pohlinove in Devove šole in ga z racionalističnimi, treznimi in praktičnimi nauki usmerjal na pot, začeto z *Zadovoljnim Kranjcem*. Tako so namesto *Pisanic* začele izhajati pratike za ljudstvo. Tudi Vodnikovim večjim slovstvenim načrtom je v pisnih dajal takale navodila: »Vse, kar pride izpod Vašega peresa, mora biti napisano v ljudskem tonu in za ljudstvo: zato se nikakor ne smete spuščati na področje tragične muze... Pomislite tudi na čas in trenutek — na položaj Vaših kmetov, na njihovo zmogljivost sprejemanja, na njihov okus, najbližja nagnjenja itd. Vse kaže, da strun ne smete ubrati previsoko!!!«⁴

Drugo obdobje razsvetljske literarne prebuje se je torej prevešalo v izrazito domačijsko smer. Toda kot so bila pri Zoisu ta pogramska prizadevanja preudarna, strpna in širokogrudna, so pri njegovem učencu Kopitarju postala nervozna in nestrpna. Ko je Kopitar 6. februarja 1809 Dobrowskega informiral o slovenski književnosti, je o Vodnikovih pesmih spregovoril pohvalno, medtem ko je o *Pisanicah* zapisal že skrajno odklonilno sodbo, češ da bi bilo »bolje nič, kot kaj *takega*«.⁵ Pripravljala se je ločitev obeh smeri in njun spopad.

2.

Do spopada je prišlo v obdobju romantike. France Prešeren in Matija Čop nista več pristajala na načelo zamudniškega slovstva, ki naj bi se prilagajalo omejenim možnostim slovenske jezikovne in siceršnje kulturne danosti.

⁴ Zojsovo pismo Vodniku 4. avg. 1795 in 30. nov. 1795, Vodnikov spomenik, Ljubljana 1859, s. 52, 61.

⁵ V. Jagić, Briefwechsel zwischen Dobrowski und Kopitar 1808—1828, Istočniki... 1888, s. 40.

Nista pristajala na to, da bi celotna literatura morala ostati v mejah poučnega in nabožnega ali folkloriziranega slovstva za »miroljubne poljedelce«, če uporabimo herderjanski izraz, s katerim so takrat radi označevali avstrijske Slovence, včasih tudi v dobrohotnem tonu dvomljivega zvena. Prešeren in Čop sta bila prva, ki sta slovenski literaturi brez pomislekov odprla okna v svet in vanjo sprejela merila razvitih literatur. Šele to je bil njen korak k enakopravnosti in enakovrednosti. V zgodovinskem jeziku bi temu dejanju lahko rekli osamosvojitve in konstituiranje slovenskega naroda na področju literarne kulture. Razlogov za ta kakovostni preskok je bilo več. Prvi je bil subjektivni: pojavil se je resničen pesnik, ki s svojo miselno globino, čustveno razvitostjo in artistično zmogljivostjo preprosto ni mogel več obstati v mejah poučne ali folklorne verzifikacije in naivne podobe sveta. Drugi razlog je bil prav tako naključen: Prešeren je imel ob sebi prijatelja Čopa, čigar literarnoestetska in teoretična izobrazba je bila svetovljanska. Tretji razlog je bil zgodovinski: Prešeren in Čop sta svoj koncept višje literature zasnovala že ob upoštevanju meščanskega sloja slovenske družbe, in sicer njenega kulturno najbolj zmožnega, čeprav še zelo ozkega kroga. Ko je Čop pred Kopitarjem branil novo pesništvo *Kranjske Čbelice* — ki je ob svojem izidu poudarila zvezo s Pisanicami — je nastopal predvsem z razlogi, da je namenjena izobražencem, ki jih želi pritegniti v krog slovenske leposlovne kulture, in ne kmetom.

Odpor zoper njuno početje je bil silovit, brezobziren in grob. Pokazalo se je, da takratni podporniki in varuhi domače književnosti za ljudstvo že dolgo več ne zmorejo razsvetljske širine Zoisovega in Vodnikovega duha in da gre v resnici za monopol janzenističnega moralizma, ki je želel obdržati narod »miroljubnih poljedelcev« na ravni omejene zavesti. V pismu Kopitarju dne 12. maja 1833 je Čop nasprotnike in cenzorje Prešernove poezije imenoval »ljudi, ki deloma iz janzenističnega fanatizma in svoje omejenosti, deloma iz jezuitske sebičnosti poskušajo obdržati ljudstvo v trajni nedoletnosti«.⁶

Boj za pravico do nove, višje literature je segel vse do posameznih jezikovnih in celo črkopisnih vprašanj. Na zahtevo, da mora jezik slovenskega slovstva ostati v mejah ljudskega govora, je Prešeren odgovoril s satiro *Nova Pisarija*, ki je večer spomenik duhovitega upora zoper slovensko duhovno in estetsko rovtarstvo, odeto v plašč učenega in še raje učečega narodnega purizma in moralizma. Čop je leta 1833 stopil iz brezuspešne korespondenčne diplomacije v javni boj in povedal, da se kultura jezika ne more končati pri njegovi ljudski čistosti in slovniški pravilnosti. »Omenjeni lastnosti«, pravi Čop v Ilirskem listu 1833, »nikakor še ne obsegata celotne zgradbe jezika. Dokler je namreč jezik omejen samo na pojmovni svet preprostega kmeta, dokler še ne more izražati višjega življenja in znanja, pač ne more zase zahtevati oznake *kultiviranega jezika*, ki bi jo spričo čistosti same zaslužili tudi marsikateri jeziki *divjakov*«. Tudi kmečki govor — tako meni Čop — sam po sebi še ni slog. Zanj sta potrebni višja jezikovna zavest in kultura.

In vendar bi Prešernovo in Čopovo zasnovo nove, zahtevnejše književnosti presojali napak, če bi jo obravnavali kot poskus esteticističnega odmika od njenih

⁶ Čopovo pismo Kopitarju 12. maja 1833, Zbornik Slovenske matice, 1903, s. 104.

ljudskih osnov. Prešeren je svojo zgodnjo in poznejšo poezijo zelo močno oprl na motive in izraz ljudskega pesništva, čeprav pri tem ni odstopil od poglavitnih načel svoje poetike. Tudi njegove umetniške obdelave ljudskih pesniških besedil (npr. *Lepe Vide*) so poleg Župančičevih še danes najbolj reprezentativne. O Prešernovi globoki in do kraja zavzeti povezanosti z usodo slovenskega ljudstva govore tudi tiste njegove pesnitve, ki so izdelane v artistično najbolj zahtevnem izrazu. Čop pa je poleg vse svoje polemične zagnanosti za višjo leposlovno kulturo hkrati trezno poudaril, da pri nas obstajata in bosta tudi naprej obstajali obe vrsti literature in da bo njena višja oblika »gotovo koristno vplivala tudi na slog knjig, ki so namenjene ljudstvu in ki bodo seveda ostale bistvena stran« slovenske književnosti.⁷

Obdobje romantike potemtakem kaže, da je prišlo do odločilnega spopada obeh leposlovnih smeri, ki sta se napolnili z ostro nasprotujočima kulturnima in navsezadnje tudi političnima ideologijama. Toda Čopova teorija je utemeljila, Prešernova poezija pa potrdila popolno upravičenost zamisli o slovenski svetovljanski poeziji, svetovljanski v pravem in najbolj čistem pomenu besede. Kulturna zrelost njune zmage pa se je pokazala v umirjenem sprejemanju tudi drugega tipa književnosti in v spoznanju, da je mogoč tvoren, oplajajoč stik med njima.

Toda kljub tem razmeroma daljnosežnim spoznanjem je v naši literarni praksi in teoriji problem ostal še dolgo nerazčiščen.

3.

Za slovensko književnost druge polovice 19. stol., ki sovpada s postopnim prodorom realizma, je značilno precej neuravnovešeno nihanje med obema leposlovnima načeloma, ki se kaže tudi v stilni neizčiščenosti te literature. Vprašanje je postalo toliko bolj občutljivo, ker se je v ospredje prizadevanj pomaknila proza, literarna zvrst, ki ji je bila že zaradi njene narave namenjena širša pot v javnost kot liriki.

Literarni program, ki ga je leta 1858 razvil Fran Levstik, je imel pred očmi množico kmečkih bralcev in zato tip domačijske proze. Vendar proze, ki bi bila miselno liberalizirana, psihološko in sociološko poglobljena, v estetskem pogledu pa kultivirana v smer klasične realistične poetike. Toda v njegovi lastni pripovedni praksi se je pokazalo nekaj presenetljivega: uspela mu je samo začetna faza tega načrta, umetna pripovedka *Martin Krpan* (1858). V njegovem *Desetem bratu* (1863), ki je ostal samo odlomek, se mu je domačijska podoba sveta začela pod kritičnim peresom razkrajati, v *Svetem dr. Bežancu* (1870) pa se mu je razlomila v groteskno, že čisto nekrpanovsko podobo ljudstva in njegovih demagoških voditeljev.

Josip Stritar (1836—1923) je krenil v drugo smer. V načrtu je imel višji, estetsko strogo prečiščeni tip literature. V svojem prvem javnem *Kritičnem pismu* je leta 1867 zapisal naslednje besede, namenjene množici rodoljubnih

⁷ Matija Čop, *Izbrano delo*, 1935, s. 52.

slovstvenih diletantov in vzgojiteljev: »Nikar se ne pohujšuj, če ti tu pa tam razderem kako staro vero ... Meni je poezija resna, sveta stvar — poezija mi je vse — poetje nič!« Takoj zatem je problem odprl pri samem jedru: »Vpraša se, ali hočemo Slovenci imeti svojo književnost po zgledu drugih narodov ali ne ... Krompir, pravijo, je steber in podpora naši deželi; o pesnikih se kaj takega še ni slišalo. Treba je slabejših, cenejših čevljarjev in krojačev — slabih pesnikov ni nikakor potreba ni drugim narodom ni nam Slovencem. Kdor ni za to, kaj bi se silil in tratil svoje moči — loti naj se drugega, koristnejšega dela, sebi v prid in narodu! —«⁸ V svojem dunajskem *Zvonu* je leta 1870 razločno zapisal merilo, ki ga je štel za najvišje: »Najprej ne pozabimo nikoli, da je poezija umetnost.« Opirajoč se na Prešernovo Novo pisarijo, gre še korak naprej in zapiše: »Poezija nima nikakršnega namena zunaj sebe; ona je gospa, ki nikomur ne služi, niti najvišjemu gospodu ne. Tista imenovana didaktična poezija, ki ima namen v prijetni obliki učiti ... to je dandanašnji 'premagano stališče'.«⁹ Toda značilno je, da se je Stritar že v naslednjem trenutku zamislil nad lastno mislijo in komaj nekaj vrstic niže v isti številki avgustovskega *Zvona* 1870 zapisal dvom nad možnostjo, da bi taka literatura med Slovenci res lahko živela: »Bojimo se, da z vsem listom pač ne ustrezemo nikomur ... Mnogovrstno je 'Zvonovo' bralstvo, od deželnega poglavarja do železniškega čuvarja — vsi stanovi se nahajajo v njem. Kdo bi bil tako predrzen, da bi skušal vsem ustreči! ... A očitno moramo spoznati, da nas mnogokrat misel obhaja, ali bi ne bilo bolje — ker ne moremo vsega skupaj imeti — pustiti vso to 'visoko literaturo' ter pisati samo prostemu ljudstvu, kar ga more prijetno poučevati, blažiti in povzdigovati? Ustvariti list, kateri bi se nahajal v vsaki kmetski hiši, kateri bi nosil pouk, dober svet in kratek čas ...«¹⁰

Tu je zelo jasno izražena muka slovenskega pisatelja, ki se je znašel v stiski med svojo voljo k višji, zahtevnejši literaturi in resnično socialno danostjo, ki ga sili k poučni, vzgojni in kratkočasni literaturi za njegovo ljudstvo. In res se je Stritarjeva pot v drugi polovici 70-ih let vidno obrnila k drugemu tipu književnosti.

Podobno nihanje in dvojnost bi lahko odkrili tudi pri Janku Kersniku. Literaturo je poskušal odpreti in razviti še z druge strani, namreč tam, kjer se je svet romantične idile odločno končal in kjer se je začel mračen, krut in resničen svet človekovega življenja, ujetega v neizprosni boj za obstanek. V posameznih prozih delih, predvsem v *Kmetiskih slikah* (1882-91), je ustvaril nekatere čisto nove podobe življenja, ki so bile že na meji naturalizma. Vendar so ti primeri izjemni. Kersnik je velik del svojih pisateljskih moči posvetil

⁸ Josip Stritar, *Zbrano delo VI*, Ljubljana 1955, s. 51, 53.

⁹ N. m., 120, 144.

¹⁰ N. m., s. 144-45. Med nasprotniki *Zvonove* smeri je bil tudi Stritarjev prijatelj, in sicer sobojevnik Levstik. To je najbolj razvidno iz njegovega še neobjavljenega pisma Stritarju dne 20. in 21. dec. 1878, kjer beremo: »Slovenski narod po nekod (po Gorenjskem) uže umira, topèč se v ogrozno germansko valovje, in po drugod je še preneveden, premladosten, koder namreč še ne prepotujčen, s kratka preslovansk je, da bi razumel takšno literaturo, kakoršna se mu zadnje čase, tu ter tam podaje. S čimer drugi uže pešajoči narodi svoje literature zavržujejo (Weltschmerz, Ehebruch itd.), s tem Slovenci svoje ubogo literatúrišče začenjamo ... Zatorej bi sodil jaz, da je vse naše slovstvo na krivem poti« (NUK, Ms. 1047, H št. 1, 2).

poučnemu in zabavnemu tipu ljudske proze, kjer se zahtevnejši ustvarjalni postopki nenehoma križajo s konvencionalnimi.

Lahko bi opazovali naprej in našli še celo vrsto individualno različnih pisateljskih ali pesniških primerov, ki bi potrdili naslednje: slovenska književnost druge polovice 19. stol. je izrazito hibridna tvorba, kjer se oba leposlovna tipa močno prepletata in velikokrat tudi neorgansko spajata. Tok domačijske literature je pri tem dosegel znaten razvoj in napredek. Tudi tok vsebinsko in slogovno zahtevnejše literare se je pognal naprej, vendar pri tem razvoju ni mogoče prezreti mnogih odstopov in kompromisov. Izza takega stanja stvari ne bi bilo težko poiskati socialnih in zgodovinskih razlogov. Slovenski narod je po eni strani postal že preveč razvit in razslojen, da bi svoje celotne leposlovne zmožnosti in potrebe lahko zadovoljil v mejah poučno zabavnega berila za ljudstvo. Po drugi strani pa je bil še premalo razvit, premalo bogat in od zunaj preveč ogrožen, da bi lahko že mirno sprejel in zanesljivo vzdrževal več vrst ali vsaj dve osnovni vrsti literarne kulture. Stritarjev resignirani umik nazaj k manj zahtevni književnosti je izhajal iz mučne izkušnje, da še »ne moremo vsega skupaj imeti«. Vendar je ta ugotovitev, če jo pregledamo z druge strani, vsebovala tudi zavest, da bi bilo edino naravno, če bi imeli »vse skupaj«.

4.

Šele obdobju nove romantike ali »moderne« je uspelo uveljaviti doslednejše poglede na naš problem. Okoliščin, ki so to omogočile, je bilo več. Na prvo mesto sodi pojav nove, izjemno sposobne pesniške in pisateljske, pa tudi slikarske in glasbene generacije. Dragotin Kette, Josip Murn, Ivan Cankar ali Oton Župančič, če naštejemo samo najvidnejša imena, niso bili več avtorji, ki bi hoteli ali mogli ostati v mejah previdnega gibanja med pisanjem domačijsko reducirane literature za ljudstvo in pisanjem zmerno posodobljene literature za izobražence. Že v mladosti so se pognali daleč čez tradicionalne zadržke in razmeroma kmalu na izviren način ujeli vsebinsko ter slogovno raven razvite književnosti. Prezreti tudi ne kaže močnega razvoja naše literarne vede, ki je sočasno dozorevala v sodobno znanost. Ti okoliščini pa sovpadata s tretjo in zelo bistveno: s socialno prebujo slovenskega naroda, ki je tudi na področje literature prinesla ostrejšo presojo njene socialne uvrščenosti, pripadnosti ali odtujenosti. Skratka, gre za celo vrsto pojavov, ki pričajo o znatno močnejši socialni, kulturni, znanstveni in idejni razvitosti slovenskega naroda. Novi položaj je tudi v našem problemskem krogu sprožil nemir in vidne premike.

Najbolj naravnost je o zadevi spregovoril Ivan Cankar. S predavanjem tržaškim delavcem *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura* (1907) je v imenu svoje izkušnje in izkušnje celega rodu izpovedal protest in muko nove umetnosti, ki je na Slovenskem ostala tragično odtujena: brez zaledja, v na pol omejenem, na pol pokvarjenem meščanstvu in brez poti k siromašnemu ljudstvu. Njegov napad je veljal meščanski kritiki, klerikalni in liberalni, ki sta iz samopridnih nagibov odklanjali zaupanje v smisel razvite umetnosti in že vnaprej podirali most med njo in ljudstvom. Takole je zapisal:

V ljubljanskem gledališču igrajo lepo moderno ali pa tudi klasično dramo. Drugo jutro že prepevajo po Ljubljani tisto ljubeznivo pesem:

»To ni za ljudstvo!«

Naše ljudstvo ne mara takih reči, naše ljudstvo ni zrelo za take reči, ne ponujajte našemu ljudstvu torte, ko je komaj žgancev vajeno! In res — moderna ali klasična drama izgine sramotno z odra, na odru pa se prikaže domača umetnost, ki ima na čelu zapisano geslo 'Ejduš' in 'ga že maja!' —

Tako se godi gledališču, drugim pa se ne godi nič boljše.

V Ljubljani razstavijo slovenski umetniki svoje slike in kipe. Da je njih umetnost velika in čista, tega jim živa duša ne odreka. Ampak vsi ljubljanski zvonovi zapojó takoj tisto prisrčno pesem:

»To ni za ljudstvo!«¹¹

Geslo »To ni za ljudstvo!« je Cankar imenoval narodno himno naše takratne kritike. V *Krpanovi kobili* (1906) je postavil satiričen spomenik sebičnemu početju meščanske kulturne politike, ki je v imenu ljudskega okusa odrekala resni umetnosti možnost obstoja ter pristajala na »pokobiljen in pokrjavljen« tip primitivnega domačijskega slovstva.¹² Pogostnemu rodoljubnemu geslu »Narod nočel!« je odgovoril: »O, narod hoče. Le Govekarji so leni, strahopetni in bojzljivi.«¹³

Svoje zaupanje v smisel in trden obstoj višje razvite literature pa je Cankar utemeljeval že na nov način: s socialno osvoboditvijo ljudstva, ki se bo vzdignilo iz svoje revščine in postopoma razvilo do konzumenta prave umetnosti.

Cankar je torej v novem zgodovinskem položaju in z novimi argumenti utemeljil njen nujen obstoj nasproti vsem pridržkom, ki so se sklicevali na poseben položaj slovenskega naroda. Nujna pot gmotnega in duhovnega osvobajanja slovenskega človeka mu je pomenila tudi pot k višji kulturi in literaturi. To pa pomeni, da je prišel do spoznanja in hotenja, ki sta usmerjena k zmanjšanju ali odstranjevanju velike razdalje med ljudstvom in razvito umetnostjo, seveda ne slednji v škodo.

Pri tem je zavrgel samo tisto vrsto nižje literature, ki je pomenila pristajanje na primitivizem. O Trdini, Levstiku, Jurčiču, Kersniku, Tavčarju, Mešku ali Finžgarju govori s priznanjem, čeprav njihovega dela ni enačil s svojo zamisljivo književnosti. Če k temu dodamo še dejstvo, da je svoje leposlovno delo velikokrat močno zakoreninil v motivih ljudskega pesniškega izročila in se potrudil tudi do mojstrskega obvladanja moderne mohorjanske povesti, lahko rečemo, da je tudi on potrdil obstojanje obeh tipov književnosti in njuno tvorno notranje razmerje. Brez takih pogledov najbrž ne bi imeli njegovega *Aleša z Razona*, morda niti *Hlapca Jerneja* in še marsikaj drugega ne.

To pa ne velja samo zanj, marveč za slovensko moderno sploh, saj je možnosti obojestranske inspiracije izkoristila bolj kot katerokoli drugo obdobje naše književnosti in je tudi zato mogla dati tako bogato in izvirno umetnosti. Finžgarjev in Pregljev vzpon na področju ljudske povesti bi bil najbrž težji, če ne bi bila tega koraka napravila že moderna.

Do tehtnega razčiščevanja problematike je v obdobju moderne prišlo tudi na katoliški strani. Izidor Cankar (1886—1958) je v polemiki zoper Aleša Ušeničnika (*Trideset let*, DiS, 1916) načelno obračunal s pedagoško kritiko in

¹¹ Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, Cankarjevi ZS, XI, s. 323.

¹² Govékar in Govékarjevi, CZS, XI, s. 26.

¹³ N. m., s. 30. Cankarjeva takratna dramatika je kljub vsem očitkom, da ni za ljudstvo, doživela v ljubljanski drami velik obisk in tudi gmoten uspeh (prim. CZS XI, s. 369).

njenim enostranskim vladanjem, ki je v naši preteklosti povzročilo mnogo škode in napravilo vtis, da »nam ni za lepo književnost«. Zavzel se je za to, da »se ostro loči vzgojna in umetnostna vrednost slovstva« in da se pedagoška ter umetnostna kritika držita »vsaka svojega predmeta«. Tudi Izidor Cankar je zavrnil ozire na t. i. »majhne slovenske razmere« in prilagajanje leposlovnih meril tem razmeram.¹⁴

Naj je po modreni še kdaj prihajalo do navskrižij ali programskih omalovaževanj enega ali drugega tipa književnosti, v samo jedro slovenskega literarnega razvoja problem ni več segel kot resnično odločujoč ali usoden.

5.

Književnost koroških Slovencev je del slovenske književnosti in je niti v njenem zgodovinskem razvoju niti v njenih tipoloških značilnostih ni mogoče ločiti v poseben literarni organizem. Tudi v leposlovju koroških avtorjev in v književnih pojavih, ki so izhajali in izhajajo iz koroških tal, ne moremo prezreti omenjene tipološke dvojnosti in njene problematike, značilne za usodo naše leposlovne kulture. Tej dvojnosti bi lahko sledili od razsvetljenstva in romantike Urbana Jarnika (1784—1844), čigar pesniško delo je sililo v obe smeri, pa do neposredne sodobnosti, v kateri močno in izrazito obstajata oba leposlovna pola. Seveda bi znotraj te splošne značilnosti našli tudi nekatere posebnosti, ki so bile in so v zvezi s posebno narodno izpostavljenostjo in ogroženostjo koroškega slovenskega prostora. Kolikor bolj je delovalo to dejstvo, toliko bolj je bil koroški del slovenske književnosti omejevan v svoji socialni večsmernosti, skrčen na tip manj razvite književnosti »za ljudstvo« ali pregnan in začasno zatrt celo na tem zoženem prostoru. Vendar vsi zgodovinski pritiski in nasilja v resnici niso mogli dokončno okrniti njene življenjske volje, ki je realno ali potencialno zahtevala svobodo v obe smeri in s tem k polni, nereducirani književnosti.

To njeno zmožnost lahko zelo dobro preverimo že v 50-ih in 60-ih letih preteklega stoletja, ko je bil Celovec organizacijsko in publicistično središče celotne slovenske književnosti in ko je Anton Janežič (1828-69) s *Slovenskim glasnikom* (1858-68) postavil naši poprešernovski književnosti, še posebej prozi, njen temelj. Pri urejanju prve slovenske literarne revije je ravnal zelo previdno in pazljivo. List je namenil izobražencem, vendar njihovemu najširšemu krogu. Zato je že na začetku poudarjal, da bo objavljeno leposlovje »lahko umevno in mikavno, da ga bo umel in rad prebiral vsak le nekoliko izobražen Slovenec«.¹⁵ Da se mu ne bi osulo že tako skromno število naročnikov (400), je prisluhnil svarilom svojih sodelavcev, ki so govorili o skrajno tenki plasti izobraženih slovenskih bralcev in zato tudi o potrebi čim bolj domačega, ne »tujinskega« tipa književnosti.¹⁶ Dovolj značilno je, da je Janežič že po šestih mesecih spremenil naslov lista iz »glasnika za literaturo in umetnost« v »lepoznansko poudčen list« in da so postajali poudarki na poučnosti precej opazni. Tudi program za

¹⁴ Izidor Cankar, *Leposlovje-eseji-kritika*, Ljubljana 1969, s. 161-62.

¹⁵ *Glasnik za literaturo in umetnost*, 1. jan. 1858, s. 32.

¹⁶ Prim. Trstenjakov ali Cegnarjev dopis v *Glasniku* 1858 I, s. 91 in II, s. 74. Poleg tega je imel Janežič slabe izkušnje tudi že s *Slovensko Bčelo* (1850-53), ki je zaradi premajhnega števila naročnikov morala prenehati. Tudi z *Glasnikom slovenskega slovstva* (1854) ni uspel.

prozo, ki je sledil Levstikovemu in se je pokazal predvsem iz njegovega razpisa nagrad za »najboljšo zgodovinsko ali narodsko pripovedko«, ki se »po ljudstvu posneta najbrže prime ljudskega srca«, kaže prizadevanja v smer domačijskega slovstva.¹⁷

Vendar bi bili enostranski, če bi Glasnik presojali samo po teh programskih znamenjih in delih, ki so jim sledila. V resnici je Janežič odprl list tudi čisto drugačnim leposlovnim pojavom. Že leta 1858 je brez pomislekov začel objavljati *Jenkove Obraze*, se pravi modernejšo in zahtevnejšo liriko, ki jo scela odkriva šele 20. stol. in današnji čas. Objavljal je tudi Jenkovo pripovedništvo, ki pomeni začetek psihološko poglobljene in ironične proze, zoper katero je celo Levstik imel pomisleke. In navsezadnje, leta 1867 in 1868 je priobčil *Stritarjeva Kritična pisma*, ki so prvič po Čopu in Prešernu pred Slovence spet postavila misel o »književnosti po zgledu drugih narodov« in v kritično presojo uvajala stroga estetska merila. Skratka, Janežičev uredniški koncept je bil v resnici zelo odprt. Omogočal in potrjeval je oba tipa književnosti. Na tem stališču je vzdržal celi dve desetletji. Šele tik pred smrtjo so ga mučne izkušnje privedle do tega, da se je odločil za *Besednik* (1869-78), izrazito kratkočasen in poučen list za ljudstvo.

Ta njegov prehod ni bil samo resignacija. Janežič je bil že skoraj desetletje med najbolj vnetimi delavci *Mohorjeve družbe*, celovške knjižne ustanove, ki je delala uspešno in zanesljivo za najširše sloje. Leta 1860 je imela čez 1100 članov, leta 1918 že čez 90.000 in je dotlej poslala med ljudi čez 16 milijonov knjig. Z Mohorjevo družbo je Koroška prevzela v svoje roke organizacijo slovenske književnosti za ljudstvo in v nekaj desetletjih opravila neprecenljivo delo pri kulturni rasti celotnega naroda.

Toda želja k ustvarjanju večvrstne literature zato ni zamrla. Sem sodi po Janežiču najprej pojav celovškega *Kresa* (1881-86), »leposlovnega in znanstvenega lista«, ki ga je urejal dr. Jakob Sket s sodelovanjem dr. Gregorja Kreka in Davorina Trstenjaka. Revija je največ prostora dajala znanstvenim spisom, hkrati pa je gojila leposlovje, namenjeno zvečine meščanskemu okusu. Za Kresovo začetno stremljenje je značilen teoretični sestavek klasičnega filologa Valentina Kermavnerja *O pesništvu vobče* (1881). V njem zagovarja popolno avtonomnost literature, češ da »poezija nima namena učiti ali npravstveno boljšati« in da poučno pesništvo stoji nekje zunaj prave umetnosti, med poezijo in retoriko. Prava poezija je po njegovem »igra, prosta vse dotike s koristjo ali škodo«.¹⁸

Vendar to merilo ni bilo in ni moglo postati vodilo lista. Celovski Kres je leta 1885 priobčil spis goriškega publicista Franca Podgornika *O našem literarnem gospodarstvu*, ki je pri nas prva, s trezno ekonomsko mislijo napisana študija o problemu slovenskega »literarnega trga« in »konzumenta« literature.¹⁹ Podgornik upošteva socialno in izobrazbeno razslojenost slovenskega naroda in predlaga, naj bi načrtovalci kulture pri svojem dogovarjanju računali z dejstvom, da je »literarno hrano« treba ločiti in deliti glede na različne potrebe družbenih

¹⁷ Primerjaj tudi članek J. J/určiča/, Slovensko lepoznanstvo premalo narodno, SG 1866, s. 64—67.

¹⁸ O pesništvu vobče, Kres, 1881, s. 98, 103.

¹⁹ O našem literarnem gospodarstvu, Kres 1885, s. 250-57; 304-09; 353-58; 405-12.

slojev. Pri tem je bil proti vsakršnemu »literarno aristokratskemu duhu« in je poudarjal nujnost misliti tudi na težaško ljudstvo, se pravi na »korist narodne večine«. V naslednjem letu 1886 je Kres opustil vsakršna leposlovna stremljenja, se spremenil v »poučen in znanstven list«, zatem pa prenehal izhajati. Njegov urednik Sket, ki je v teh letih pri svojem osebnem snovanju nihal med prozo za izobražence in prozo za kmečke ljudi, je z *Miklovo Zalo* (1884) ustvaril zelo uspešno povest za ljudstvo.

V naslednjih desetletjih, hkrati z moderno in novejšimi literarnimi tokovi, se je tudi med koroškimi Slovenci pojavila vrsta pomembnejših imen, med katerimi so najbolj vidna: Fran Eller (1873—1956), Ksaver Meško (po rodu iz vzhodne Štajerske) in Prežihov Voranc. Delo naštetih treh avtorjev je po svoji temeljni naravi močno različno, vendar ima neko skupno lastnost: ni več omejeno v potrebe kakršnekoli posebne, domačijske književnosti, temveč se svobodno giblje v razponu, ki mu pravimo razvita, hkrati pa osebno razumljena književnost. Toda značilno je, da njihovo publikacijsko središče ni več na Koroškem, temveč spričo poslabšanih možnosti svobodne narodne kulture že zunaj nje.

Do nove osredinjenosti koroškega dela slovenske književnosti na domačih koroških tleh prihaja spet po drugi svetovni vojni. Leta 1948 znova zaživi celovška *Mohorjeva družba* s svojim široko zastavljenim programom tradicionalno pojmovanega leposlovja za ljudstvo. Mlajši rod, ki od leta 1960 vidno nastopa z revijo *Mladje* in z vrsto knjižnih izdaj, pa uspešno lovi korak z bolj ali manj sodobnimi evropskimi literarnimi tokovi in se načrtno zavzema za razvitejšo, zahtevnejšo književnost. In tudi zunaj obeh krogov ali na njenem stičišču je vrsta opaznih imen. To pomeni, da se na Koroškem danes znova konstituira slovenska književnost, ki želi biti neokrnjena, notranje celovita.

Naša presoja tega pojava ne more biti drugačna, kot jo narekuje zgodovinska izkušnja. Ta pa kaže, da je pojav dveh tipov leposlovnega snovanja naraven pojav. Da je obstoj dveh ali več tipov literature neizogibno znamenje razvite družbe, razvitega naroda in razvite zavesti. Da je smiselno le strpno, tvorno in oplajajoče razmerje med njima. In naposled, da je njun spopad ali medsebojno omalovaževanje le izraz nerazvitosti, nesvobodnosti in nedemokracije; ali pa poskus monopolističnega polaščanja, ki iz njih izhaja.

Janko Čar, Francka Varl

PA Maribor

SLOVNIČNO ZNANJE ABSOLVENTOV SREDNJIH ŠOL*

V zadnjih letih smo bili priča številnih žolčnih razprav o pomanjkljivem znanju materinščine pri učencih osnovnih in srednjih šol. Te razprave so pogosto

* Ugotovitve štiriletnega načrtnega testiranja na pedagoški akademiji v Mariboru. Poglavlje o pravopisu je napisal J. Čar, o skladnji pa F. Varl.

obstale pri dokaj splošnih ugotovitvah in pri premalo utemeljenih negativnih ocenah. Manjkalo je predvsem stvarnega gradiva. Kolikor pa je bilo takih raziskav, so bile premalo znane širši, zlasti pa strokovni javnosti.

Tudi učitelji slovenskega jezika na pedagoški akademiji v Mariboru smo se udeleževali teh razprav, saj smo pomanjkljivosti v znanju absolventov srednjih šol čutili bolj kot katerakoli višja ali visoka šola. Postavljeni smo namreč pred skoraj nerešljivo nalogo, da v bore štirih semestrih usposobimo mladega človeka za učitelja dveh jezikov na osnovni šoli (slovenščina-angleščina, slovenščina-nemščina, slovenščina-srbohrvaščina, slovenščina-ruščina).

Da bi svojo nalogo reševali kolikor toliko uspešno, smo v učni program uvedli izredno veliko število vaj z vseh področij govorjenega in pisanega jezika. Prav s temi vajami pa ugotavljamo, da gradimo na zelo šibkih temeljih: jezikovnemu znanju naših novincev manjka teoretične podlage in praktične uvajenosti.

Če smo za delo hoteli postaviti primerno izhodišče in ustvariti uspešen dialog s slavisti na srednjih in osnovnih šolah, smo morali priti do stvarnega gradiva. Tako smo začeli v letu 1966 preizkušati znanje študentov novincev. V ta namen smo sestavili nekaj nalog objektivnega tipa iz oblikoslovja, skladnje in pravopisa.¹

V posameznih študijskih letih smo testirali² po toliko študentov, kot kaže razpredelnica:

1966/67	26	1968/69	51
1967/68	42	1969/70	70

Povprečna ocena iz slovenskega jezika v četrtem letniku srednje šole kaže takole podobo:

1966/67	3,23	1968/69	3,39
1967/68	3,26	1969/70	3,32

Srednja ocena 3,3 sicer ni zavirljiva, po vsej verjetnosti pa tudi na drugih višjih šolah ni bolje. Treba je reči, da povprečje 3,3 zavrača očitke, da se na akademijo vpisujejo le najslabši.

I

V preizkusu iz pravopisa smo združili vrsto pomembnih prvin (stava ločil, velika začetnica, pisava sklopov ipd.). Narek sicer ni bil lahek, vendar za absolventa srednje šole ne bi bil smel biti pretrd oreh. Besedilo smo narekovali počasni, ustrezno vsebini in ločilom. Po nareku smo ga še enkrat prebrali, nato pa so imeli testiranci na voljo deset minut za popravke.

Besedilo nareka:

Obisk

Včeraj me je obiskal bratranec Jožko iz Spodnje Nove vasi. Pripeljal se je bil z avtobusom. Že ko je izstopal, mi je veselo mahal. »Kako je kaj, tovariš inženir?« me je takoj podražil. Povedal mi je, da so mu pisali iz gradbenega podjetja Stavbar, naj se čimprej oglasi pri njih. Čim prej se bo javil, tem bolje bo. Spotoma sva zavila v gostilno

¹ Iz praktičnih razlogov bomo te naloge v nadaljevanju imenovali teste, čeprav vemo, da ne ustrezajo vsem zahtevam, ki jih pred teste postavljajo psihologija in druge znanosti.

² Poglavje o skladnji in oblikoslovju je pripravila Francka Varl, pravopis pa je obdelal Janko Čar.

Pri Dalmatincu, se ustavila kar odspredaj pri točilni mizi in spila pol litra burgundca. Plačala sva dvesto petindevetdeset dinarjev. V Ulici stare pravde sva se poslovila; on je odšel na podjetje, jaz pa na odsek za gospodarstvo pri mestni skupščini Maribor-Center.

Ob 14. uri sva se dobila v kavarni Astoria. Naročila sva viski (whisky) s sodo. Pri sosednji mizi je sedel neki belgijski turist in naju vsiljivo opazoval. Bratranec mi je pripovedoval, kako je poleti s svojim starim fordom potoval po severni Italiji, kako je moral plačati kazen na avto cesti, kako so ga oskubili v nekem hotelu v Chamonixu, kakšno smolo je imel na meji Zahodne Nemčije, ko se mu je neki Italijan od zadaj zaletel v avto, in tako naprej... Če ga ne bi ustavil, bi bil pripovedoval tja do noči. Po ogledu nekaterih mariborskih trgovin sva se poslovila. »Veš, življenjske razmere v Mariboru, kolikor sem videl, so se pa precej spremenile,« je rekel. »Seveda,« sem odvrnil, »saj te že lep čas ni bilo v naše mesto!« »Na svidenje!« se je zasmel in že ga ni bilo več.

Obrnil sem se in odšel mimo stolnice in Drame proti domu. Mimogrede sem zaklenil avtogaražo, saj so bila vrata le priprta, in odšel po peš poti domov spat.

Težišče je bilo na veliki začetnici in na ločilih. Druge prvine so nekoliko slabše zastopane. Ob primerih, kot so *čim prej/čimprej*, *avto cesta* in pod., smo se glede pisave ravnali po SP 1962. Pri tem nas je zanimala tudi pogostnost ene in druge pisave (*avto cesta/avtocesta*³), saj smo imeli s takimi zloženkami oziroma sklopi vedno težave.⁴

Poglejmo sedaj preglednice, ki kažejo rezultate testiranja v zadnjih štirih letih. Posamezne besede so razvrščene po sorodnosti. Pri nekaterih enotah smo našli več vrst napak, npr.: Ulica Stare pravde, ulica Stare pravde, vendar tega nismo posebej razčlenjevali, ampak smo upoštevali samo dve možnosti: pravilno — nepravilno.

Pogostnost napak

ENOTA	Šol. 1.	Šol. 1.	Šol. 1.	Šol. 1.	skupaj Št. štud.:	%
	1966/67 Št. štud.:	1967/68 Št. štud.:	1968/69 Št. štud.:	1969/70 Št. štud.:		
	26	42	51	52	171	
Jožko	7	14	20	17	58	33.9
Astoria	6	7	30	10	53	30.9
Italijan	4	8	7	5	24	14.0
izstopil	4	6	7	5	22	12.8
inženir	15	15	17	11	58	33.9
življenjski	10	16	12	16	54	31.6
avto/bus/	2	—	3	—	5	2.9
belgijski	1	—	1	—	2	1.2
Chamonix	19	30	43	39	131	76.6
viski/whisky	12	23	22	27	84	49.1
burgundca	9	12	19	26	66	38.6
ford	10	16	17	25	68	39.7

³ Glej Slovar slovenskega knjižnega. SAZU 1970.

⁴ Norme v osnovnošolskih učbenikih, priročnikih za srednje šole in v SP se večkrat razhajajo, kar pišoče zelo moti. To je odsevalo tudi v našem primeru.

ENOTA	Šol. 1.	Šol. 1.	Šol. 1.	Šol. 1.	skupaj Št. štud.:	%
	1966/67 Št. štud.:	1967/68 Št. štud.:	1968/69 Št. štud.:	1969/70 Št. štud.:		
	26	42	51	52	171	
Drama	2	11	2	3	18	10.5
Spodnja Nova vas gradbeno podjetje	15	16	25	19	75	43.8
Stavbar	—	1	4	3	8	4.7
Pri Dalmatincu	6	11	16	23	56	32.7
Ulica stare pravde	24	32	41	42	139	81.2
Maribor-Center	6	10	13	20	49	28.6
severna Italija	4	5	7	11	27	15.7
Zahodna Nemčija	4	5	8	5	22	12.8
odsek za finance	7	12	21	25	65	38.0
pri mestni skupščini	5	19	15	15	54	31.5
mariborskih trgovin	—	2	—	1	3	1.7
stolnica	16	29	30	34	109	63.7
dvesto						
petindevetdeset	21	31	36	39	127	74.2
ob 14. uri	3	14	30	30	77	45.0
odspredaj	5	7	19	25	56	32.7
od zadaj	3	10	16	9	38	22.2
avto cesta	17	35	33	39	124	72.5
avtogaraža	5	17	21	13	56	32.7
na svidenje	20	34	31	43	128	74.8
peš pot	18	21	30	35	104	60.8
ne bi	1	2	4	5	12	7.0
čim prej/čimprej	17	26	30	21	94	54.9
STAVA LOČIL	101	157	219	219	696	
OZNAČEVANJE						
PREMEGA GOVORA	10	20	30	31	91	

Čeprav vzamemo test z nekaterimi pridržki, nam gornje številke povedo marsikaj zanimivega. Ob primerjavi podatkov iz leta 1966 (26 študentov) in 1969 (52 študentov) nas bo presenetilo, da se nezadovoljivo znanje pravopisa pri absolventih srednjih šol v zadnjih štirih letih **ni prav nič spremenilo**, nasprotno, povprečje kaže celo porast napak (+ 75).

Številke, ki kažejo pogostnost posameznih napak, so že same dovolj zgovorne, kljub temu se ob tej ali oni le ustavimo.

Študentje dokaj nezanesljivo postavljajo ločila. Na vsakega študenta odpadejo povprečno več kot 4 napačno postavljena ločila.⁵ Dobra polovica jih je, ki ne obvladajo premega govora! Za narek na tej stopnji je to neuspeh.

⁵ Preveč ali premalo.

Hudo nezanesljivi so pri pisanju sestavljenih lastnih imen (*Spodnja Nova vas, Pri Dalmatincu, Ulica stare pravde, severna Italija* ipd.). Nemalo zmede je pri pisanju imen, kot so *mestna skupščina, odsek za finance, gradbeno podjetje Stavbar* in podobno, pri čemer pa študentje niso izjeme, saj je precej navzkrižij v vsakdanji praksi.

Več kot polovica študentov ni znala z besedami prav napisati števila 295 in ob 14. uri.

Tudi pri nekaterih drugih besedah je napak nepričakovano veliko, npr. pri letniku 1969/70: *burgundca /26/, viski /27/, ford /25/, Chamonix /39/, na svidenje /43!/, ne bi /5/* itn. Nekatere od teh napak dovolj zgovorno kažejo tudi raven splošne izobrazbe kandidatov.

V letniku 1969/70 so le 3 študentje napisali narek z vsemi ločili, l. 1968/69 — 1, l. 1967/68 — 3, l. 1966/67 — 1. Rekordi v slabem postavljanju ločil pa so taki: 1966/67 — 10 ločil, 1967/68 — 13(!) ločil, 1968/69 — 12 ločil, 1969/70 — 12 ločil. — Distribucija v letu 1968/69 bi bila taka: 12, 10, 10, 9, 8, 8, 7, 7, 7, 6, 6, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 1, 1, 1, 1, 1, 0. V tej skupini je bilo torej kar 20 študentov, ki so imeli 5 ali več napak v zvezi s stavo ločil!⁶

Skoraj neverjetno zveni podatek, da pride npr. pri testirancih letnika 1969/70 na študenta povprečno 17 (!) napak.

Res je, da se nekatere vrste napak ponavljajo, vendar imamo tudi v okviru širše enote različne tipe. Če se je študent npr. petkrat zmotil pri pisavi lastnih imen oziroma je pisal z veliko tudi občna imena (*ford*), potem to ni le ena napaka. Kakor hitro tako ocenjujemo, potem se številka 17 bistveno ne spremeni. In kot zanimivost še nekaj »cvetk«: z *sodo* (trikrat), *izspila sva, se ostavila, sma se ustavila, lepi čas, Mesna skupščina*.

Poučne so tudi tele ugotovitve: študentka, ki je prišla z ugledne gimnazije in se je iz slovenskega jezika postavljala s prav dobro oceno, je imela v nareku 33 (!) napak, druga, odličnjakinja, 14, in zopet neka odličnjakinja — 19 (!) napak. Pri neki odličnjakinji iz letnika 1969/70 je manjkalo v nareku 8 vejic. Taki in številni podobni primeri nas prepričujejo, da z zahtevnostjo slavistov v srednji šoli nekaj ni v redu. Kaže, da uporabljamo dvojna merila: ena za jezik, druga za književnost. V okviru pričujoče obravnave ni mogoče poiskati in pretresti vseh vzrokov za tako nezadovoljivo znanje pravopisa, niti ni to naš namen. Docela pa smo si na jasnem o bistvu, in to je: osnovna šola znanja iz pravopisa **ne utrdi**, profesorji na srednji šoli pa so **premalo zahtevni**. Zdi se, da **slabo znanje** iz jezika običajno **ne more odločilno vplivati na skupno oceno**, kar je seveda docela zgrešeno.

Znanje pravopisa v srednji šoli mora postati **r u t i n a**.

In še dragocena izkušnja. Po novem programu akademije morajo študentje po I. semestru ob primernih pismenih nalogah (nekakšnih testih) dokazati, da pra-

⁶ V stavku Po ogledu... in v stavku Mimogrede sem... je večina napačno postavila ločila. V prvem so zapisali vejico za fonetskim blokom »Po ogledu mariborskih trgovin«, v drugem pa niso prav ločili vrinjenega stavka.

vopis temeljito obvladajo. Ker so podobne naloge reševali dobršen del semestra, smo pričakovali primerne uspehe. Pa smo bili razočarani. Od 52 kandidatov jih je zahtevnejši preizkus opravilo le 15, to se pravi slaba tretjina. Pri prezkusih smo ugotavljali, da se nekatere napake malone kronično ponavljajo. Zdelo se nam je, kot da zdravimo zastarane bolezni. Ker smo menili, da jih pismene naloge s pravopisnimi prvinami morda preveč utesnjujejo, smo pregledali tudi njihove samostojne spise. Bilo je dokaj bolje, a v povprečju še vedno nezadovoljivo.

Na osnovi vsega tega spoznavamo, da je **obvladovanje pravopisa zahteven proces**, ki ga ni mogoče nadomestiti z nekaj pravili. **Teoretična osnova** znanja iz pravopisa je **mногоstranska**, posebej jo je treba dosledno in temeljito povezovati s **skladnjo in stavčnofonetičnimi** prvinami. Edino takó zastavljeno delo lahko rodi sadove.

II

Pri preizkusu znanja skladnje in oblikoslovja smo študente razdelili v skupini A in B. Po študijskih letih je bilo število študentov kot kaže preglednica:

A	B
1966/67 — 13	1966/67 — 13
1967/68 — 21	1967/68 — 21
1968/69 — 27	1968/69 — 24
1969/70 — 27	1969/70 — 25

Vsaka skupina je morala razčleniti po en primer priredja in podredja, in sicer v eni šolski uri:

A: Nato se je Polde naslonil na drva, trudne noge so ga le za silo ubogale. Tako jo je bilo sram, da pet dni sploh ni prišla iz svoje nove hiše.

B: Bil je ošaben, zato ga nekateri starši iz okolice že od vsega začetka niso marali. Čeprav še pred dvema urama nihče ni opazil niti oblaka, se je ulil močan dež.

Skupina A je torej morala razčleniti vezalno priredje z 9 (8) sintaktičnimi enotami in eno podredje s posledičnim odvisnikom z 8 (6) sintaktičnimi enotami. Skupina B je morala razčleniti eno sklepalno priredje z 3 (6) sintaktičnimi enotami in eno podredje z dopustnim odvisnikom, skupaj s 7 (6) sintaktičnimi enotami. Pri določevanju odvisnikov smo zahtevali vrsto odvisnika glede na njegovo sintaktično vlogo v nadrednem stavku, stopnjo, povezavo z nadrednim stavkom ter mesto glede na nadredni stavek. Pri določanju stavčnih členov smo upoštevali kot pravičen odgovor, če je kdo določil posebej pridevniške ujemalne prilastke in posebej njihove odnosnice, ali pa če jih je združil v eno sintaktično enoto (od tod različna števila sintaktičnih enot v posameznih stavkih). Kot se vidi, s primeri testirancem nismo zastavljali zank z zelo zapletenimi stavki. Iz prakse vemo, da so podobne stavke pravilno reševali že na višji stopnji osnovne šole. Zato lahko vnaprej odpade občutek, da je bil naš test prezahteven.

Nihče med študenti ni razčlenil stavkov brez napake. Najboljša rešitev ima osem popolnoma napačnih določil in pet nepopolnih, kar pomeni, da je le 70,47 % naloge pravilno rešeno.

Priredje

V skupini A v letu 1966/67 ni bilo **nobenega** pravilnega odgovora, v letu 1967/68 jih je bilo 7 (33,3 %), v letu 1968/69 4 (14,8 %) in v letu 1969/70 7 (25,9 %); **skupaj** 18 (10,3). Odgovori so bili različni; nekateri so se približali pravilnemu odgovoru (priredje, glavni stavek + glavni stavek = priredje, vzročno priredje, sklepalno priredje), ali pa so se tudi od njega zelo oddaljili (glavni stavek + vzročni odvisnik, glavni stavek + prilastkov odvisnik, časovni odvisnik + glavni stavek, prosti stavek itd.).

V skupini B sta bila v letu 1966/67 2 pravilna odgovora (15,4 %), v letu 1967/68 jih je bilo 7 (33,3 %) in v letu 1968/69 3 (12,5 %) in v letu 1969/70 7 (28 %); **skupaj** 19 (12,4 %). Tudi v tej skupini so se gibali nekateri odgovori v bližini pravilnega (vzročno priredje, priredje, glavni stavek + posledični odvisnik), a tudi precej daleč (podredje, glavni stavek + načinovni odvisnik, glavni stavek + vzročni odvisnik).

Podredje

V skupini A ni bilo v šolskih letih 1966/67 in 1967/68 **nobenega** pravilnega odgovora, v letu 1968/69 sta bila 2 delno pravilna (7,4 %) in v letu 1969/70 4 delno pravilni (14,85 %); **skupaj**: 6 (3,4 %).

V obeh zadnjih šolskih letih smo sprejeli kot delno pravilne tiste ugotovitve, v katerih je bila določena vrsta odvisnika, manjkalo pa je nekaj drugih oznak — stopnja, povezava, mesto. Zelo blizu pravilnemu odgovoru¹ so bili tisti, ki so spoznali odvisnik za načinovni: 1966/67 — 1 = 7,8 %, 1967/68 — 3 = 14,2 %, 1968/69 — 9 = 33,3 % in 1969/70 — 6 = 22,2 %; **skupaj**: 19 (10,8 %). V ostalih primerih pa so testiranci spoznali stavek za priredje (vzročno, načinovno?, posledično) ali pa so kar navedli glavni stavek + odvisni stavek, pri čemer so bile večkrat te oznake na napačnih mestih, glavni stavek je bil študentom odvisni in narobe.

V skupini B je bil v študijskem letu 1966/67 1 delno pravilen odgovor (7,8 %), v letu 1967/68 3 delno pravilni (14,2 %), v letu 1968/69 4 delno pravilni (12,5 %) in v letu 1969/70 6 delno pravilnih (24 %); **skupaj**: 14 (8,4 %).

V teh odgovorih so kandidati pravilno ugotovili, da gre za dopustni odvisnik, niso mu pa dodali vseh drugih potrebnih oznak (stopnje, povezave, mesta). Nepravilni odgovori so bili zelo pestri. Najbliže pravilnemu so se gibali seveda tisti, ki so označevali odvisnik z načinovnim⁷ (v vseh študijskih letih samo 2 primera), mnogi so ugotovili samo, da gre za odvisni in glavni stavek, pri čemer pa so odvisnik označili včasih kot vzročni ali pa časovni; še več je bilo odgovorov, ki so označevali ta zloženi stavek s priredjem.

Navedeni odgovori nam dokazujejo, da absolventi srednjih šol dokaj **slabo poznajo vsebinske odnose** v zloženih stavkih in **njihove oblikovne povezave**. Mislimo, da izvirajo te napake tudi iz nekoliko **skromnega logičnega mišljenja**. Res pa je hkrati, da se z leti stanje izboljšuje.

¹ A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel: Slovenska slovnica, DZS, Ljubljana 1964.

Stavčni členi

Povedek

Vsaka skupina je morala določiti štiri povedke. V skupini A se je naslonil, so ubogale, je bilo sram, /sploh/ ni prišla, v skupini B pa bil je ošaben, niso marali, ni opazil, se je ulil.

Število pravih ugotovitev (preračunanih tudi v procenle):

	1966/67		1967/68		1968/69		1969/70		Skupaj	
A										
se je naslonil	7	53,8	19	90,5	21	80,7	20	74,2	67	77,6
so ubogale	4	30,8	15	71,5	11	40,7	12	44,5	42	48,0
je bilo sram	5	38,5	9	42,8	13	48,1	13	48,1	40	45,9
ni prišla	6	46,2	17	81,0	22	81,5	18	60,6	63	72,4
B										
bil je ošaben	2	15,4	4	19,05	7	29,2	11	64,0	24	28,6
niso marali	9	69,2	14	66,6	22	91,6	21	84,0	66	79,5
ni opazil	8	61,5	15	71,4	22	89,17	22	88,0	67	80,7
se je ulil	8	61,6	16	76,2	21	87,5	25	100,0	70	81,9

Najmanj preglavic so testirancem povzročali čisti glagolski povedki, zlasti tisti, katerih pomožni glagol in opisni deležnik sta v neposredni bližini. Dokaj slabši je uspeh pri povedku *so ubogale* (*so ga le za silo ubogale*). Tu je bilo največ napak, ker so študenti obravnavali kot en sintaktičen pojem *so ga ubogale* ali pa samo *ubogale*. — Občutno slabši rezultat je pri glagolsko-imenskem povedku *je bilo sram*; tu so mnogi v en sintaktičen pojem združevali skupino *jo je bilo sram* ali pa so *sram* določali posebej kot predmet, vez *je bilo* pa kot povedek. Najslabše pa je bilo pri glogolsko-imenskem povedku *bil je ošaben*. Večini je bila vez samostojen povedek, povedkovo določilo *ošaben* pa so obravnavali kot prilastek, prislovno določilo ali predmet.

Torej absolventi srednjih šol **ne ločijo oblikoslovnih in skladenjskih pojmov**.

Osebek

Osebki v skupini A so *Polde, noge, jo*, v skupini B pa *starši, nihče, dež*.

Število pravih ugotovitev (tudi v odstotkih):

	1966/67		1967/68		1968/69		1969/70		Skupaj	
A										
Polde	10	77,7	21	100	26	96,3	23	85,2	80	91,9
noge	4	30,8	13	62,0	16	59,25	20	74,0	53	60,2
jo	4	30,8	9	42,8	9	33,4	4	14,2	26	29,1
B										
starši	9	69,2	13	61,8	21	87,5	22	88,0	65	78,4
nihče	7	53,8	13	61,8	16	66,75	17	68,0	53	63,7
dež	7	53,8	15	71,4	14	58,3	23	91,9	59	71,0

Preglednica kaže, da je osebek najlažje ugotoviti, zlasti kadar opravljajo to funkcijo imena bitij. Nekoliko več dvomov je bilo pri nedoločnem zaimku *nihče*, ki ga mnogi niso spoznali kot osebek, ampak so ga pustili nedoločnega.

Samostalnik *noge* so verjetno zaradi sosesčine zaimka *ga* mnogi imeli za predmet. Največ težav pa je povzročal logični osebek *jo*; večina ga je imela za tožilniški predmet (verjetno zato, ker je le cilj glagolskega dejanja).

Studentje dokaj šibko ločijo **funkcije posameznih besed v stavku**.

Predmet

Skupina A je morala najti predmet *ga* in mu določiti sklon (tož.), skupina B pa predmeta *ga in (niti) oblačka* (rod.). Število pravih ugotovitev (tudi v odstotkih):

ga:

	1966/67	1967/68	1968/69	1969/70	Skupaj
--	---------	---------	---------	---------	--------

A

Tož. pr.:	1	7,7	4	19,5	8	29,7	14	51,8	27	31,0
Predmet:	2	15,4	3	14,3	2	7,42	1	3,71	8	9,1

B

<i>ga</i> :										
Rod. pr.:	0	0	1	4,7	5	20,82	2	8,05	8	9,6
Predmet:	4	15,4	1	4,7	—	—	2	8,05	7	8,4
Tož. pr.:	—	—	6	28,6	8	33,3	13	52,0	27	32,0

oblačka:

Rod. pr.:	2	15,4	1	4,7	11	45,8	9	36,0	23	27,8
Predmet:	—	—	3	14,3	5	20,8	1	4,0	9	10,9
Tož. pr.:	6	46,2	10	47,7	5	20,8	11	44,0	32	38,5

Mnogo šibkejši kot pri določanju glavnih stavčnih členov so bili študenti pri ugotavljanju razvijajočega stavčnega člena, predmeta, ki je s povedkom v vezavnem odnosu (glagol določa samostalniku sklon). Zelo jasen tož. predmet *ga* je v vseh štirih študijskih letih pravilno določilo samo 27 študentov (mnogim je namreč bil povedek ali osebek); rod. predmet */niti/ oblačka* le 23 kandidatov, *ga* pa celo samo 8 kandidatov. Absolventi srednjih šol torej **ne ločijo oblike besede od njene vloge v stavku**. K temu, da je imelo veliko kandidatov samostalnik *oblačka* in osebni zaimek *ga* za tožilniški predmet, je gotovo pripomogla pogosta napačna raba tožilniškega predmeta v zanikanem stavku. Kot pa bomo lahko še ugotovili, povzročajo absolutom srednjih šol **določanje sklonov velike težave**.

Prislovno določilo

Pri prislovnih določilih sta med obema skupinama precejšnje razlike. Skupina A jih je morala določiti 6, tj. prislovno določilo časa *nato*, prislovno določilo količine *pet dni*, prislovni določili kraja *na drva* in *iz hiše* ter prislovni določili

načina *le za silo* in *tako*, skupina B pa samo 3, tj. prislovno določilo vzroka *zato* in prislovni določili časa *že od vsega začetka* in *še pred dvema urama*. Število pravih ugotovitev (tudi v odstotkih):

	1966/67		1967/68		1968/69		1969/70		Skupaj	
	A									
<i>nato</i>	8	61,6	9	42,8	18	66,6	18	66,6	53	60,9
<i>5 dni</i>	5	38,5	5	23,8	7	25,9	8	29,62	25	28,9
<i>na drva</i>	6	46,2	11	52,4	16	59,2	13	48,1	46	52,8
<i>iz hiše</i>	4	30,8	9	42,8	9	33,3	11	64,7	33	37,9
<i>le za silo</i>	7	53,4	12	57,2	15	55,5	17	62,8	51	57,4
<i>tako</i>	8	61,6	12	57,2	12	44,3	11	40,7	43	49,5
	B									
<i>zato</i>	2	15,4	2	9,5	3	12,3	2	8,0	9	10,8
<i>od vsega</i>										
<i>začetka</i>	11	84,6	9	42,8	12	50,0	13	52,0	45	54,0
<i>pred dvema</i>										
<i>urama</i>	7	53,8	16	76,2	15	62,5	13	52,0	51	61,4

Med temi stavčnimi členi so študenti najuspešneje reševali prisl. dol. časa, precej več težav je povzročalo prisl. dol. *pet dni*; čeprav smo upoštevali kot pravilno določitev obe formulaciji, tj. prisl. dol. količine in prisl. dol. časa, je bilo v vseh štirih letih samo 25 pravih rešitev. Mnogi ga sploh niso določili, ali pa so posebej določali *pet* kot prisl. dol. časa ali količine ali prislov časa ali prilastek ali števnik, *dni* pa je bil v večini primerov predmet. Nekaj študentov je imelo ta stavčni člen za osebek. Ti primeri vsekakor potrjujejo, da študenti **ne znajo ugotavljati odnosov v stavkih**.

Prisl. dol. kraja *na drva* je kar 24 kandidatov imelo za predmet, prav tako prisl. dol. *iz hiše* 30 kandidatov. Iz tega lahko spoznamo, da absolventi srednjih šol le težko razlikujejo predmet od prisl. določila kraja. Zopet **premalo logičnega mišljenja** pri določanju odnosov v stavku.

Sorazmerno zadovoljivo je obravnavano prisl. dol. načina *le za silo*, saj je v vseh štirih letih 51 pravih ugotovitev; napačnih je seveda tudi dosti, in to različnih: od prislova načina do prilastka, pov. določila, prisl. določila kraja in načinovnega odvisnika. Prislovnega dol. časa *nato* veliko študentov sploh ni spoznalo za stavčni člen; nekaterim je bilo prislov načina, poudarni prislov, pridevnik, prilastek itd. Najbolj pomanjkljivo so določali testiranci prisl. dol. vzroka *zato*; večina tej besedi sploh ni pripisovala skladske vloge in ga ni določila. Zamenjali pa so jo tudi z veznikom, vzročnim prislovom in prisl. dol. načina.

Ti primeri dovolj zgovorno kažejo, da absolventi srednjih šol **ne ločijo stavčnih členov od besednih vrst**.

Prilastek

Že v uvodu smo omenili, da smo upoštevali kot pravilno določitev, če je slušatelj obravnaval prilastek in njegovo odnosnico kot en sintaktičen pojem;

primere: od vsega začetka, pred dvema urama, pet dni so sploh določali kot neločljivo skladiščno enoto. Večina testirancev pa je kot samostojne določila prilastke *trudne, svoje, nove* v skupini A, v skupini B pa *nekateri, iz okolice, močan*.

Število pravih ugotovitev (tudi v odstotkih):

Prilastek	1966/67		1967/68		1968/69		1969/70		Skupaj	
A										
<i>trudne</i>										
Prid. pril.:	2	15,4	5	23,8	5	18,55	5	18,55	17	19,5
Prilastek:	6	46,2	11	52,4	10	37,0	11	40,7	38	63,2
Skupaj prid. prilastek + prilastek:									57	43,6
<i>svoje</i>										
Prid. pril.:	3	23,1	2	15,4	2	7,4	1	3,7	8	9,19
Prilastek:	—	—	10	46,9	9	33,3	10	37,0	29	33,3
Skupaj prid. prilastek + prilastek:									37	42,5
<i>nove</i>										
Prid. pril.:	2	15,4	3	14,3	5	18,55	4	14,81	14	16,0
Prilastek:	4	30,8	12	57,1	9	33,4	10	37,0	35	40,2
Skupaj prid. prilastek + prilastek:									49	56,2
B										
<i>nekateri</i>										
Prid. pril.:	—	—	2	9,5	2	8,33	4	16,0	8	9,63
Prilastek:	5	38,5	8	38,5	11	45,8	10	40,0	34	40,9
Skupaj sam. prilastek in prilastek:									42	50,53
<i>iz okolice</i>										
Sam. pril.:	—	—	—	—	1	4,16	—	—	1	1,2
Prilastek:	—	—	1	4,7	1	4,16	1	4,0	3	3,6
Skupaj prid. prilastek in prilastek:									4	4,8
<i>močan</i>										
Prid. pril.:	1	7,7	1	4,7	1	12,5	8	32,07	13	15,2
Prilastek:	8	61,0	10	47,7	14	58,3	12	41,0	44	52,9
Skupaj prid. prilastek in prilastek:									57	68,1

Za prilastke sta bila največkrat spoznana *trudne* in *močan*. *Trudne* je spoznalo 13 študentov za prid. prilastek, 44 pa se jih je zadovoljilo z oznako prilastek; drugim je bil ta člen prisl. dol. načina, samostalniški prilastek, kakovostni pridevnik, prilastkov odvisnik, 11 študentov pa ga sploh ni določilo. Prilastka

trudne v vseh štirih letih nihče ni povezal z odnosnico *noge* v en sintaktični pojem, nihče ga tudi ni imenoval ujemalnega; en študent ga je označil za pridevniški priredni prilastek. Isto smo ugotovili tudi pri prilastku *močan*.

Nekoliko slabše sta se odrezala prilastka *svoje* in *nove*. Pravilnih ugotovitev je bilo manj kot pri prejšnjih dveh prilastkih, med nepravilnimi pa so bile nasl. oznake: pridevnik, prislov, samostalniški prilastek, prislovno določilo načina, kakovostni odvisnik itd. Skupaj z odnosnico je obravnavalo v vseh štirih letih prilastek *nove* 5 študentov, prilastek *svoje* pa 7 študentov.

Nedoločni zaimek *nekateri* je pravilno določilo 34 študentov, nihče pa ga ni združil v zloženju stavčni člen z odnosnico *stariši*. Testiranci so ga v večini primerov napačno označevali kot načinovni prislov, vrstni pridevnik, prislovno določilo kraja, prislovno določilo načina, prilastkov števnik, prilastkov odvisnik itd.

Za čuda malo je bilo v celoti pozitivnih rešitev pri pridevniškem prilastku *močan*. Večina testirancev se je namreč odločila za oznako kakovostni pridevnik, samostalniški prilastek, prisl. dol. načina, prilastkov odvisnik. Nihče ga ni združil z odnosnico v en skladenjski pojem.

Niti eden od testirancev pri določanju prilastkov ni ugotovil tudi njihovega podrednega odnosa do odnosnice, pač pa je bilo nekajkrat zapisano pridevniški priredni prilastek,

Najtrši oreh med vsemi stavčnimi členi pa je bil neujemalni samostalniški prilastek *iz okolice*. V vseh štirih študijskih letih ga je en sam študent spoznal za samostalniški prilastek, dvema je bil prilastek, enemu pa pridevniški prilastek. Nekaterim je bil predmet, enemu osebek, marsikomu predlog; kar 66 študentov (79,5 %) skupine B pa je ugotovilo, da ima ta samostalniški v stavku vlogo prisl. dol. kraja,

Če se ustavimo kar ob zadnjem primeru, lahko ponovno ugotovimo, kako **velike težave povzročata absolventom srednjih šol ugotavljanje logičnih zvez in odnosov med stavčnimi členi.**

(Se bo nadaljevalo)

Janez Sivec

Zavod za šolstvo SRS Ljubljana

JE POUK SLOVENŠČINE RES NEUSPEŠEN?

Menda že ne gre več drugače, kot da se neprestano in ob vsaki priliki pritožujemo nad učnimi uspehi v naših šolah. Za nas učitelje slovenskega jezika so posebno boleči očitki, da se učenci po končani šoli ne znajo ustno in pisмено izražati, saj se zavedamo, da je sposobnost v izražanju glavni smoter šole in skrb za to torej glavna dolžnost učiteljev materinščine. V navado so

že prišla obtoževanja, češ vi v osnovni šoli ne naučite učencev ničesar, mi v srednji šoli pa nimamo časa za popravljanje vaših napak. Podobni tem so očitki visokih šol, ki se v zadnjem času pojavljajo pogosteje in ostreje. Spomnimo se samo zadnjega zborovanja slavistov v Kranju! Učitelji visokih in višjih šol dolže srednješolske učitelje, da jim pošiljajo premalo pripravljene učence, s katerimi nimajo kaj početi, itd.

Taka pot ne vodi nikamor. Na organizacijo in vsebino pouka materinščine, s tem v zvezi pa tudi na uspešnost oz. neuspešnost pouka, je treba gledati širše, resničnim prilikam ustrezneje.

Kakšni so uspehi pri pouku slovenskega jezika? Pustimo ob strani javno mnenje, ki ni z ničimer podprto in je že kar po zakonu vztrajnosti šoli nena-klonjeno. Težko bomo našli koga, ki ne bi bil takoj pripravljen v svojem imenu ali v imenu družbe izreči grajo na račun dela v šoli. V takih glasovih se kaže nenaklonjenost družbe do šole in neustrezno vrednotenje njenega dela.

Pri vrednotenju učnih uspehov resnično zanesljivih meril za vrednotenje učen-čevega znanja še vedno nimamo, zato so osnovno merilo ocene. Lahko še primerjamo uspehe prejšnjih let, rezultate kakih nalog objektivnega tipa, re-zultate pri sprejemnih izpitihtd.

V višjih razredih osnovne šole je bilo ob polletju šolskega leta 1969/70 9,6 % učencev ocenjenih z nezadostno oceno v slovenskem jeziku. Skoraj vsak de-seti učenec torej ni kos zahtevam učnega načrta. Letos se je prvič pokazalo, da podeželske občine ne zaostajajo za mestnimi, kjer bi zaradi večje razgledanosti učencev pričakovali boljše uspehe. Razporeditev nezadostnih ocen je precej enakomerna med razvitejšimi in manj razvitimi področji. Vendar je vrednost ocen med posameznimi predeli različna. To se zlasti ostro pokaže ob skupnem nastopu enako ocenjenih učencev z različnih šol, npr. pri spre-jemnih izpitihtd.

Slovenski jezik spada med tiste predmete v osnovni šoli, v katerih dobivajo učenci največ nezadostnih ocen. (Slabše rezultate dosegata samo matematika in tuji jezik.) Zaradi tega je ustaljeno mnenje, da je s poukom materinščine nekaj narobe in da je treba kaj ukreniti. To je res, saj je osnovna šola splošno obvezna in družba je vsakemu učencu dolžna omogočiti, da jo uspešno konča. Stoodstotni učni uspeh v osnovni šoli je namreč resnična nujnost. Vendar pa ne smemo videti negativnih ocen samo slovenskega jezika, saj je slaba de-setina nezadostnih ocen ob polletju, ko so učni uspehi navadno nižji od letnih, v pravilnem sorazmerju do uspeha v drugih učnih predmetih. Treba je izbolj-šati celotno organizacijsko in vsebinsko podobo dela v osnovni šoli. Pri tem bo zrasla tudi raven učnih uspehov v materinščini. Dokaz za to so lahko iz-boljšani učni uspehi v materinščini. Uspehi na srednjih šolah pa sploh niso problematični, in sicer ne samo zato, ker srednja šola ni več obvezna in bi bila zato družba dolžna vsem učencem omogočiti uspeh, ampak tudi zato, ker so nezadostne ocene resnično zelo redke, pravzaprav izjemne.

Med vzroki za prenizek uspeh pri pouku slovenskega jezika se največkrat omenjajo nestrokovnost učnih moči, neustreznost učbenikov, premajhno število tedenskih ur, neprimernost učnih načrtov itd. Težko bi bilo katerikoli teh vzro-

kov zanikati, vendar bi se uspehi bistveno ne popravili, čeprav bi odstranili vse omenjeno, kar je v resnici samo droben del krivde. Poglavitni vzrok pa je globlji in širši in tudi teže rešljiv.

Učni načrti naših šol so se po vojni spremenili že nekajkrat. Vsakokrat smo jih hoteli urediti, izboljšati, odstraniti iz njih nepotrebni formalizem in historicizem; vendar nismo dosti dosegli. Pri sestavljanju učnega načrta za vse predmete je bilo vedno močno čutiti pritisk višjih in visokih šol ter strokovnih društev. Vsi so le težko našli mesto svojega predmetnega področja v celotnem sklopu učne snovi. Vsak izmed njih je nastopal kot neizprosni zagovornik svojega predmeta in je hotel v učni načrt vrniti čim več učnih poglavij, pri tem pa ni nihče mislil na zmogljivost učencev in na njihovo razvojno stopnjo. Posledica tega je današnji prenatrpani učni načrt. V osnovni šoli se morajo učiti marsičesa, kar bi prav lahko počakalo tudi do visoke šole. Povečalo se je tudi število učnih predmetov. Do tega je prišlo deloma tako, da smo prejšnje predmete razdrobili na več novih, deloma pa jih je prinesel novi čas z novimi potrebami in interesi. Vsak predmet hoče dokazati svojo pomembnost v predmetniku; od tod trditve, da so vsi predmeti enako pomembni. Celotna vzgojna področja (likovno, glasbeno) so danes z učno snovjo prenatrpana in postajajo vse bolj splošno izobraževalna. Težnja po širjenju učne snovi in predmetov je prinesla tudi večje število tedenskih učnih ur. Z zakonsko določbo smo komaj začrtali zgornjo mejo tedenske obremenitve učencev s 36 urami. To je največje število tedenskih učnih ur v Evropi in na svetu; pri tem so drugod učenci veliko manj obremenjeni z domačim delom kot pri nas. 42-urni delovnik v normalnem službenem razmerju za učence torej ne velja.

Zamislimo si sedaj učitelja slovenskega jezika! V preobsežnem sklopu učne snovi v vseh predmetih mora najti pravo mesto, da se ne izgubi v množici dejstev, podatkov, pravil, letnic. Učna snov je obsežnejša, kot je bila kdajkoli prej, časa pa manj kot prej. Sodobni didaktiki in metodiki mu teoretično svetujejo učno obliko in metodo dela, po kateri naj v krajšem času učencem posreduje več snovi in z večjim uspehom. Z novo učno metodo naj skrajno ekonomizira vse delo v razredu. Vsako minuto učne ure je treba kolikor le mogoče plodno izkoristiti. Učitelju svetuje, kako naj učence močneje motivira za delo, kako naj sistematičneje utrjuje učno snov z namenom, da bodo učenci zavestno spoznali njeno uporabno, funkcionalno vrednost. Vendar skrivnost uspešnejšega dela ni samo v tem.

Pomembnejši se mi zdi spremenjen učiteljev odnos do učne snovi. Učitelj naj ne stoji pred ogromnostjo učne snovi kot pred neizvršljivo nalogo, ampak naj po lastnem premisleku in posluhu razdeli učno snov na manj in bolj pomembno. Pri izbiranju bo gotovo naletel tudi na mnogo nepomembnega. Šele smotrno izbrana učna snov naj bi mu bila osnova za delo. Pri tem nehoti mislim na znano razliko med klasičnim sistemom šolanja in med novim, ki mu nekateri pravijo kar ameriški. Značilnost klasičnega sistema je, da mora učenec v vseh predmetih doseči zadostno raven znanja, da lahko napreduje. Ta raven pa ni skromna, ampak močno napeta. Učenci jo dosežejo le z veliko težavo, na koncu pa pravzaprav od truda nimajo prave koristi, saj se morajo mnogo snovi učiti brez resničnega zanimanja in vedoželjnosti. Navsezadnje je tudi prispevek tako pridobljenega znanja k splošni izobrazbi vsaj dvomljiv. Vendar je ravno

splošno izobraževalni smoter opravičilo za tak učni načrt in zahtevnost. Premisleka vredna je težnja, da bi se učencem v srednji šoli omogočila usmeritev v poglobljeni študij nekaterih predmetov (npr. jezikov ali matematike s fiziko), ostali predmeti pa bi resnično ohranili raven splošnega izobraževanja: ne bi torej posegali pregloboko in preširoko, da bi učencem olajšali napredovanje v usmeritvenih predmetih. Gotovo ima ta »amerikanska« težnja svoje prednosti.

Učitelj slovenskega jezika naj bi torej učno snov bolj kot doslej izbiral. V učno-vzgojni proces naj bi vključeval samo najpomembnejše, drugo naj bi opustil ali pa naj bi spustil na raven samo informativnega, dopolnilnega. Tako bi se učna snov po obsegu zmanjšala, ne da bi trpela celotna zgradba predmeta. Tako ne bi bilo več natrpanosti, ki je grenila delo učitelja in odvrčala učenca od radovoljnega sodelovanja. Z zmanjšanim obsegom učne snovi bi lahko odpadle glavne napake v današnjem pouku, npr. naglica, hlastanje za časom in prostorom, kar vodi samo po sebi v površnost, neizdelanost, nenatančnost in nesistematičnost. Delovni tempo v današnjem pouku je pretiran. Zaradi pomanjkanja časa velikokrat odpade polovica učno-vzgojnega procesa, namreč utrjevanje, ki edino znanju lahko da uporabno vrednost. Prehiter delovni tempo otežuje učencem razumevanje že pri prvi razlagi. Brez utrjevanja z vsemi metodičnimi stopnjami učenci od novih spoznanj nič nimajo. Trajna last njihovega spomina in uporabljivega duhovnega zaklada pa prav gotovo ne bodo mogla postati. Prehiter delovni tempo tudi zanemarja načelo postopnosti pri osvajanju znanja, preskakuje cele dele učno-vzgojnega procesa in učenca prehitro privede do sklepa, ki je pri jezikovnem pouku največkrat podan v obliki definicije ali pravila. Pravilo zato obvisi v zraku, saj učencu ni več jasna zveza, od kod pravilo, od kod ta resnica. Zapomni si jo pač avtomatično, vendar je njegovo znanje v tem primeru samo formalno, brez uporabne vrednosti in zato nič vredno.

Lahko bi s tem v zvezi govorili tudi o zmogljivosti učencev. Ta ni vedno odvisna samo od njihove razvojne stopnje duhovne zrelosti, ampak dostikrat tudi od delovnega tempa, od hitrosti prehajanja od ene prvine v učno-vzgojnem postopku k drugemu. Zlasti previden je treba biti pri prehajanju k abstrakciji, s čimer se pri jezikovnem pouku učitelj srečuje neprestano.

Ob zmanjšani učni snovi bi se povečalo sodelovanje učencev in individualizacija pouka.

Aktivnost učencev poznajo pedagogike vseh časov. Pri nas se samo močneje poudarja, ker vemo, da je aktivnost, torej ustvarjalnost, bistvena lastnost človeka. Tudi učenec je po naravi ustvarjalen. Zato bodi tudi pouk tak, da bo učenec lahko aktivno sodeloval. Učne metode, ki temelje na sodelovanju učencev, so sicer zamudnejše od drugih, toda zaradi tega vključevanje učencev v delo ni nič manj nujno. Samo znanje, ki so ga učenci osvojili aktivno, z lastnim ustvarjalnim sodelovanjem, je lahko trajno. Znanje, ki so ga učenci sprejeli samo kot pasivni poslušalci, nima praktične vrednosti. Hitreje se pozabi. Pri aktivnih metodah postaja učenec subjekt vzgoje. To se sklada s položajem človeka v naši družbi: tega prav tako želimo vzgojiti za samostojnega in samoiniciativnega človeka. Pedagoški in družbeni prekršek je zato samo po nareku pišoči, ne razmišljajoči, pasivni učenec. Kako naj tak učenec postane aktiven član družbe, ustvarjalen na vseh področjih, ko zapusti šolska vrata! Nasprotje

je preveliko. Z zmanjšanjem učne snovi bi se učitelj tudi temu delu, ki je vzgojno in izobraževalno obnem, lahko bolj posvetil.

Individualizacija pouka je v tesni zvezi z aktivnostjo učencev. Tudi pri tem gre za vzgojne in izobraževalne cilje, saj želimo vzgojiti samostojnega človeka, ki bo lahko razvil svoje posebne umske in značajske značilnosti, ki bo uveljavil svoja nagnjenja, pri tem pa vedno ostal del širše skupnosti. Razvijal naj bi torej individualno, podrejal pa individualistično. Metodike zadnjih let nam ponujajo vrsto učnih oblik in metod, katerih namen je učitelju omogočiti delo z vsakim posameznim učencem, z najboljšim in z najslabšim. Vse te metode zahtevajo poleg ustreznih materialnih pogojev veliko časa. Pri nas se le malo uporabljajo predvsem zaradi prekratkega časa. Sprostitev učne snovi je torej važna tudi zaradi vzgojnih prizadevanj šole, ne samo zaradi izobraževalnih. Pri pouku slovenščine v srednji šoli bo vsekakor treba bolj razviti oblike samostojnega dela učencev, zlasti seminarsko delo, pisanje referatov in kritik, vodenje razgovora, uporabljanje virov in učbenikov. Ravno v teh oblikah dejavnosti so naši učenci resnično neobgljeni. Zaradi tega težje kot bi bilo treba, prehajajo iz srednje na visoko šolo.

Tudi učitelj slovenščine mora spoznati, da je namen izobraževanja na srednji stopnji danes precej drugačen, kot je bil nekoč. Prej je šola učenca opremljala z izčrpnim znanjem in ga postavljala v življenje na delovno mesto. Ob počasnem razvoju življenja in znanosti je to bilo upravičeno in pravilno. Danes smo priča naglo se spreminjajočim oblikam in načinu življenja. Dosežki znanosti se vrste z bliskovito naglico; v nekaj letih napreduje znanost bolj, kot je včasih v celem človeškem življenju. Danes je v šoli treba človeku dati manj znanja, zato pa več sposobnosti za samoizobraževanje v poznejšem življenju. Šola naj učencu v vsakem učnem predmetu da osnovo, na kateri bo kasneje na delovnem mestu lahko sproti izpopolnjeval znanje in celoten sistem stroke. Posamezna znanja so manj pomembna, saj bodo morda že prav kmalu presežena, popravljena, zavržena. Učencev srednješolski temelj znanja bo trdnější in trajnejši, če bo postavljen solidno, s sistematičnim, počasnim delom, in ne bo obremenjen z nepotrebnim. Srednja šola mora učencu dati temelj v vseh učno vzgojnih področjih, v jeziku, v naravoslovnih vedah, v družbenih znanostih, v tehnično-matematični izobrazbi, v telesno-zdravstveni razgledanosti in v estetski vzgojenosti. Vsako področje je del skupnega temelja, na katerem temelji splošna razgledanost absolventa srednje šole. Učitelj vsakega predmeta mora najti svoje mesto v celotnem sklopu in zato ne sme pretiravati z obsegom učne snovi in zahtevnostjo.

Kaj v zvezi s tem lahko stori učitelj slovenščine v srednji šoli? Predmet ima dve veji, literarnozgodovinsko in jezikovno. V praksi obojega sicer ne gre ostro ločiti, vendar bom govoril o vsakem posebej, ker mora biti učiteljev odnos do obeh različen.

Jezikovni pouk ima nadvse pomembno mesto. Ravno jezikovni pouk je tisti del celotnega predmetnega področja, kratko mu pravimo kar slovenščina, ki mu daje izredno mesto. Literarna zgodovina je samo vzgojno-izobraževalno področje kot vsak drug predmet, jezikovni pouk pa je mnogo več. Tudi jezikovni pouk ima izobraževalni pomen, poleg tega pa je slovenski jezik tudi učni jezik in končno naš knjižni in pogovorni jezik. Od znanja slovenskega jezika ne zavisi samo učni uspeh v slovenščini, ampak v vseh učnih predmetih. Učenec, ki ne zna

slovenskega jezika, ne more znanja iz drugih predmetov niti osvojiti niti ga ne more pokazati, izraziti. Brez znanja slovenskega jezika učenec ne bo mogel polno sodelovati v poznejšem življenju, v družbi, na delovnem mestu.

Izredna vloga, ki jo ima slovenski jezik, mu daje tudi izjemen položaj. Zanj ne zadošča samo osnova v vsakem predmetu, na kateri bo lahko dalje gradil s samoizobraževanjem. Ne, učencem moramo dati celoten sistem jezika, ki mora zaživeti v njihovi zavesti. Učenci morajo spoznati jezikovne zakonitosti formalno in funkcionalno; le tako jih bodo lahko uporabili, ko se bodo morali izraziti v govorjeni ali pisani besedi. Učitelj se nikakor ne sme zadovoljiti z ravnijo jezikovnega znanja iz osnovne šole. To znanje mora dalje gojiti in ga poglobljati. Tega seveda ne bo mogel storiti, če bodo jezikovne ure omejene na poprave šolskih nalog ali če bodo nesistematične, bolj kot mašilo nametane preko šolskega leta. Določeno je sicer bilo, da bodi četrtnina vseh učnih ur na srednji šoli namenjena jezikovnemu pouku, vendar je treba vedno znova ugotavljati, da jezikovni pouk ni dosegel tolikšne pozornosti, kot bi jo moral. Na nekaterih šolah se jezik goji resnično načrtno. Ker pa je le-teh še razmeroma malo, s stanjem jezikovnega pouka ne moremo biti zadovoljni. Prav tako se pri pouku premalo uporabljajo novi učbeniki Slovenski knjižni jezik, čeprav so predpisani kot obvezni. V bodoče bo treba postaviti strožje kriterije pri spremljanju jezikovnega pouka na srednjih šolah.

Literarna zgodovina nima tako izjemnega položaja kot jezikovni pouk. Če bi sodili po tem, kolikšna pomembnost se ji daje pri pouku, pa bi lahko prišli do zmotnega sklepa. Na nekaterih srednjih šolah jezikovnega pouka namreč sploh ni, literarna zgodovina pa se je razbohotila do nesmiselnega obsega. To je nepravilno in naravnost škodljivo, tako šolo pa seveda zapuščajo slabo opismenjeni učenci, sicer polni znanja iz literarne zgodovine.

Tako stanje je posledica prejšnjih učnih načrtov, ki jezikovnega pouka skoraj niso zahtevali, pa tudi pomanjkanje učbenikov za jezikovni pouk v prejšnjih letih. Literarna zgodovina se po učnem načrtu poučuje po kronološkem vrstnem redu, kar samo po sebi ni narobe, ima pa lahko, če je napačno razumljeno, neprijetne posledice. Pri tem ne mislim samo na znano resnico, da se kronološko načelo nujno spopada z upoštevanjem razvojne stopnje učencev. Tako se prvotolci srečujejo z literaturami starega veka, ki so zanje težke, morda celo nepriemerne ipd. Mislim tudi, da se učitelji tega drže kronološkega vrstnega reda in se pri posameznih obdobjih ali ustvarjalcih zadržujejo pretirano dolgo. Tako prihaja do zaostajanja v učni snovi, ki je pogubna rana našega literarnozgodovinskega pouka v celoti. Vedno manj redke izjeme pa potrjujejo, da se je tudi ob upoštevanju kronološkega vrstnega reda možno disciplinirati in enakovredno podajati snov vseh obdobj.

Velikokrat se še dogaja, da učitelj preneha sistematično in poglobljeno obravnavo literarnih del z obdobjem moderne. Preostalo preleti naglo in površno. Tako za Erjavca porabi tri učne ure, za Prežihovega Voranca dve ipd. Ugovor, da je učnih ur premalo, seveda ne more vzdržati kritike. Tudi če bi jih bilo še manj, bi se dale uporabiti smotrno in ne bi prihajalo do podobnih nelogičnosti. Težišče literarnozgodovinskega obravnavanja je treba nujno prenesti v novejši čas, v 20. stoletje, vse do današnjih dni. Resnici na ljubo je treba povedati,

da imajo Srbi in Hrvatje po predmetniku še manj učnih ur za književnost kot mi, še manj pa jih imajo v drugih državah. Literarnozgodovinske snovi pa imajo, kar priznajmo, precej več kot mi. Mar ni zato treba na literarnozgodovinsko učno snov pogledati z izbirajočim očesom? Mar ni bolje opustiti ali samo informativno obravnavati manj pomembne dogodke in dela? Mar ni bolje strogo načelo kronologije delno nadomestiti z literarno estetsko vzgojo?

Seveda je to zadeva učnih načrtov. Prepričan sem, da bo v kratkem moralo priti do sprememb. Zaverovanost v obrobne pojave v slovenski literarni zgodovini je prav tako nesmotrna in nepravilna, pa tudi nepotrebna, kot je nesprijemljivo omalovaževanje vsega slovenskega v primerjavi z dosežki Evrope.

Vesna Izaković

Filozofska fakulteta Hamburg

ANALIZA S POMOČJO SINTEZE IN SINTETIZATORJI

»Analiza na podlagi sinteze nam omogoča spoznati bistvene prvine govora,« je nekoč rekel eden vodilnih sodobnih fonetikov, Gunnar Fant. V zadnjih dvajsetih letih je zelo naraslo zanimanje za akustično fonetiko. Vse, kar dobimo z analizo govora, je treba potrditi s sintezo, saj nam le sinteza lahko pove, kateri podatki iz ogromnega števila obvestil, ki nam jih daje analiza, so za naš govor bistveni, katere akustične značilnosti glasov so optimalne, da te glasove prav prepoznamo.

Optimalne akustične značilnosti — imenujemo jih ključe (s tujko cue, množina cues¹) — so tiste vrednosti (parametri), brez katerih določenega glasu ne moremo »slišati« ali »prepoznati«, tj. ga s sluhom dekodirati. Optimalne akustične značilnosti ali ključi so zmeraj tisto najmanjše število parametrov, brez katerih glasu nikakor ne prepoznamo. Te akustične značilnosti so vedno neizogibno prisotne pri določenem glasu in jih zato lahko imenujemo tudi diferentoidi² tega glasu, ker z njimi ta glas razločujemo od vseh drugih. Šele če imamo urejene vse te in take podatke in zapisano, kako se obnašajo posamezni diferentorji,³ lahko mislimo na sintezo.

Sinteza (ali sestava) glasov in sploh govora je ljudi zmeraj zanimala. Poskušali so napraviti čarobne škatle, »škatle, ki govore«, čudili pa so se tudi odmevu. Pogosto so pri »narejanju glasu« goljufali z raznimi triki, samo da bi zadovoljili človekovo večno željo napraviti umetni govor.

¹ CUES — KLJUČI — optimalne akustične značilnosti govornega glasu, tj. zveza diferentorjev istega fonema.

² DIFERENTOID — vsaka razločevalna akustična značilnost govornega glasu.

³ DIFERENTOR — vsaka razločevalna značilnost fonema.

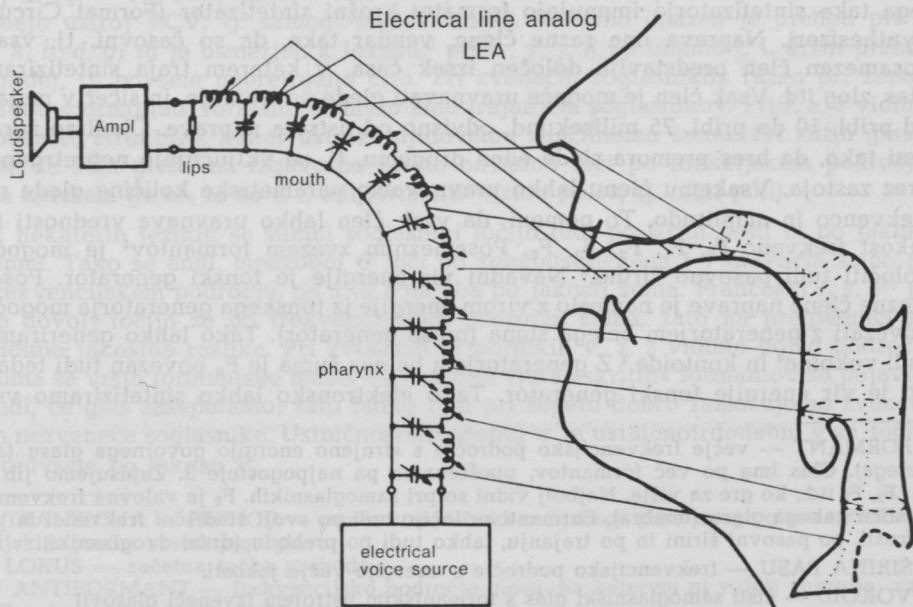
Prva prava sinteza se je posrečila l. 1779. Bila je seveda enostavna in zelo nespretno dosežena, vendar se je le opirala na čisto pravilne podatke. Tega leta je učenjak Kratzenstein prikazal svoj govorni stroj članom Carske akademije znanosti v Petrogradu. Njegov stroj se je v zgradbi opiral na fiziološke razlike, ki nastajajo v ustni votlini pri izgovoru samoglasnikov *i*, *e*, *a*, *o*, *u*. S tem je Kratzenstein hotel dokazati pravilnost svoje teze o tvorbi samoglasnikov. To se mu je povsem posrečilo, hkrati pa je s tem generiral prve umetne glasove.

Tudi nadaljnji poskusi so se opirali na posnemanje fizioloških zakonitosti pri tvorbi samoglasnikov: von Kempelen, sir Charles Wheatstone, A. G. Bell, Riesz itd. Leta 1855 pa se je von Helmholtzu posrečilo doseči slušni učinek samoglasnika s pomočjo spretno izpeljanega spleta različnih rezonatorjev (odzvočil).

Sedanje naše naprave za sintezo glasov so rezultat velikega napredka elektrotehnike v našem stoletju, vendar tudi sedaj lahko razločujemo dva glavna tipa naprav za sintezo, podobna, kot smo ju spoznali pri Kratzensteinu in von Helmholtzu. Prvi se opira na fiziološka načela, drugi na načela odzvočil. Seveda pa dandanes tudi fiziološki tip konfigurativnega analoga (posnemovalca) deluje z elektroakustičnimi sredstvi.

Oglejmo si najprej konfigurativni posnemovalec.

Eden prvih in še vedno najbolj znan takih sintetizatorjev se imenuje LEA. Načelo, po katerem tak generator deluje, je v glavnem isto. Izvor energije je tonski generator. Ta zamenjuje tresenje glasilk v govorni cevi. Energija iz tonskega generatorja mora skozi vrsto filtrov, kondenzatorjev, tranzistorskih sklopov itd. Ves ta splet je napravljen tako, da ustreza konfiguraciji posameznih delov govorne celote. Spodnja slika prikazuje eno tako razmerje.

Pomeni: Loudspeaker — zvočnik, Ampl — ojačevalec, lips — ustnice, mouth — usta, pharynx — grlo, electrical voice source — električni vir glasu.

Pri napravi LEA je takih povezanih filtrskih členov (segmentov) 45. Vsak člen ima še druge dodatne dele, tako da jih je mogoče naravnati na več načinov. Vsak člen predstavlja približno pol centimetra velik »kolešček« govorne cevi (poprečni izrez navpično na smer zračnega pretoka). Ker je vsak člen mogoče različno naravnati, lahko dobimo popolno »odprtost«, zmanjšano »odprtost« ali pa zaprtost ustreznega dela govorne cevi. Vsak člen je torej mogoče popolnoma »zapreti«, tj. izvzeti iz zveze, ali pa naravnati tako, da ustreza pretrganemu zračnemu toku na ustreznem mestu govorne cevi. To naravnavanje členov je pri napravi LEA ročno, in sicer dvigamo ali spuščamo ustrezne ročke. Tako se že od zunaj vidi na komandni plošči, kateri členu so zaprti ali odprti in koliko. Odprtost je pri obravnavani napravi 16-stopenjska, kar ustreza odprtosti govorne cevi od pribl. $0,16 \text{ cm}^2$ do 16 cm^2 . Ko je govorna cev na kakem mestu zaprta, se ustrezni člen iz niza enostavno izloči. Tako ali podobno so zgrajene tudi druge naprave za sintezo, seveda konfigurativnega posnemovalca.

Podatki, ki jih izkoriščajo pri tem tipu naprave, se dobijo z različnimi tehnikami izgovorne (artikulacijske) analize: z rentgenskimi posnetki, rentg. filmi, s platogrami in elektroplatogrami. Seveda je tako dobljene podatke treba prevesti v ustrezne akustično-spektralne vrednosti. To danes delajo precej hitro z računalniki. Programi za take prevedbe obstajajo v več ustanovah, ki se ukvarjajo z akustično analizo in sintezo govornih valov: R. I. T. na Švedskem, Bellovi laboratoriji v ZDA itd.

Sedaj pa o drugem tipu. Za primer vzemimo Vocoder in druge parametrske naprave za sintezo.

Pri Vocoderju generirajo posamezne formante z elektronskimi krogi. Zaradi tega take sintetizatorje imenujejo formatni krožni sintetizator (Format Circuit Synthesizer). Naprava ima razne člene, vendar take, da so časovni, tj. vsak posamezen člen predstavlja določen izsek časa, v katerem traja sintetizirani glas, zlog itd. Vsak člen je mogoče uravnavati glede na trajanje, in sicer v mejah od pribl. 10 do pribl. 75 milisekund, odvisno od ustroja naprave. Členu so zgrajeni tako, da brez premora slede eden drugemu, tj. se vključujejo nepretrgano, brez zastoja. Vsakemu členu lahko uravnavamo parametrske količine glede na frekvenco in amplitudo. To pomeni, da vsak člen lahko uravnava vrednosti in jakost frekvenc F_0, F_1, F_2, F_3, F_n . Posameznim zvezam formantov⁴ je mogoče določiti tudi pasovno širino.⁵ Navadni vir energije je tonski generator. Posamezne člene naprave je namesto z virom energije iz tonskega generatorja mogoče povezati z generatorjem belega šuma (noise generator). Tako lahko generiramo tudi vokoide⁶ in kontoide.⁷ Z generatorjem belega šuma je F_n povezan tudi tedaj, ko je vir energije tonski generator. Tako elektronsko lahko sintetiziramo vse

⁴ FORMANT — večje frekvenzijsko področje s strnjeno energijo govornega glasu (ali petega). Glas ima po več formantov, upoštevamo pa najpogosteje 3. Zapisujemo jih z F_1, F_2, F_3 itd., ko gre za višje. Najbolj vidni so pri samoglasnikih. F_0 je valovna frekvenca nosilca kakega glasu (tembra). Formanti se ločijo tudi po svoji središnji frekvenci in po jakosti, po pasovni širini in po trajanju, lahko tudi po prehodu (drсни dvoglasniki).

⁵ ŠIRINA PASU — frekvenzijsko področje z energijo večje jakosti.

⁶ VOKOID — čisti samoglasniški glas s formantskim ustrojem (zveneči glasovi).

⁷ KONTOID — čisti soglasniški, tj. šumni glas, brez formantskega ustroja, vendar s protiformanti (nezveneči soglasniki).

govorne glasove, če seveda poznamo njihove diferentorje. Te glasove slišimo takoj pri izhodu iz sintetizatorja.

Sintetizator je pogosto povezan s krožno vrvco ali ploščo, tako da se sintetizirano glasovje takoj tudi snema. Sintetizator je lahko povezan tudi s katodno cevjo; na njej potem ob slušni kontroli takoj vidimo posamezne diferentoidne (tako kot pri sonografski analizi), in sicer v obliki, kot smo jo sintetizirali. Takó sintezo lahko hkrati kontroliramo slušno in vidno.

Če želimo generirati zloge in besede, moramo seveda imeti tako kontoide kot vokoide. V takem primeru ustrezne člene različno »hranimo«: člene za kontoide povezujemo z generatorjem belega šuma, člene za vokoide pa s tonskim generatorjem. Ni določeno, koliko členov je treba za posamezen glas.

Sintetiziramo lahko tudi drugače, tj. s stiliziranimi risbami diferentoidov; to je t. i. vzvratni (play-back) sintetizator. Diferentoidi se generirajo podobno kot pri prejšnjem tipu, samo da se tu energija posameznih frekvenčnih področij inducira s fotografsko celico, to pa na podlagi risb, napravljenih s posebnim kovinskim črnilom na posebnem plastičnem papirju. Ta tehnika je v svetu zelo priljubljena. Take stilizirane risbe imamo prikazane na naši drugi podobi (str. 246); to je strukturna preglednica francoskih soglasnikov; le-ti so prikazani samo z akustičnimi značilnostmi, tj. s ključi (cues). Prav jasno se vidijo skice akustično bistvenih prvin, tj. diferentorjev. (Abscisa preglednice ustreza mestu izgovora, ordinata pa načinu izgovora.)

Oglejmo si поблиže to preglednico s ključi! Prednjejezični samoglasnik ima zmeraj tri formante, zadnjejezičnega pa lahko sintetiziramo tudi samo s formantom F_1 in F_2 . — Na sliki se lepo vidi tudi prehod (tranzicija)⁸ k soglasniku (ti zlogi imajo ustroj VCV, tj. samogl.-sogl.-samogl.). Posebno opazen je prehod pri *p*, *t*, *k*, *b*, *d*, *g*; tu je usmerjen k lokusu,⁹ pri *w*, *y*, *j*, *R* pa imamo t. i. drsni prehod (glide), tj. povsem nepretrgano črto. Pri zvenceh soglasnikih, razen pri zapor-nikih, vidimo tudi formantsko maso med trajanjem soglasnikov. Pri *f*, *s*, *š* vidimo točkasto strukturo, kakor ustreza njihovemu značilnemu šumu. Pri zlitih glasovih se šum glede na izgovorno mesto navadno loči po funkcijskem področju, na katerem ga ni; to so t. i. antiformanti¹⁰ (*zero poles*, tj. ničti poli).

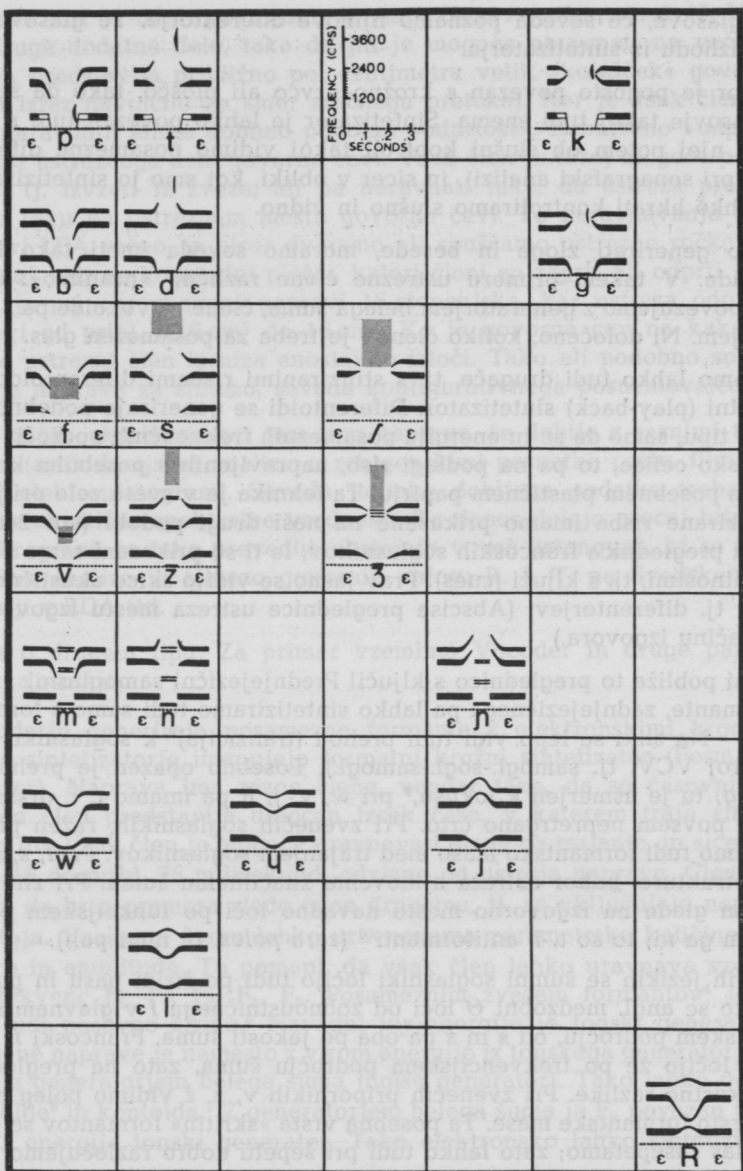
V nekaterih jezikih se šumni soglasniki ločijo tudi po širini pasu in po jakosti šuma. Tako se angl. medzobni θ loči od zobnoustničnega *f* v glavnem samo po frekvencijskem področju, od *s* in *š* pa oba po jakosti šuma. Francoski *f*, *s*, *š*¹¹ pa se dovolj ločijo že po frekvencijskem področju šuma, zato na preglednici ne vidimo jakostne razlike. Pri zvenceh pripornikih *v*, *z*, *ž* vidimo poleg področja šuma še vrsto formantske mase. Ta posebna vrsta »skritih« formantov se pojavlja tudi, če glas zašepetamo; zato lahko tudi pri šepetu dobro razločujemo zvence in nezvence soglasnike. Ustničnomehkonebni *w* in ustničnotrdonebni *y* se ločita predvsem po lokusu F_2 .

⁸ TRANZICIJA — PREHOD — povezovanje frekvencijskega pasu enega glasu s frekven-cijskim pasom sosednjega glasu.

⁹ LOKUS — začetna točka prehoda.

¹⁰ ANTIFORMANT — frekvencijsko področje glasu, na katerem ni videti energije; zna-čilen je za nezvence soglasnike.

¹¹ Na sliki 2 so glasovi *š*, *ž* *n'* zaznamovani z *f*, *z* in *f*; *R* je nebni, *y* pa ustnično-nebni drsni glas.

Podoba 2

Fomeni: Frequency (CPS) — frekvenca (nihajev v eni sekundi), Seconds — sekunde. Structuralna preglednica spektrografskih likov francoskih soglasnikov, opirajoča se samo na akustična dejstva. Navpični navedki se nanašajo na zaznavo mesta izgovora.

Vodoravni se nanašajo na zaznavo načina izgovora.

Za sintezo je važno poznati najbolje ključne glasove, prav tako pa jih moramo znati povezati z izgovorom, in sicer v smislu razločevalnih značilnosti (distinctive features) Romana Jakobsona in tovarišev. Prav s sintezo govora se je posrečilo najti zakonitosti med izgovorom in akustičnimi ključi. Obenem nam postane jasna tesna povezanost analize in sinteze, tj. njihova medsebojna odvisnost.

LITERATURA

1. Chiba, Kajiyama, The Vowel, its Nature and Structure. The Phonetic Society of Japan, Tokyo, 1958.
2. Delattre P. C., Liberman A. M., Cooper F. S.: Acoustic Loci and Transitional Cues for Consonants. *Journal of the Acoustical Society of America*, No. 27, 1955.
3. Delattre P. C., From Acoustic Cues to Distinctive Features. *Phonetica*, No. 4, Vol. 18, 1968, Fig. 1, p. 199.
4. Delattre P. C., Le jeu des transitions de formants et la perception des consonnes. Proceedings of the IVth International Congress of Phonetic Sciences, 1962, Mouton & Co. The Hague.
5. Dudley H. W., Fundamentals of Speech Synthesis. Bell Tel. Lab., Rep. Monograph 2648, 1956.
6. Fant Gunnar, Transmission Properties of the Vocal Tract with Application to the Acoustic Specification of Phonemes. M. I. T. Report No. 12, 1952, Cambridge, Mas. USA.
7. Fant Gunnar, Modern Instruments and Methods for Acoustic Studies of Speech. R. I. T. Rep. No. 8, 1957, Stockholm.
8. Fant Gunnar, Acoustic Theory of Speech Production. Mouton & Co., The Hague, 1960.
9. Guberina Petar, Verbotonal Method and its Application to the Rehabilitation of the Deaf (tiskano kot rokopis). Zavod za fonetiku, Zagreb, 1964.
10. Guberina Petar, L'audiométrie verbotonale. *Revue de Laryngologie*, Bordeaux, No. 1—2, 1956.
11. Helmholtz von H., Die Lehre von den Tonempfindungen als physylogische Grundlage für die Theorie der Musik. Braunschweig, 1863.
12. Izaković V., Perceptual Cues for the Distinction between the Voiceless Palatalized and Nonpalatalized Affricates in Serbo-Croatian. University of London, M. A. Thesis, 1966.
13. Jakobson R., Fant G., Halle M., Preliminaries to Speech Analysis. M. I. T. Rep. No. 13, 1952, Cambridge, Mas. ZDA.
14. Jakobson R., Halle M., Fundamentals of Language. Mouton & Co., The Hague, 1956.
15. Katičić R., Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1967.
16. Ladefoged P., Three Areas of Experimental Phonetics. Oxford Univ. Press, Oxford, 1967.
17. Liberman A. M., Delattre P. C., Cooper F. S., Gerstman L. J., Tempo of Frequency Change as a Cue for Distinguishing Classes of Speech Sounds. *Journal of Exper. Psychology*, No. 52, 1956.
18. Šaumjan S. K., Die Zweitstufentheorie der Phonologie im Licht der modernen Wissenschaftslogik. *Phonetica*, Vol. 16, No. 3, 1967.
19. Škarić I., Glasovi Hrvatskosrpskog jezika u fizio/psiko/akustičkoj i akustičkoj analizi. *Jezik*, No. 2—3, 1967.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta Ljubljana

VPRAŠANJE BELORUSKEGA JEZIKA IN JEZIKOSLOVJA

V spremenjenih okoliščinah po oktobrski revoluciji, ko naj bi blr. knjižni jezik »nabyŭ dzjaržaŭnyja funkciji«, se razširil v šole in druge kulturne ustanove in urade, se je izkazalo, da je za te in še druge dolžnosti kaj slabo pripravljen. V slovničnih oblikah, besedju, pravopisu in pravorečju je bilo silno omahovanje; pesniki in pisatelji so bili še precej odvisni od svojih narečij. O kakšni skupni knjižni normi v modernem pomenu sploh ne moremo govoriti. Zato je bila ena najbolj perečih nalog blr. jezikoslovcev in drugih kulturnih delavcev, da so se lotili reševanja praktičnih vprašanj knjižne beloruščine. Med številnimi slovnicami za šole se je najbolj uveljavila *Belaruskaja gramatyka dlja škol* Branislava Taraškeviča, 1918 (5. izdaja v Vilni, 1929). Avtor se je pri svojem delu opiral na dotodanje znanstvene izsledke o beloruščini (sam je bil med vidnimi učenci Šahmatova) in na prakso v novejših blr. tiskih; posebno je upošteval glasovne in oblikovne posebnosti osrednjih blr. govorov. V pravopisu je skušal čim bolj enotno izpeljati glasovno-oblikoslovno načelo; pomembna pa je njegova slovniča tudi zaradi domačega slovničnega izrazja, ki se je pozneje skorajda v celoti uveljavilo v blr. jezikoslovju.³⁷

Za ustvaritev in ureditev besednega zaklada knjižne beloruščine so v tem času pomembni prevodni rus.-blr. in blr.-rus. slovarji (najpomembnejša avtorja sta M. Ja. Bajkoŭ in S. M. Nekraševič)³⁸. Še teže kakor s splošnim besediščem je bilo z blr. terminologijo. Že leta 1921 je bila ustanovljena Beloruska znanstveno-terminološka komisija, ki je v desetih letih poskrbela za izdajo izrazoslovnih slovarčkov za vse glavne stroke od jezikoslovja in slovstvene vede do matematike, botanike in agronomije. Slovarčki so izhajali iz ruskega strokovnega izrazja in so deloma navajali tudi ustrezne latinske izraze. Toda pravega uspeha ta prizadevanja niso imela: deloma so termini premalo nastajali v praksi ali pa niso bili preizkušeni v živi rabi, deloma zaradi močnih zunanjih posegov, zlasti kar zadeva tuje izrazje. Čedalje močnejše se je uveljavljalo mnenje, da je treba izrazje približati ruskemu in da naj se mednarodne tujke sprejemajo le preko ruščine, ne pa naravnost iz drugih jezikov ali preko poljščine.

Najbrž so redki knjižni jeziki, v katerih je bilo reševanje pravopisnih vprašanj tako občutljivo in za marsikaterega od udeleženih celo fizično usodno kakor

37. Taraškevič (roj. 1892) je bil že pred prvo svet. vojno aktivni član Krožka za znanstveno proučevanje Belorusije pri Peterburški univerzi (GBDL, 2, 604), v 20-ih letih pa je bil tudi med zelo vidnimi blr. družbenimi delavci (A. Lis, *Branislav Taraškevič*, Minsk 1966).

38. M. Bajkoŭ, S. Nekraševič, *Belarуска-rasijski sloŭnik*. Minsk 1927. — S. Nekraševič, M. Bajkoŭ, *Rasijska-belaruskii sloŭnik*. Minsk 1928. — Manjšega obsega sta podobna slovarja lit. zgodovinarja M. Garëckega, ki je v naslovu namesto *ruski* navadno uporabljal *maskoŭski*.

prav v beloruščini. V začetku 20-ih let seveda še ni bilo mogoče doseči popolne enotnosti; v jezik je prihajalo toliko novih, zlasti tujih besednih prvin, da so se sproti ustvarjana pravopisna pravila izkazala za nezadostna in sebi nasprotujoča. To naj bi rešila solidno pripravljena akademska pravopisna konferenca v Minsku konec leta 1926; udeležili so se je domači jezikoslovci in praktiki ter več tujih slavistov, med njimi znani etimolog Max Vasmer. Za to mednarodno konferenco je bilo poprej objavljeno gradivo, in leta 1927 je bila natisnjena zajetna knjiga z referati in razpravo na zasedanjih. Nastopili so takrat najvidnejši belorusisti P. Buzuk, Voŭk-Levanovič, Nekraševič, Bajkoŭ, in dr. Veliko govora je bilo o črkopisu in o pisavi tujk, posebno še o polnem označevanju akanja v teh prvinah.

Toda praktičnih sadov tudi ta konferenca ni mogla dati. Že kmalu po tistem so se v tisku začele oglašati obtožbe, da so nekateri predlogi in rešitve »nacionalistične« in »provincialne«³⁹.

Čez sedem let pa je »blr. pravopisna drama« doživela svoj vrh. Inštitut za jezikoslovje blr. akademije je izdal svoj načrt za poenostavitev blr. pravopisa, nato pa je Svet ljudskih komisarjev BSSR sprejel odlok o spremembah in poenostavitvah blr. pravopisa. Učinek tega posega je bil, da so se nekatere slovnične oblike in pravopisne norme, ki so ločile beloruščino in rusčino, približale ruskim. Najbolj hrupno so se v pravopisno »afero« vmešali blr. pisatelji. Na svojem shodu konec leta 1933 so nastopili z bojevitimi govori, katerih gesla so zelo zgovorna: *Razredni boj na jezikoslovni fronti in reforma pravopisa blr. jezika* (uvodni referat A. Aleksandroviča); *Jezik mora postati orožje mednarodnega vzgajanja množic; Nobenega usmiljenja za sovražnika*, ipd. Referati pisateljev so bili z resolucijo, sestavljeno po referatu A. Aleksandroviča, naslednje leto objavljeni v posebni knjigi. Leta 1934 je izšel tudi *Pravopis belaruskaj movy*, nekakšna zbirka pravil na 43 straneh. A tudi po zmagi te »kulturne revolucije« se pravopisna vprašanja za dolgo niso umirila. Leta 1938-39 so postale zahteve po spremembah v blr. pravopisu spet čedalje bolj številne⁴⁰.

Do visoke stopnje in mednarodnega slovesa se je proti koncu 20-ih let povzpela blr. dialektologija in jezikoslovna geografija. Metodološko osvežitev in izreden polet za blr. jezikoslovje pomeni prihod P. A. Buzuka iz Odese. Buzuk in Ja. V. Voŭk-Levanovič sta bila v teh letih glavna profesorja blr. jezikoslovja na mladi univerzi v Minsku in utemeljitelja blr. jezikoslovne šole. Med najpomembnejša dela prvega spada poleg številnih dialektoloških študij zlasti *Sproba lingvističnej geografii Belarusi. I. Fanetyka in marfalogija*. Minsk 1928⁴¹. O jezi-

39. Več deset članov konference je predlagalo uvedbo latinice. Sprejeli so nekaj črk iz srbske cirilice (prim. Karski, *Slavia* VI, 828—835). Nastopila je sploh precejšnja zmeda. L. M. Šakun (*Gistoryja*, 290—1) piše o sklepih konference med drugim: »Na vynikah kanferencyi adbilasja taksama varožaja dzejnasc' belaruskich buržuaznyh nacyjanalistaŭ, jakija vykarystali magčymasc' i vystupili na kanferencyi z roznymi prapanovami, nakiravanymi na adryŭ belaruskaj movy ad ruskaj, na zasmečvanne belaruskaga pravapisu i gramatyki roznymi štučnymi, pa ih tərminalogii ‚samabytnymi‘ rysami.« ... Premagovanje poljskega vpliva se kaže posebno pri zelo pogostnih tujkah na -logija, ipd. kjer trdi *l* zamenja mehkega (namesto -l'ogija je -logija — l' : l).

40. O zgodovini oblikovanja blr. pravopisnega sistema gl. M. R. Sudnik, *Da pytannja ab gistoryi iarmiravannja belaruskaj ariagrafičnej sistemy*. Vesci AN BSSR, 1950, 3.

41. L. Tesnière priznava *Poskusu* kljub pomanjkljivostim v metodi in gradivu visoko jezikoslovno vrednost in želi, da bi Buzuk delo nadaljeval za blr. jezikosl. atlas (*Slawische Rundschau* I, 1929, 284—5).

koslovni geografiji kot pomožni metodi za proučevanje zgodovine jezika je Buzuk obširneje pisal tudi v zborniku prvega kongresa slovanskih filologov v Pragi leta 1929 (izšel leta 1932). Pod njegovim vodstvom in v njegovi redakciji je izšlo več navodil in programov za zbiranje narečnega gradiva. Čeprav je Vošk-Levanovič znanstveno reševal v glavnem vprašanja iz zgodovine blr. jezika, se je pokazal tudi kot moderen dialektolog⁴².

Med vojnama je bil posebno ploden dialektolog P. A. Rastorgujev. Največ se je ukvarjal z vzhodnimi in jugovzhodnimi blr. narečji⁴³, ki prehajajo v ruska in ukrajinska. Tudi v Vasmerjevem ZslPh je leta 1930 objavil pregled blr. jezikoslovja v zadnjem desetletju. Drugače je znan po svojih predavanjih v prvem letu po Oktobru, ko je govoril na Beloruski ljudski univerzi v Moskvi o aktualni temi: *Belorusskaja reč' v ee prošlom i sovremennom sostojanii* (izšlo v knjigi: *Kurs belorusovedenija*, 1918-20). Kar melanholično zazvenijo njegove besede na koncu knjige *Govory na territorii Smolensščiny*, 1960, str. 204 (gre za narečja z blr. podlago, ki so bila pozneje porusena): »Zakančivaja svoj trud, potrebovavšij bol'šoj naprjažennoj raboty v tečenie rjada let, skažu, čto ja byl by ves'ma sčastliv, esli by on byl ispol'zovan i v praktičeskikh celjah — esli by otmečennye v nem dialektizmy byli učteny mestnymi učiteljami v bor'be za čistotu i pravil'nost' našego velikogo russkogo jazyka na Smolensščine.«

Z zgodovinsko slovnico in zgodovino blr. jezika se je največ ukvarjal Vošk-Levanovič. Še danes so pomembne njegove *Lekcyi po gistoryi belaruskaj movy*, 1927, njegove razprave o izvoru blr. cekanja in dzekanja⁴⁴, o jeziku Francyska Skaryne idr. Po njegovi pobudi in pod njegovim metodičnim vodstvom se je začelo tudi zbiranje gradiva iz blr. starih tekstov za zgodovinski slovar (prim. *Ab pryncypah i metadah ukladanja gistoryčnaga sloŭnika belaruskaj movy*, 1929).

Velika škoda za blr. jezikoslovje je, da so že v začetku 30-ih let njegovi glavni predstavniki morali utihniti⁴⁵, zato je bila v 30-ih letih blr. jezikoslovna žetev skromna. Prej tako razvejana in živahno zastavljena belorusistična znanstvena publicistika je usahnila, le mladi jezikoslovec T. P. Lomtev je z nekaterimi sodelavci izdal dva dela blr. slovnice (1935, 1936)⁴⁶; vse drugo je manj pomembno. Zunaj meja SZ so se med obema vojnama z beloruščino znanstveno ukvarjali nekateri poljski jezikoslovci (npr. Ossowski, Kuraszkiewicz), z njenimi starejšimi

42. *Važnejšija rysy gavoriki v'oski Tatarkavičy i gavorak vakoličnyh v'osak*. Minsk 1928.

43. Npr. *Govory vostočnyh uezdov Gomel'skoj gubernii v ih sovremennom sostojanii*. Minsk 1927; *Seversko-belorusskij govor*. Leningrad 1927. Bolj kritično kot Tesnière je R. ocenil *Poskus Buzuka*, posebno glede razširjenosti posameznih fonetičnih pojavov (Izvestija po RJaS, t. 3, 1930, 619—33). O zgodovini in o nalogah blr. dialektologije je R. poročal tudi na 1. blr. dialektološki konferenci v Minsku leta 1948 (Vesci AN BSSR, 1948, 3.).

44. Gl. op. 24.

45. »U vyniku neabgruntavanyh rêprësj suprac' nekatoryh lingvistaŭ belaruskae movaznaŭstva u 30-ja gady stracila takih vidnyh dasledčykaŭ, jak. B. Taraškevič, P. A. Buzuk, Ja. V. Vošk—Levanovič, M. Garëcki, M. Ja. Bajkoŭ, S. M. Nekraševič i inš.« (L. M. Šakun, *Belaruskae movaznaŭstva*, str. 25).

46. Lomtev je še po vojni izdal v Moskvi dva univ. učbenika beloruščine: *Belorusskij jazyk*, 1951; *Grammatika belorusskogo jazyka*, 1956. (Druga knjiga je precej obsežnejša.)

obdobji pa zlasti norveški slavist in baltist Chr. Stang (*Die westrussische Kanzleisprache des Großfürstentums Litauen*, Oslo 1935; *Die Altrussische Urkundensprache der Stadt Polock*, Oslo 1939).

Ko so po drugi svetovni vojni na materialnih in kadrovskih ruševinah začele postopoma delati blr. pedagoške in znanstvene ustanove, so tudi v blr. jezikoslovju zijale velike praznine. Jezikovno gradivo, ki so ga konec 20-ih in v začetku 30-ih let marljivo zbirali in urejali vodilni jezikoslovci in njihovi sodelavci, je bilo med vojno večidel uničeno. Plejada znanih belorusistov (generacija našega Ramovša) je bila zdesetkana do kraja. Ob velikem odpovedovanju je v težkih letih po osvoboditvi zaključeval in poglobljal svoje jezikoslovne študije ali pa je s študijem šele začel nov rod belorusistov. Po petnajstih in več letih so mladi zastavili svoje znanstvene napore v smeri, ki so jo s svojim delom začrtali Buzuk, Voŭk-Levanovič in drugi, obenem pa so odpirali nova raziskovalna področja jezika (imenoslovje, frazeologijo, skladnjo, stilistiko in dr.). Sprejeli so novejša pogleda na jezik (strožje ločevanje sinhronije in diahronije, sistemska obravnava jezikovnih pojavov, fonološka načela, strukturalizem) in jih uspešno uveljavljali v konkretnih raziskavah.

Pogostejše belorusistične objave novega rodu, ki se je nenehno dopolnjeval z mlajšimi delavci, so se začele v 50-ih letih, ko so izhajale *Vesci AN BSSR*, *Seryja gramadskih navuk* in *Pracy Instytuta movaznaŭstva AN BSSR*. Inštitut za jezikoslovje pri blr. akademiji znanosti je imel tudi osnovno znanstveno načrtovalno in organizacijsko vlogo; skrbel je za objavo monografij in zbornikov, prirejal znanstvene konference za posamezne skupine jezikoslovnih vprašanj. Svoje sodelavce je imel tudi na filološki fakulteti in v pedagoških inštitutih v Minsku in drugih središčih. V zadnjih letih se je filološka fakulteta na blr. uneverzi močnejše uveljavila tudi v publicistični dejavnosti. Pomembno je tudi mentorstvo in redakcijsko delo nekaterih starejših ruskih jezikoslovcev, posebno R. I. Avanesova (dialektologija, kandidatske in doktorske disertacije).

V zadnjih dvajsetih letih je bilo precej v ospredju proučevanje slovnice in leksikalnega ustroja blr. knjižnega jezika. Posebno pozornost so raziskovalci posvečali vprašanjem v zvezi z utrditvijo knjižnih norm na vseh jezikovnih ravneh. Po večletnih pripravah, po številnih razpravah o posameznih slovnicih vprašanjih in monografijah o besednih vrstah je leta 1962 izšel prvi, leta 1966 drugi del akademske beloruske slovnice. Prva knjiga, ki jo je napisal kolektiv avtorjev pod vodstvom M. G. Bulahava (Bulahaŭ, Narkevič, Burak, Kraučanka, Lapaŭ, Šuba, Bazylenka, Gapanovič) obsega besedotvorje in oblikoslovje vseh pregibnih besednih vrst, sestav prislova in pregled pomožnih besednih vrst; druga knjiga, v približno enakem obsegu, zajema skladnjo sodobne knjižne beloruščine. Avtorji so se očitno zgledovali po ruski akademski slovnici (1952, 1954; 1. knjiga v drugi, nespremenjeni izdaji, 1960), zlasti pri razvrstitvi gradiva in tehniki obdelave (tudi tipografsko in po formatu je enaka ruski v izdaji iz leta 1960); je pa v marsičem tudi samosvoja, manj stereotipna od ruske. Zanimivo je, da ne vključuje poglavja o fonetiki, kakor ruska, in je po obsegu sploh malo skromnejša. Manj togo notranjo organizacijo imajo tri knjige Kurza sodobnega beloruskega knjižnega jezika, ki so ga za študente filološke fakul-

tete sestavili deloma isti avtorji in ki ga lahko štejemo za predhodnika akademske slovnice.⁴⁷

Med številnimi pripravljalnimi deli, ki so omogočila strnitev rezultatov v akademski slovnici, naj navedemo le nekatera: M. A. Žydovič (*Imennoe sklonenie v belorusskom jazyke*, 1958) obravnava samo ednino samostalnika (dopolnjeno v knjigi leta 1969 z naslovom *Nazoŭnik u belaruskaj move*); za blr. pridevnik so posebno pomembne študije Bulahava (*Prymetnik u belaruskaj move*, 1964, in druge), A. Muraške (posebno s stališča blr. narečij, npr. *Formy prilagatel'nyh v belorusskih govorah*, 1958, in dr.) in L. M. Šakuna (o rabi dolgih in kratkih oblik pridevnika). O blr. osebnih in povratnih zaimkih in njihovi zgodovini je pisal A. A. Kryvicki; števniko so obravnavali P. V. Vjarhoŭ (v primerjavi z ruskimi in ukrajinskimi), A. Čabjaruk (narečja) in, v sklopu slovanskih števnikov, A. E. Suprun (v več študijah od leta 1953 naprej in v knjigi *Slavjanskije čislitel'nye*, Minsk 1959, z najpopolnejšo bibliografijo o slovanskih števnikih). Zelo bogata je novejša literatura o blr. glagolu. Z rabo glagolskih časov in naklonov in z razvojem oblik v starem blr. knjižnem jeziku so se v svojih spisih ukvarjali A. I. Žuraški, U. V. Aničenka, A. U. Arašonkava;⁴⁸ z glagolsko prefiksacijo A. Ja. Biral, z drugotnimi nedovršniki in drugimi priponskimi glagolskimi izpeljavami A. I. Janovič, z glagoli na *-ničac'* pa M. Vasileŭski. T. M. Voznyj je blr. glagolsko besedotvorje pritegnil v primerjalno obravnavo z ruskim in ukrajinskim. Obsežno knjigo je blr. glagolu posvetila vodilna blr. dialektologinja Ju. F. Mackevič, ki sooča narečno stanje glagolskih oblik s stanjem v blr. književnosti (*Marfalogija dzejaslova ŭ belaruskaj move*, 1959). Po vsestranski obdelavi blr. prislova je znan P. P. Šuba (*Prysloŭe u belaruskaj move*, 1962).

V proučevanju blr. knjižne skladnje so se uveljavili: E. I. Barysaglebskaja (odvisniki), L. I. Burak (priredja), A. M. Bazylenka (ujemanje), I. C. Zjanevič (brezpredložne glagolske in imenske besedne zveze), A. Ja. Mihnevič (sintaktično nedeljive besedne zveze kot stavčni členi, transformacijska analiza takih zvez), A. I. Narkevič (predložne in brezpredložne besedne zveze s samostalnikom, način izražanja prilastka), A. V. Šydloŭski (besedne zveze s samostalnikom kot glavno besedo).

Čeprav se na blr. akademiji razmeroma intenzivno popisuje blr. besedje, še ni na razpolago večjega razlagalnega slovarja beloruščine. Izšla sta dva obsežnejša prevodna slovarja; rusko-beloruski (1953) v redakciji Kolasa, Krapive in Glebke, ki obsega okoli 86.000 gesel in je namenjen predvsem prevajanju iz ruščine, in belorusko-ruski (1962) v redakciji Krapive, ki je za nekaj tisoč besed obsežnejši in ima gesla obdelana podrobneje in pomensko skrbneje. Oba slo-

47. *Kurs sučasnaj belaruskaj litaraturnaj movy. I. Fanetyka. Artagrafija. Leksikalogija*. Minsk 1961. Avtorji: M. V. Biryła, M. G. Bulahaŭ, P. P. Šuba.

II. *Marfalogija*. Minsk 1957. Avtorji: A. M. Bazylenka, Ja. A. Biral, M. G. Bulahaŭ, A. I. Žuraški, M. A. Žydovič, Ju. F. Mackevič, Ja. M. Ramanovič, P. P. Šuba.

III. *Sintaksis*. Minsk 1959. Avtorji: M. G. Bulahaŭ, L. I. Burak, B. S. Lapaŭ, A. I. Narkevič, P. P. Šuba.

48. A. I. Žuraški, *Gistoryja form zagadnaga ladu u belaruskaj move*. Pracy Instytuta movaznaŭstva AN BSSR, 1957, 4. — U. V. Aničenka ima več študij o starobeloruskih preteklih časih (pluskvamperfekt, aorist, imperfekt, perfekt); A. U. Arašonkava se je ukvarjala s še nezadovoljivo pojasnjenimi osebnimi končnicami blr. glagola, posebno s 1. os. množine.

varja sta normativna in sestavljena predvsem za praktično rabo. Med drugimi dvojezičnimi slovarji je za slavista zanimiv poljsko-beloruski priločni slovar (Varšava 1962) v redakciji A. Obrežbske-Jabłońska in M. Biryła. I. K. Germanovič se v svojih spisih ukvarja z zgodovino normalizacije blr. knjižnega besedja med vojnama.

Več belorusistov je v zadnjih dveh desetletjih obravnavalo tudi vprašanja imenoslovja, tako npr. M. Ja. Grynblat (splošno imenoslovje in krajeslovje v zvezi z etnogenezo Belorusov); M. V. Biryła (*Belaruskaja antranimija*, 1966); V. A. Žučkevič, A. Adamovič Lemcjugova in dr. (krajeslovje), P. P. Šuba (besedotvorna struktura južnobeloruskih toponimov ipd.).

Z vprašanji blr. frazeologije so se ukvarjali A. S. Aksamitaŭ (pregovori in frazeologija, stroj frazeološkega slovarja in ugotavljanje oporne besede), A. Ja. Mihnevič (odnos med svobodnimi in fraznimi besednimi zvezami), F. M. F. M. Jankoŭski (ljudska frazeologija, rekla, krilatice, aforizmi ipd.). Reševanje praktičnih pravopisnih vprašanj se je zlagoma nadaljevalo tudi po vojni. V tem času sta se z njimi največ ubadala M. R. Sudnik in M. P. Loban. Trikrat je izšel njun pravopisni slovar (1948, 1961, 1966), vselej v znatno večjem obsegu. Najopaznejše spremembe so pravopisna pravila doživela z letom 1957, po petletni razpravi o načrtu sprememb in dopolnitev pravopisa, ko je blr. vlada sprejela o tem svoj sklep, in je blr. akademija dve leti pozneje na 160 straneh izdala *Pravily belaruskaj aragrafii i punktuacyi*. V glavnem so zahtevali dosledno upoštevanje akanja in jakanja v vseh tujkah in imenih, kjer sta v prejšnjih reformah iz nerazumljivih vzrokov še ostala *o* in *e*. Tako se je dotlej pisalo npr. *sovet, socyjalizm, komunist, komunar, bol'sheviki, Černyševski, Nekrasaŭ*, medtem ko so se druge tujke pisale z *a*, npr. *kamunikatyŭny, kamjunike, kamitèt*, ipd.; po novem se vse pišejo z *a*, *ja* (*savet, kamunist, sacyjalizm, kamunar, bal'savik, Čarnyševski, Njakrasaŭ*). Končnica *-u* (*ju*) v rodilniku za imena kemičnih prvin (*kislarodu, azotu, baryju*, itd.) je bila razširjena na račun končnice *-a* (*-ja*).⁴⁹

Manj pozornosti kakor pravopis je bilo deležno blr. pravorečje (Biryła, Jankoŭski),⁵⁰ razmeroma skromno se je predstavila tudi blr. akcentologija. Tudi v obravnavi drugih fonetičnih in fonoloških vprašanj knjižnega jezika je opaziti napredek šele v zadnjem času. Lani je npr. izšla knjiga A. I. Padlužnega o fonološkem sistemu blr. knjižnega jezika,⁵¹ kjer gre za uporabo moderne fonološke teorije, zlasti dvostopenjske, kakor jo je razvil sovjetski jezikoslovec S. K. Šaumjan v svoji knjigi *Problemy teoretičeskoj fonologii, Moskva 1962*. Podobno doslej ni bilo zaslediti nobenih eksperimentalnih študij o blr. glasovih, stavčni intonaciji, itd. Vendar je tudi na tem področju kmalu pričakovati boljše stanje, saj so pred letom dni v inštitutu za jezikoslovje opremili fonetični laboratorij z najmodernejšimi napravami in so usposobljeni strokovnjaki že začeli delo.

49. Še o drugih spremembah gl.: *Belaruskaja mova*. Častka I. Minsk 1961, str. 113—115.

50. M. V. Biryła, *Da pytannja ab farmiravanni i važnejšyh normah belaruskaga litaraturnaga vymaŭlenija*. Vesci AN BSSR, 1958, 3, str. 165—176. — F. M. Jankoŭski, *Belaruskaj litaraturnaj vymaŭlenne*. Minsk 1960.

51. A. I. Padlužny, *Fanalagičnaja sistéma belaruskaj litaraturnaj movy*. Minsk 1969.

V samostojno vejo blr. jezikoslovja se je razvila zgodovina knjižnega jezika, starega in novega. Dokaj težavna je seveda razmejitev med tako imenovano zgodovinsko slovnico ali zgodovino celotnega jezika, in zgodovino knjižnega jezika; kajti vsaj za starejšo dobo se obe opirata na iste pisane (v glavnem knjižne) vire. V svoji knjigi *Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy*, Minsk 1963, se je avtor L. M. Šakun, predstojnik katedre za blr. jezik na filološki fakulteti v Minsku, držal načela, po katerem naj ta veda obsega bolj »zunanjo« zgodovino knjižnega jezika: nastanek in spreminjanje besediščnega sestava, opis jezika v posameznih spomenikih in skupne značilnosti teh spomenikov, oblikovanje slovnčnih in pravopisnih norm, zgodovino slovnice in slovarjev, vlogo tiskarstva in, za novejši čas, tudi zgodovino jezikovne politike. Knjiga je mišljena kot učbenik za filološke oddelke visokih šol, vendar je »vzgojna« prvina v njej le preveč poudarjena in ni v prid sicer resni strokovni razpravi.

V zgodovino pretežno knjižnega jezika sodi tudi *Hrestamatyja pa gistoryi belaruskaj movy*, ki so jo sestavili in izdali v dveh knjigah (1961, 1962) Žuraški, Aničenka, Vjarhoi in Ramanovič. Prva knjiga se začinja s skupnim staroruskim (vzhodnoslovanskim) obdobjem (Ostromirov evangelij); njen glavni del prinaša starobeloruska besedila, začeni s Smolenskimi listinami iz leta 1229 pa tja do konca 18. stoletja. Dodan je pregled staroruskih sklanjatev in spregatev in zelo uporaben slovar besed, ki jih sodobna beloruščina ne pozna ali pa so pomensko spremenjene. V drugi knjigi so besedila iz nove beloruščine (od začetka 19. stol. dalje), deloma narečna, deloma knjižna. Tudi ta del je opremljen s slovarjem in pravopisnim komentarjem. Med znanstvenimi izdajami celotnih besedil je v zadnjih letih zavzela vidno mesto starobeloruska *Aleksandrija* (več različic); njen sestavljavca, U. V. Aničenka jo je opremil z opisom spomenikov in s skrbnim jezikovnim komentarjem (Minsk 1962).

K razjasnitvi starobeloruskih jezikovnih vprašanj so veliko prispevale študije o vlogi cerkvene slovanščine in njenih prvin (Šakun, Žuraški) in o nemških prvinah (Žuraški); nadalje, razprave o starobelorusko-ruskim jezikovnim zvezah (Bulahaŭ) in o ukrajinsko-beloruskim zvezah od 14. do 16. stoletja (Aničenka in L. L. Gumecka iz Lvova). Vse te in še druge razprave o starobeloruskem jeziku neposredno rešujejo vprašanja v zvezi z zgodovinskim slovarjem starobeloruskega obdobja (od 14. do 18. stol.). Vse zadnje desetletje vlagata Žuraški in Aničenka z nekaj sodelavci vse svoje znanje in globoko vdanost znanstveni resnici v pripravljala dela za ta edinstveni načrt, katerega uresničitev so imeli belorusisti pred očmi že nad sto let (Nasovič, Karski, Voŭk-Levanovič). V reviji *Voprosy jazykoznanija* je Žuraški poročal že leta 1963 (št. 4) (*O podgotovke slovarja starogo belorusskogo jazyka*); leta 1965 je sestavil in izdal podrobna navodila za pripravo kartoteke tega slovarja.⁵² Pokazalo se je, da je kljub številnim izdanim spomenikom še precèj jezikovno neobdelanih in neobjavljenih, da je celo v paleografskem oziru še marsikaj dvomljivega. Problem začetkov stare beloruščine so v slovarju rešili tako, da bo staroruski slovar, ki ga sestavljajo v Moskvi pod vodstvom R. I. Avanesova,⁵³ zajel leksiko do konca 14. sto-

52. *Instrukcyja pa padryhtoŭcy kartatèki sloŭnika starabelaruskaj movy XIV—XVIII stst.* Instytut movaznaŭstva AN BSSR.

53. Poskusna knjiga tega slovarja je izšla leta 1966: *Slovar' drevnerusskogo jazyka XI—XIV vv.* Vvedenie, instrukcija, spisok istočnikov, probnye stat'i. Institut russkogo jazyka AN SSSR, 302 str.

letja, beloruski pa za svoj jezik od 14. stol. dalje. Starobeloruski slovar bo neprecenljive vrednosti za razplet zamotanih vprašanj zgodovine vzhodnoslovenskih knjižnih jezikov.

Poskus periodizacije zgodovine beloruskega jezika, razvoj njegovega fonološkega sistema in slovničnega ustroja ter opredelitev mesta beloruščine med slovanskimi jeziki najdemo v knjigi *Narysy pa gistorii belaruskaj movy* (1957) kolektiva jezikoslovcev (Biral, Bulahaŭ, Žydovič, Žuraŭski, Karneeva-Petrulan, Kryučyk, Lapaŭ, Mackevič). Med zgodovinska dela moramo šteti tudi besedotvorne študije M. A. Paŭlenka o samostalnikih na *-osc'* (*-asc'*) in *-stvo*, ter o produktivnosti pripone *-tel'* v primerjavi z ruščino. Druga važnejša dela iz zgodovine beloruščine so bila omenjena že pri knjižnem jeziku.

Vsestransko proučevanje blr. narečij v zadnjih dveh desetletjih in v številnih knjigah objavljeni rezultati tega dela so uvrstili blr. dialektologijo med najuspešnejše discipline v novejši slavistiki. Po naravi objav se izrazito ločijo 50-a in 60-a leta. V prvem desetletju gre večinoma za pripravljala dela, za opise posameznih narečij, za analizo in zemljepisno razširjenost posameznih glasoslovnih in oblikoslovnih pojavov; nadalje za monografije o glagolu, pridevniku itd., ki temeljijo predvsem na narečnem gradivu. To pa je bilo mogoče doseči le ob intenzivnem dialektološkem zbiranju gradiva na več ko tisoč krajih, določenih za dialektološki atlas, ki je osrednja publikacija drugega desetletja. Druga dela so nastala ob njem in ga dopolnjujejo tako ali drugače.

Pregled dialektološkega dela in bibliografijo od leta 1948 do 1960 sta objavila Biryła in Mackevičeva. Prvi program zbiranja narečnega gradiva za atlas je bil sestavljen in izdan leta 1948. Dve leti pozneje so ga na podlagi izkušenj predelali in razširili Biryła, Žydovičeva in Mackevičeva.⁵⁴ Iste leta (1950) je bila v Minsku druga blr. dialektološka konferenca, ki je po pretresu referatov utrla metodološko pot za nadaljnje delo. Za blr. dialektologijo tudi ni brez pomena, da so leto poprej izšli *Očerki ruskoj dialektologii* R. I. Avanesova (Moskva), ki je že prej postal znanstveni pokrovitelj (večinoma mladih) blr. dialektologov. Duša kolektiva, ki je pripravljal atlas, je bila ves čas Ju. F. Mackevič, ki je sama avtorica več temeljnih razprav iz blr. dialektologije, kot vodilni soavtor pa je udeležena pri vseh kolektivnih publikacijah s tega področja.⁵⁵

Med knjigami, ki so nastale ob delu za atlas, je najprej izšla (1962) *Hrestamatyja pa belaruskaj dyjalektologii*, ki so jo sestavili Arašonkava, Biryła, Vajtovič, Kryvicki, Mackevič, Muraška, Čabjaruk; sodelovali so tudi Gajdukevič, Gapanovič in Grygorjeŭ. V knjigo so zbrana besedila iz več sto blr. krajev; ob vsakem tekstu je zabeležena letnica zapisa in ime zapisovalca, le nekateri zapisi

54. *Programa pa vyučennju belaruskich gavorak i zbirannju zvestak dlja skladannja Dyjalektalagičnaga atlasa belaruskaj movy*. 112 str.

55. O vprašanjih blr. jezikoslovnega zemljepisa in o zgodovini nastajanja dialektološkega atlasa se je mogoče podrobneje poučiti v knjigi DABM. *Ustupnyja artykuly, daveđačnyja materyjaly i kamentaryi da kart*. Minsk 1963, str. 5—40. Iz teh sestavkov je razviden tudi delež ruskih dialektologov v začetnih fazah dela. (Prim. *Atlas russkikh narodnyh govorov central'nyh oblastej k vostoku ot Moskvy*. Moskva 1957.)

študentov niso označeni.⁵⁶ Ta izbor lahko rabi za znanstvene namene, primeren pa je tudi za dialektološke vaje s študenti.

Glavni cilj dolgoletnih prizadevanj blr. dialektologov, dialektološki atlas, je bil dosežen leta 1963. Atlas in spremna knjiga komentarjev⁵⁷ na skoraj tisoč straneh pomeni nedvomno eno najimunitnejših dejanj v blr. kulturni zgodovini. V tehnično zgledni izdelavi obsega atlas 338 kart s 1027 točkami, ki z različnimi barvami in znaki kažejo zeljepisno razširjenost glasoslovnih, oblikoslovnih in glavnih besedotvornih ter skladijskih pojavov. Nekaj kart ponazarja tudi razširjenost nekaterih najvažnejših besed in pomenov. Zelo poučne so tudi uvodne karte (8), ki pojasnjujejo zgodovinsko in administrativno podobo Belorusije; zadnji dve uvodni karti prikazujeta klasifikacijo beloruskih narečij Karskega (1903) in Moskovske dialektološke komisije (1914). Kot redaktorji atlasa (in drugih v ta sklop spadajočih knjig) so navedeni R. I. Avanesov, K. K. Krapiva in Ju. F. Mackevičeva; karte in komentar so sestavili naslednji sodelavci Inštituta za jezikoslovje blr. akademije znanosti: A. U. Arašonkava, M. V. Biryła, N. T. Vajtovič, I. M. Gajdukevič, A. P. Gruco, Z. F. Kraučanka, A. A. Kryvicki, Ju. F. Mackevič, A. R. Muraška, Ja. M. Ramanovič, A. I. Čabjaruk, V. M. Šeleg. Neposredno iz atlasa sta nastali še dve knjigi z naslovom: *Lingvističnaja geografija i grupoška belaruskih gavorak* (1968, 1969), od katerih prva obravnava tipologijo izoglos in izoglosnih snopov (glavne smeri: severovzhodna, severna, severozahodna, jugozahodna, južna, jugovzhodna in dr.), narečne skupine na blr. ozemlju in vprašanja nastanka blr. narečij. To razpravo ponazarja druga knjiga z 80 kartami; na njih je narisana potek vseh izoglos, tako da se zelo plastično kaže njihova gostota in smer. Ti dve knjigi sta v marsičem spremenili nekdanjo razvrstitev blr. narečij, ko je v glavnem veljala delitev na severovzhod in jugozahod.

Med dosežke blr. dialektologije sodi tudi pregledno delo *Narysy pa belaruskaj dyjalektologii* (1964), ki so ga sestavili v glavnem isti avtorji kakor atlas in je namenjeno študentom filologom kot učni pripomoček. Pravzaprav je to prvi popolni dialektološki priročnik, saj so v njem obdelana vsa važnejša vprašanja blr. narečij. Posebna novost je tudi obdelava prostega in zloženega stavka, saj za sistematično obdelavo narečne skladnje še ni izdelanih zanesljivih prijemov. V skladu s programom kurza blr. dialektologije na filološki fakulteti in pedagoških inštitutih je izšel skrajšan pregled blr. narečij (Ė. Blinava, E. Mjaceľ'skaja *Belaruskaja dyjalektologija*, 1969).

Z zapletenimi vprašanji blr. nenaglašena vokalizma se je največ ukvarjala Nina Trofimovna Vajtovič, ki je deloma že v drugih razpravah objavljene izsledke združila v knjigi *Nenaciskny vakalizm narodnyh gavorak Belarusi*, 1968. V njenem zadnjem delu (193—216) se je avtorica spoprijela tudi z blr. akanjem; ugotavlja, da sinhrona analiza potrjuje tezo Avanesova o večji starosti disimilativnega akanja in o razmeroma poznem pojavu (15. stol.) nedisimilativnega akanja. Vendar na koncu meni, da bo šele soočenje sinhrona in diahrona analize in

56. Za sovjetske dialektološke ekspedicije je sploh značilno, da se v precejšnji meri zanesejo na pomoč dobro pripravljenih študentov (npr. sodelovanje leningrajskih slavistov pri zbiranju gradiva za Pskovski dialektološki slovar, pomoč ukr. in blr. slušateljcev pedagoških inštitutov na ekspedicijah v Polesju, idr.)

57. Gl. op. 55.

polno upoštevanje ruskih tipov akanja lahko pripomoglo h končni rešitvi vprašanja. Vajtovičeva je pri študiju akanja in drugih pojavov nenaglašenega vokalizma na jugu zadevala tudi ob ukrajinske pojave (okanje) in se je tako vključila v obravnavo prehodnih belorusko-ukrajinskih govorov (na obeh bregovih Pripeta), ki sta jih med Ukrajinci zadnja leta največ proučevala dialektologa F. T. Žylko in T. V. Nazarova.⁵⁸

Ta belorusko-ukrajinski jezikovni kompleks (Polesje) so na pobudo S. B. Bernštejna in N. I. Tolstoja (1961) pod znanstvenim in organizacijskim vodstvom moskovskega Instituta slavjanovedenija AN SSSR (N. I. Tolstoj) leta 1962 začeli podrobno proučevati v vseh smereh, zlasti kar zadeva besedje. Sodelovali so tudi blr. in ukr. jezikoslovci, ki so v nekajletnih znanstvenih ekspedicijah (1962-65) zbrali skoraj vse imenje, ljudsko izrazje in bogato fonetično ter slovnico gradivo. Del študij in gradiva je bil objavljen v dveh knjigah, *Poles'e — lingvistika, arheologija, toponimika in Leksika Poles'ja* (1968.) Ni dvoma, da bo vsestranska jezikovna proučitev pomagala osvetliti vsaj nekatera nerešenih vprašanj pradomovine in razselitve Slovanov (prim. V. V. Martynov, *Problema slavjanskogo ètnogeneza i metody lingvogeografičeskogo izučeniya Pripjatskogo Poles'ja*. Sovjetskoe slavjanovedenie, 1965).

Čeprav ima pri Belorusih zbiranje narečnega besedja zelo staro izročilo (zbirke ljudskega blaga, rokopisni slovarji) in so ob vzponu blr. jezikoslovja konec 20-ih let že obstajali tiskani načrti za sestavo slovarja žive beloruščine, tak slovar še ne obstaja. Pred dobrim desetletjem so v dveh zvezkih izšla podrobna navodila za zbiranje gradiva za sestavo »okrožnih« slovarjev beloruščine (1959, 1960), vendar je doslej izšlo le nekaj drobnih zbirk (prim. *Matèryjaly dlja sloŭnika narodna-dyjalektnaj movy*, 1960; Jankoŭski, *Dyjalektny sloŭnik*. I. in II. 1959-60, in dr.).

O narečni osnovi knjižnega jezika in o medsebojnih odnosih blr. narečij in knjižnega jezika so pisale v zborniku *Voprosy obrazovanija vostočnoslavjanskih nacional'nyh jazykov* (1962) dialektologinje Mackevičeva, Muraška in Arašonkava. Še prej (1958) je obširno razpravo o istem vprašanju za IV. mednarodni slavistični kongres pripravila N. T. Vajtovičeva.

Zunaj SZ se z blr. narečji (ozemlja Sokolka — Belostok, ki leži v mejah poljske države) ukvarja stolica za blr. jezik in literaturo, ki jo na varšavski univerzi vodi Antonina Obrębska-Jabłońska. Precej ostro kritiko blr. dialektologov je doživel blr. del knjige poljskega slavista W. Kuraszkiewiczza *Zarys dyalektologii wschodnio-slowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych* (1954); očitali so mu, da se je preveč oprl na že zastarelo gradivo in na stare dialektološke karte (Durnovo, 1927), zato njegova klasifikacija in razmejitev blr. narečij ne ustrezajo današnji resničnosti. Na nekoliko zastarelo pojmovanje beloruščine kaže tudi ta Kuraszkiewiczzeva trditev (*Przeгляд i charakterystyka języków slowiańskich*, 1954, str. 110): »Język białoruski można w ogóle określać jako przejściowy od ukraińskiego do rosyjskiego...«, ki se popolnoma ujema s Horálkovo (*Úvod do studia slovanských jazyků*, (1955, str. 396); »Beloruština stojí v mnohém směru na přechodu mezi ruštinou a ukrajinštinou.⁵⁹« Seveda je treba take izjave

58. *Problema perehidnyh govirok miž ukrajins'koju i bilorus'koju movamy* (Govirky Nyžn'oji Pryp'jati). Praci XI Resp. dialekt. narady. Kijev 1965.

59. Ta oznaka je najbrž vzeta iz cit. razprave Sobolevskega *O russkikh govorah vo-obščee...*, 1904.

imeti bolj za pedagoško pomagalo kot za znanstveno ugotovitev. Kot priloga ameriški jezikoslovni reviji *Word* je leta 1953 izšla študija Y. Šerecha (Ševeljova) *Problems in the Formation of Belorussian*, ki obravnava vprašanje nastanka beloruščine na temelju jezikovnih pojavov v zvezi z vzhodnoslovansko plemensko razporeditvijo in poznejšim fevdalnim pregrupiranjem.

Večji ali manjši pomen za belorusistiko imajo tudi dela s širšim slovanskim in neslovanskim razgledom. Ko je bil v začetku 60-ih let v jezikoslovnem inštitutu BAN ustanovljen poseben sektor splošnega in slovanskega jezikoslovja, je v nekaj letih tu izšlo več pomembnih študij, npr. V. V. Martynova *Slavjano-germanskoje leksičeskoe vzaimodejstvie drevnejšej pory*, 1963. Prvo poglavje knjige obravnava pragermanske izposojenke v slovanščini v treh verjetnostnih krogih; drugo poglavje je posvečeno praslovanskim izposojenkam v germanščini, ki so prav tako razvrščene po stopnji dokazljivosti. V zaključku avtor meni, da analiza gradiva govori za verjetnost slovansko-germanskih stikov sredi prvega tisočletja pred n. št. in za verjetnost vislo-odrske lokalizacije pradomovine Slovanov. Na širše indoevropsko področje seže *Slavjanskaja i indoevropskaja akkomodacija* (1968) istega avtorja. Knjiga bo zanesljivo sprožila močan odmev, saj rešuje vprašanje fonološke kontinuitete indoevropskega soglasniškega sistema v slovanščini, pretresa proces palatalizacije in depalatalizacije in dokazuje, da je slovanska zlogovna harmonija dediščina starejšega stanja, in ne slovanska inovacija.

Z nastankom in razvojem grupne harmonije se je v svoji knjigi (1963) ukvarjal U. K. Žuraŭl'oŭ, tipologijo slovanskega besedotvorja je v svojih študijah obravnaval R. U. Kraučuk; o vprašanju vzhodnoslovanskega atlasa imen ljudi razpravlja M. V. Biryła. Med najpomembnejše naloge tega področja pa nedvomno sodi sestava blr. etimološkega slovarja. Skupino sodelavcev vodijo V. V. Martynov, R. U. Kraučuk in A. E. Suprun, ki je obenem profesor za slovansko jezikoslovje in predstojnik leta 1966 ustanovljene katedre »slavjanskaga i agul'naga movaznaŭstva« na filološki fakulteti v Minsku⁶⁰.

Boris Merhar
PA Ljubljana

K ZGODOVINI SVOBODNEGA VERZA V SLOVENŠČINI

2

Kakor je bilo omenjeno že v prvem delu pričujočega članka (gl. 7. št. letnika 1969), je Prešeren v svojem izvirnem pesniškem delu prvikrat prestopil mejo tradicionalne zlogovno-naglasne metrike v baladi *Prekop*. Okoliščina, da je do tega premika prišlo prav v tej najmračnejši njegovi baladi, morda ni le naključ-

60. Leta 1969 je začel izhajati *Vesnik Belaruskaga dzjaržaŭnaga universitëta imja U. I. Lenina*. Seryja IV. Filalogija. Žurnalistyka (glavni urednik M. G. Bulahaŭ). Vsi doslej izšli zvezki imajo tudi posebno rubriko *Materyjaly dlja ètymalagičnaya sloŭnika*, kjer so objavili svoje etimološke razlage Bulahaŭ, Kraučuk, Suprun in Žuraŭski. N. I. Tolstoj (VJa 1969, 6, str. 147) takole označuje te prispevke: »V ètih materialah vseгда prisutstvuet širokij slavitičeskij fon, novyj dialektnyj material, vni-manie k slovoobrazovatel'nomu i semantičeskomu aspektu.«

na, saj bi se dalo domnevati, da se je pesniku v težki depresiji, izpovedani v tej pesmi, rahljala tudi vezanost na dotedanje oblikovne norme. Vendar pa stvar lahko obravnavamo le v širšem okviru, se pravi v zvezi s problemom Prešernovega usvajanja nove, v *Prekopu* prvokrat rabljene nibelunške kitice in verza.

Da si je Prešeren za to novo in hkrati prvo svojo izrazito izpovedno balado izbral tudi novo obliko, in to tako različno od obeh, porabljenih v prvih dveh baladah (*Povodni mož, Ponočnjak*), se zdi povsem razumljivo. Nasprotno pa o njegovih razlogih in odločitvi prav za nibelunško kitico lahko le ugibamo: morda se mu je zdela značaju te balade ustrezna kot bolj »dramatična« ali spričo središčne kadence dvodelnega verza tudi svojevrstno »elegična«, težko pa bi bilo reči, da bi ga bila predvsem pritegnila nibelunškemu verzu dana možnost silabično dokaj sproščenega oblikovanja. Vsaj po dotedanji Prešernovi pesniški praksi bi namreč vse prej pričakovali, da bi se bil odločil za drugo — čisto obliko modernizirane, tj. dosledno jambsko normirane nibelunške kitice (z zgolj 13-zložnimi verzji), kakršne se sicer niti Uhland, njen utemeljitelj, ni dosledno držal. Toda Prešeren se je v prvi metrični verziji *Prekopa* od te oblike tako odmaknil, da je Kidrič, ki je stvári doslej posvetil še največ pozornosti, ta njegov postopek označil kot »prilagoditev pod vplivom arhaistične oblike«.¹ Slednjo naj bi bil Prešeren spoznal iz Simrockovega prevoda (1827) srednjeveške *Nibelungenlied* ali iz Platena, modernizirano pa »zlasti iz Uhlanda in Auersperga«. Naši preskusi in iz njih dobljeni podatki za Simrocka in nekatere druge prav tako »arhaistične« nemške obravnave tega verza pa nam pokažejo naslednja značilna in za nadaljnjo primerjavo poučna razmerja (na prvem mestu so podatki za staro *Nibelungenlied*; v oklepajih navedena števila z zvezdico povedo število preskusnih verzov, brez nje pa dejansko in v celoti upoštevano število verzov tistega teksta):

	13-zložni verzi v %	Po številu zlogov različnih verzov	Procenti odstopa od 13-zložne »norme«
<i>Nibelungenlied</i> (126*)	24,6	8 (10 — 17)	— 1,3
Simrock, prev. <i>Nbl.</i> (108*)	36,1	6 (11 — 16)	— 0,7
Freytag, prev. <i>Nbl.</i> (120*)	30,8	6 (10 — 15)	— 3,9
E. Arndt, <i>Das Lied vom Feldmarschal</i> ² (44)	0,0	3 (10 — 12)	— 11,8
A. Kopisch, <i>Der Trompeter</i> (30)	43,1	3 (11 — 13)	— 5,1

Precej drugačna razmerja pa nam kažejo podatki za modernizirano obliko te kitice. Na prvem mestu je naveden povsem »normiran« primer »Uhländstrophe«, zatem pa sledi nekaj primerov silabično bolj ali manj zrahljane nibelunške kitice oz. verzov, kakršni v tedanji nemški poeziji niso bili tako redki ter so za presojo Prešernovega *Prekopa* iz IB 1836 tudi predvsem upošteveni. Podatki za to balado in za vse druge Prešernove tekste v nibelunških kiticah so navedeni na koncu preglednice. Kakor je znano, je Prešeren v tej obliki napisal le dve pesmi,

¹ Prešeren II, 382—383, z oslonitvijo na Minorja, *Neuhochdeutsche Metrik*, 444—447.

² Te Arndtove verze označuje A. Heusler (*Deutsche Versgeschichte* III, 1242) kot »gedrängte Vierheber«, kar se pravi, da je nibelunški verz v določeni »prilagoditvi« omogočal tudi ustvarjanje »naglasnih četvercev«: Was bläsen die Trompéten? Husären, heräus!

Prekop in *Neiztrohnjeno srce*, le da moramo pri prvi upoštevati vse štiri (vsebinsko bistveno enake, metrično pa dokaj različne) tekste: prvo varianto *Prekopa*, objavljeno v IB 23. jan. 1836; pesnikov nemški prevod balade, z naslovom *Die Wiederbeerdigung*, objavljen prav tam; predelavo balade za Poezije ter predelavo prvega nemškega prevoda, z naslovom *Die Wiederbestattung*, pripravljeno za sprva nameravani Nameček nemških in ponemčenih poezij. Tem petim tekstom pa moramo kot šestega dodati še Prešernov nemški prevod Korytkove ljubzenske pesmi *Piękne, Lublano, tve okolice...*, katerega nibelunška oblika v zvezi s pričujočim problemom doslej še ni bila upoštevana³ in je tembolj presenetljiva, ker mimo štirivrstičnosti nima nikakršne opore v izvorniku. Ta je namreč spesnjen v 11- in 10-zložnih naglasnih četvercih z ženskimi rimami, prestopnimi v šestih in oklepajočimi v dveh kiticah. Ker je prvi Prešernov prevod iz poljščine, Mickiewiczovega soneta *Resignacija*, nastal še pred 4. marcem 1837 (obj. v IB), se zdi verjetno, da je to Korytkovo pesem prevedel že kmalu po njenem nastanku (4. apr. 1837). Preglednica:

	13-zložni verzi v %	Po številu zlogov različnih verzov	Procenti odstopa od 13-zložne »norme«
Uhland, <i>Graf Eberhard</i>			
<i>der Rauschebart</i> (296)	100	1 (13)	0,0
Uhland, <i>Des Sängers Fluch</i> (64)	89,6	2 (13, 14)	+ 0,8
Uhland, <i>Hildebrand</i> (redakcija ljudske) ⁴ (80)	28,8	4 (13 — 16)	+ 7,9
Grün, <i>Der letzte Ritter</i> (752*)	73,1	4 (13 — 16)	+ 2,4
Prešeren, <i>Prekop</i> 1836	61,1	3 (13 — 15)	+ 4,5
Prešeren, <i>Die Wiederbeer-</i> <i>digung</i> 1836	80,6	4 (13 — 16)	+ 2,4
Prešeren, prev. Korytkove	81,3	3 (12 — 14)	+ 0,96
Prešeren, <i>Neiztrohnjeno</i> <i>srce</i> in <i>Prekop</i> II	100	1 (13)	0,0
Prešeren, <i>Die Wiederbe-</i> <i>stattung</i>	97,2	2 (13, 14)	0,2

Če navedeni skopi podatki kažejo razlike med obema oblikama nibelunške kitice v prvi luči, nam razpredelnici vsiljujeta najprej misel, da sta oba Prešernova *Prekopa* iz 1836, slovenski in nemški, formalno razločljiva tudi brez vpliva »arhaističnih«⁴ vzorcev. Nadalje pa še, da je od obeh zastopnikov modernizirane nibelunške kitice, ki naj bi se bil po Kidriču pri njiju zgledoval Prešeren, treba na prvo mesto postaviti Grūna.⁵ Sicer bi bilo nanj misliti že spričo okoliščine, da se je Prešeren za pesniško delo svojega nekdanjega dunajskega varovanca nedvomno še posebno zanimal; razen tega pa bi v vsej tedanji nemški poeziji bržčas tudi ne mogel dobiti pesniške knjige, ki bi vsebovala, kakor je

³ Gl. sicer slovenski prevod v Kondorju 35, str. 294.

⁴ Tekst po J.-A. Bizet, *La poésie populaire en Allemagne*, 1959, 112—118 in op. na str. 293.

⁵ Tako je domneval že Slodnjak, Prešernovo življenje, 1964, op. 179, samo da se s shemo verza, ki jo tam navaja, po številu zlogov ujema le 22 verzov Prešernovega slovenskega *Prekopa*; nemškega pa ne on ne Kidrič pri tem nista upoštevala.

Grünov Zadnji vitez (1830),⁶ kar 2976 nibelunških verzov. Značilno pa je pri tem, da se je Prešeren še toliko bolj približal Grünu v svojem nemškem Prekopu, da pa vendar nikjer ni povzel njegovih (resda redkih, ok. 2 0/0) ženskih rim, ki imajo v tej obsežni pesnitvi pač le značaj nekakšnih (v bistvu »arhaističnih«) variacij. Nasproti temu pa se je Prešeren v slovenskem izvorniku le tudi precej odmaknil od Grünovega postopka s temi verzi: dolžino jim je spreminjal le v trizložnem razponu, zato pa je od norme odtegnil večje število verzov kakor Grün ter tako dobil skoraj dvakrat tolikšen zlogovni presežek kakor on.

Kidrič je domneval, da si je Prešeren na tak način »prilagodil« nibelunško kitico »pač predvsem v odporu proti enoličnosti«, vendar pa slednje pri tem ni pobliže pojasnil. Toda če Prešernu silabično pogojena »enoličnost« vse dotlej in tudi v blizu sočasno napisani »povesti v verzih« ni bila noben problem, je moral imeti za svoj odstop od enakozložnosti v zvezi z nibelunško kitico in verzom še svoje posebne razloge. Zdi se, da ga je motila predvsem stroga dvodelnost nibelunškega verza, ki je bila v normirani obliki (7/6) še toliko očitnejša, medtem ko se je dala za neko mero raznozložnosti vsaj nekoliko zabrisati. Na tej osnovi je kratka polstišja tega verza lahko podaljševal, obenem pa je dobil poleg »normalne« (7/6) tudi še pet drugih kombinacij obeh polstišij: 7/7 (3 ×), 7/8 (5 ×), 8/6 (4 ×), 8/7 (1 ×) in 9/6 (1 ×). Vendar pa nam preglednica tudi jasno kaže, da ga tako dosežena metrična zrahljanost nibelunškega verza pozneje ni več zadovoljevala: zmernejši je bil v tem že v svojem prevodu Korytkove pesmi, medtem ko je z *Neiztrohnjenim srcem* in s predelavo obeh *Prekopov* za Poezije ta svoj postopek povsem enoumno zavrzel (nemški Prekop II odstopa od »norme« le z enim samim odvečnim zlogom v 21. verzju). In ker Prešeren v metričnem pogledu ni tako radikalno spremenil nobenega drugega svojega pesniškega teksta, bi lahko celo rekli, da je svoj prvi *Prekop* s tem ovrednotil kot oblikovno ponesrečen poskus. Ne glede na tako rešitev te ožje, recimo nibelunške »metrične naloge« pa moramo stvar označiti kot pomemben mejnik v razvoju Prešernove verzifikacije, kot prvi zastavek naglasnega verza v njegovem izvornem pesniškem delu. Izvedel je to novost sicer le na dobri tretjini verzov, pa še to z vso zanj značilno oblikovalno svobodo, tako da je tudi od le-teh samo dobra polovica takih, da bi jim šel vzdevek »naglasnih šestercev«. V primeri s svoječasnim (1830), lani obravnavanim Prešernovim prevodom iz Körnerja pa je šlo tu za metrično sproščanje v nasprotni smeri: tam kontrakcija, izpahovanje neiktičnih zlogov v pesmi s trizložno metrično osnovo, tu pa bolj ali manj opazno nadomeščanje »jambov z anapesti« (Kidrič) in s tem odmiikanje od dane dvozložne mere ter približevanje trizložni. Obema postopkoma skupno pa je bilo vsekakor odstopanje od stroge vezanosti na to ali ono mero. To pa je bila v Prešernovi verzifikaciji še tem večja novost, če vemo, da je v svoji izvorni (slovenski) pesmi zlogovno vezanost vse do Prekopa zavestno (in s posebno ritmično poanto) samo enkrat prekršil: v zgolj 9-zložnem 13. verzju soneta Sanjalo se mi je (medtem ko je nedvomno le prezrl, da 10. verzju tretje in 3. verzju šeste gazele manjkata po dva zloga).

⁶ Med sicer zelo nezanesljivimi Trstenjakovimi sporočili o Prešernu (LZ 1901, 490) je v tej zvezi omembę vredna tista perifriza za Grūna, ki naj bi jo bil Prešeren zapisal v nekem pismu S. Vrazu, ker bi vsaj po obliki res utegnila biti avtentična: »Poskušal sem se v metru, kakšno rabi pesnik des letzten Ritters« — v nemškem izvorniku pač: »... der Dichter ‚Des letzten Ritters‘« (prim.: pisarja Luzijade, Don Kihota; pevec Ilir'je).

Ob omenjenem prevodu Korytkove pesmi pa velja ugotoviti še dvoje: da je Prešeren Poljakove (sicer manj izrazite) naglasne četverce po vsej verjetnosti kot take tudi razpoznal, preseneča pa, da jih je v svojem prevodu razširil v (sicer deloma prav tako naglasne) nibelunške »šesterce«; in drugo: da mu je morala biti nibelunška kitica tedaj pač zelo blizu in primerna tudi za lirsko pesem, če jo je tu uveljavil celo zoper drugačno obliko Korytkovega izvirnika. Razen tega pa je še isto leto, v septembru 1837, posegel po nibelunškem verzu tudi v znanem epigramu na Slomška (*Ker stara para zlomek devištva preveč vzela, / je mlajši njega, Zlomšek, predajat' ga začel.*). Nedvomno pa je dobro poznal tudi posebno obliko nibelunške kitice, t. im. Hildebrandston, z žensko rimo pred cezuro (Prešeren ima v tem epigramu le asonanco), ter s preoblikovanjem te kitice po polstišjih nastalo osemvrstičnico (aBaBcDcD)⁷ ali tudi zgolj štirivrstičnico (aBaB, poleg aBcB), s »pravilnimi« ali tudi naglasnimi verzi (Uhland, Heine idr.). Prešeren je tako štirivrstično kitico porabil v eni sami svoji pesmi, a to šele kakih pet let pozneje, že v dobi svojega »novega pesniškega izraza« (Slodnjak), ter bržčas tudi brez misli na kako nemško vzporednico: v (sicer »čisto« jambski) pesmi *Prošnja*:

Po drugih se oziraj,
ne morem ti branit';
še men' oči odpiraj,
mi gledat' daj njih svit!

V tej obliki pa nam stvar zveni že vse bolj preprosto in domače ter se nam ob njej kar samo od sebe vsiljuje vprašanje, če se Prešeren ob usvajanju nibelunške kitice in naglasnega verza ni morda opiral tudi na kake domače, ljudske pesemske vzorce. Najprej je treba reči, da je nibelunška kitica v nekaterih od prej navedenih oblik dejansko zastopana tudi v naši ljudski pesmi, pripovedni in lirski: ne sicer obilno, zato pa v nekaterih deloma še dandanes dokaj popularnih pesmih, zloženih v štirivrstičnicah iz dveh zlogovno »čistih« (7/6) ali pa tudi zrahljanih distihih, včasih tudi nerimanih:

Oj tam na ravnem polji
stoji mi beli grad.
Krog grada pa špancira
jen zavber fantič mlad.
(Rkp. v Štreklj. zap.)

Pod Bistroj voada tječe,
tam pjere djekle gvant.
En pobič k jej pertječe,
korajzen, lušten fant.
(Rkp. v Štreklj. zap.)

Stoji mi, stoji polje,
oj polje široko.
Na polji pa je lipa,
oj lipa zelena.
(SNP 752)

Oj sijaj, sijaj, sonce,
oj sonce rumeno!
»Kako bom pa sijalo,
sim zmiram žalostno!«
(SNP 5131)

Stoji, stoji lep vrtec,
lep vrtec ograjen,
po vrtu dekla hodi,
oj dekla ajdovska.
(SNP 509)

Oblaki so rdeči,
kaj nek pomenijo?
Da vsi ta mladi fantje
na vojsko pojdejo.
(SNP 7162)

»Oj žihar mi verjameš,
da si še ljubček ti,
pri mojem drobnem srčci
nobenga družga ni!«
(SNP 1311)

Moj fantič k men prijezdu
konjička belega,
na okence je potrku:
»Oh, djekle, al si doma?«
(SNP 1296)

⁷ V vsej Kranjski čbelici (I—V) se srečamo s to kitico le enkrat, v Potočnikovi pesmi Nebesa (KČ I), z ustrežno štirivrstičnico pa sploh ne.

Nekaj ljudskih pesmi v tej obliki je Prešeren gotovo poznal, če ne od drugod pa vsaj iz Vrazove zbirke (NPI 1839, 121, 176), ter se je v letih svoje »nove« ljubeznske lirike morda prav zato v Prošnji tudi oprl na to kitico. Nasprotno pa vse kaže, da je balado *Prekop* oblikoval zgolj ob navedenih nemških zgledih, pa še od teh so mu ustrezali le primeri v dolgih (in ne tudi »polovičnih«) verzih: kajti samih kratkih, tj. manj kot osemzložnih verzov Prešeren v pripovedni pesmi ni nikoli uporabil, pa tudi v kombinaciji z osemzložnim verzom le redko (*Hčere svet*, *Ponočnjak*, *Nebeška procesija*; čisto izjemen je sedemzložni 4. verz v *Ribiču* 1838). Drugo in širše pa je vprašanje, ali je domača ljudska pesem kakorkoli in morda vsaj posredno vendarle vplivala na pojav naglasnega verza v Prešernovi pesmi, ali še določneje: na njegov prehod od (v *Prekopu* zastavljenega) naglasnega šesterca na naglasni četverec, kakor ga je prvokrat uveljavil v *Zdravilu ljubezni* (IB 13. maja 1837), zatem pa še v vrsti drugih pesmi (*Ribič* 1838 in 1846, *Prosto srce* 1838, *Pevcu* 1838 in 1846, *Ženska zvestoba* 1839? in 1846, *Nezakonska mati* 1846).

Kakor je znano, je bil Prešernov odnos do naše ljudske pesmi kot take slej ko prej pozitiven, vendar s to razliko, da jo je imel nekako do pomladi 1837 (Korytko) v znani mu obliki za »snaženja«, tj. predvsem metričnega normiranja potrebno. Kakor včasih celo Vraz⁸ si je Prešeren take (znanstveno seveda nedopustne) »redakcije« ljudskih pesmi dovoljeval povsem dobronamerno in v prepričanju, da bo ljudska pesem v očeh izobraženega, »literarne« pesmi vajenega bralca s tem le pridobila. To njegovo stališče o upravičenosti »popravljanja, kolikor se je treba zdelo« pa se je začelo ob njegovem druženju in sodelovanju s Korytkom spreminjati in odtlej se je vse bolj zavzemal za avtentično obliko ljudske pesmi. V tej pesmi pa prevladuje, zlasti na našem osrednjem ozemlju, neenakozložnost, »ob sicer jasni težnji k akcentsko-silabični metriki«. ⁹ Razumljivo je, da se Prešernu neenakozložnost ljudskih verzov že od *Prekopa* dalje ni mogla več zdeti nekaj tako spotakljivega kakor poprej, medtem ko jo je ob svojih novih pogledih na ljudsko pesem začel sprejemati kot nekaj zanjo bistvenega in zato tudi nedotakljivega. Toda od tega spoznanja pa do zgedovanja po tej svoboščini ljudske metrike bi mu utegnil biti še velik korak, deloma tudi zaradi njegove rastoče skepse glede zanesljivosti tedanjih zapisov. Kljub temu pa bi ga bili lahko pritegnili vsaj taki zgledi, kjer bi se raznozložnost ublaževala s toliko večjo ustaljenostjo glede števila naglasov v verzu, ali določneje, z razvidno prevlado naglasnih četvercev. Seveda pa moramo pri vsem tem poleg domačih ljudskih upoštevati tudi ustrezne umetne, tj. naglasno oblikovane nemške pesniške zglede, in šele primerjava obojih nas bo lahko vodila mimo golega ugibanja.

Za oporo nam bosta dve preglednici: prva (I) s podatki za našo ljudsko balado (A) nasproti Prešernovemu *Zdravilu ljubezni* (1837) kot »prvi afirmaciji njegovega naglasnega četverca« (Kidrič) in trem nemškim baladam (B), druga (II) s podatki (razširjenimi še na kontrakcijo) za vse Prešernove tekste v naglasnem četvercu razen *Prostege srca* 1838 (ki ima samo dva taka verza). Pripomniti pa

⁸ Prim. Vrazovo pismo Prešernu z dne 2. apr. 1837, Kidrič, Prešeren I, 1936, 315.

⁹ R. Hrovatin, Problemi zapisovanja in metrike slovenskih ljudskih pesmi, SE 1962, 214; sicer pa je po Dravčevih ugotovitvah tudi v prekmurskem gradivu le pribl. četrtnina silabično »čistih stihov« (Glasbena folklor Prekmurja, SAZU 1957, str. L—LV).

je treba, da ta četverec ni v vseh teh pesmih rastoč, saj ima *Ribič* 1838 več padačih kot rastočih verzov, *Nezakonska mati* pa sploh le izrazito padajoče. Zato smo za izračun kontrakcije pri teh dveh pesmih vzeli za osnovo ustrezni čisti daktilski, pri vseh drugih pa amfibrahčni verz; ker pa so vse Prešernove »četverske« pesmi moško rimane, se nam ta ustrezni verz v prvem primeru opredeljuje kot 10-zložen, v drugem kot 11-zložen.¹⁰ Pri tem bi sicer lahko izhajali tudi s (Prešernu nasploh bližje) dvozložne metrične osnove,¹¹ le da bi bil dobljeni odstotek tedaj večji in bi se nanašal na razširitev, ne na kontrakcijo; vendar pa bi se tudi tako pokazalo, da so vse te Prešernove stvaritve bližje, in razen v *Ribiču* 1838 celo precej bližje trizložni kakor pa dvozložni meri. Še poudarjeno pa je to približevanje v pesnikovi predelavi pripovednih treh pesmi za Poezije, kar ima nekakšno vzporednico v okoliščini, da je pretežna večina njegovih (sicer maloštevilnih) pesmi v trizložni meri nastala prav v teh zadnjih letih pred izdajo zbirke, tj. šest proti zgolj dvema iz zgodnjih let (*Sila spomina*, *V spomin A. Smoleta*, *V spomin V. Vodnika*, *Sveti Senan*, *Nuna in kanarček*, *V spomin M. Čopa* — : *Povodni mož*, *Ondan si začela*).

I (A)	Došina in % glavnega verza	Poprečna dolžina verza	Po dolžini različnih verzov	Naglasni četverci v %
<i>Špela, ljubica brez srca</i>	8 — 49,18	7,71	4 (6—9)	54,9
<i>Desetnica</i>	8 — 59,55	8,4	5 (7—11)	76,4
<i>Ptičica svarilka</i>	8 — 56,25	8,28	5 (7—11)	75
<i>Rejenka</i>	8 — 45,71	7,94	5 (7—11)	34,3
<i>Kresnice in žlahtni gospod</i>	8 } 32,43	7,68	6 (4, 5, 7—10)	45,9
<i>Trdoglav in Marjetica</i>	7 — 48,78	7,4	6 (5—10)	26,8
<i>Županja hči in grajski gospod</i>	8 — 50	8,1	6 (6—11)	41,2
<i>Z bratom noseča</i>	8 — 27,27	8,21	7 (5—11)	51,5
<i>Rošlin in Verjanko</i>	8 } 24,3	8,68	7 (6—12)	46,3
<i>Rešitev kralja Matjaža iz turške ječe</i>	8 — 41,57	8,26	7 (5—11)	56,2
<i>Grajski gospod umori svojo nezvesto ženo</i>	8 — 60,71	7,93	7 (5—11)	44,6
<i>Majerca</i>	8 — 27,27	8,69	8 (5—12)	49,1
<i>Poljska kraljica</i>	10 — 32,43	10,62	9 (7—13, 15, 17)	62,2
<i>Lepa Vida</i>	10 — 23,44	9,08	10 (5—14)	51,6

¹⁰ Četrty naglas se v nekontrahiranem daktilskem verzu realizira v desetem, v amfibrahčnem šele v enajstem zlogu; v skladu s tem nam preglednica tudi pokaže, da imata *Ribič* 1838 in *Nezakonska mati* najmanjšo poprečno dolžino verza: 8,97 oz. 8,54 zloga.

¹¹ To bi bilo pri *Ribiču* 1838 od trohejskega sedmerca, se pravi od omenj. izjemnega 4. verza (Mrzli žarki zvezde te), pri *Nezakonski materi* od prav tako osamljenega 3. verza (meni mladi deklici), medtem ko bi nam bil pri drugih pesmih in pri *Ribiču* 1846 izhodišče jambski osmerek, kakršni pa so tudi tam le prav redki (npr. *Zlata na mero prvi stric*; *Med njimi gode ljubi nje*).

(Vse pesmi so iz Rudeževe zbirke, nastale še pred 1819; teksti po knjigi Z. Kumrove, Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini, 1968, št. 274, 299, 114, 281, 277, 265, 282, 275, 287, 263, 283, 434, 270 in 268.)

I (B)

I (A)	Dolžina in % glavnega verza	Poprečna dolžina verza	Po dolžini različnih verzov	Naglasni četverci v %
Prešeren, <i>Zdravilo Ijubezni</i> (1837)	9 — 49,2	9,46	4 (8—11)	85,71
Goethe, <i>Erlkönig</i>	9 — 46,88	9,69	5 (8—12)	75
Uhland, <i>Der Wirtin Töchterlein</i>	10 — 50	9,6	4 (8—11)	90
Heine, <i>Belsazer</i>	8 — 47,6	9,24	5 (8—12)	80,95

II	Dolžina in procent glavnega verza	Poprečna dolžina verza	Po dolžini različnih verzov	Naglasni četverci v procentih	Procent kontrak- cije
<i>Zdravilo Ijubezni</i> (1837)	9 — 49,2	9,46	4 (8—11)	85,71	13,99
<i>Ribič</i> (1838)	9 — 43,59	8,97	4 (7—10)	74,36	10,26
<i>Pevcu</i> (1838 in 1846)	11 — 66,67	10,67	2 (10—11)	77,78	3,03
<i>Ženska zvestoba</i> (1839?)	9 — 43,29	9,44	4 (8—11)	76,22	14,19
<i>Nezakonska mati</i> (1846)	9 — 58,33	8,54	3 (7—9)	91,7	14,58
<i>Zdravilo Ijubezni</i> (1846)	10 — 40,63	9,88	3 (9—11)	87,5	10,23
<i>Ribič</i> (1846)	10 — 51,28	9,72	4 (8—11)	84,6	11,66
<i>Ženska zvestoba</i> (1846)	10 — 45,73	9,79	4 (8—11)	79,27	11,03

Primerjava podatkov iz teh razpredelnic nam kaže, da so Prešernovi količniki tako v pogledu dolžinskega razhajanja verzov kakor tudi po deležu naglasnih četvercev odločno bližji količnikom v navedenih nemških pesmih kakor pa v naših ljudskih. Seveda pa gre ta bližina vse bolj na račun »umetnega«, literarnega značaja kakor pa nemškega izvora in bistva teh pesmi. Očitno je namreč, da je bila Prešernovemu »klasičnemu« občutku za mero takšna ljudska verzifikacija po veliki večini že vse preveč ohlapna in razpuščena, zlasti ker se je hkrati družila še z nedoslednim, v navedenih pesmih npr. poprečno le v pičli polovici verzov realiziranim rimanjem (deloma le asoniranjem). Sicer pa po preskusu naglasne verzifikacije v *Prekopu* Prešernova odločitev za naglasni četverec niti ni presenetljiva, če poleg nedvomnega vpliva nekih nemških umetnih ali tudi domačih ljudskih zgledov upoštevamo tudi dejstvo, da se je Prešeren že v

svojem glavnem in prav dotlej še posebno prevladujočem verzumu, enajstercu, močno nagibal k realizaciji štirih naglasov (v poprečju 4,2); pa tudi zlogovni razpon, ki se v njem (z izjemo dveh verzov) giblje njegov četverec (8—11), zaobsega prav dolžine, ki jim pripada 77,6 % vseh verzov v Poezijah (brez Lenore). Kljub temu pa je naglasni četverec kot tak seveda čisto nov pojav v Prešernovi verzifikaciji, nov in pomemben zlasti v tem, ker je zavrgel silabično vezanost in uveljavil neko novo, bolj sproščeno metriko, ki mu je dopuščala še vse več ritmičnih variacij, zlasti ker si je tudi tu dovoljeval odstopa od sicer danega in redoma tudi upoštevanega števila naglasov v verzumu.

Kakor je bilo že omenjeno ter s podatki za kontrakcijo tudi številčno predočeno, so ti verzi v metričnem pogledu mnogo bližji trizložni kot pa dvozložni meri (zato jih tu tudi obravnavamo kot posebno zvrst te mere). Razen tega se zvečine tudi ne dajo »normalno« skandirati, saj je tako »nepravilnih« verzov v pesnikovi končni redakciji za Poezije: v *Zdravilu ljubezni* 79,69 %, v *Ribiču* 84,62 %, v *Ženski zvestobi* 87,2 %, v *Nezakonski materi* 75 % in so le v pesmi *Pevcu* v manjšini (44,45 %, tj. 4 od 9 daljših verzov). Stvar bi (z ruskimi teoretiki) lahko označili tudi kot pojav »oslabljene metrike«, z le-to pa se naglasni verz strukturalno in deloma tudi »predhodniško« veže s (sicer še vse bolj sproščeni) svobodnim verzom. In dejstva nam res povedo, da naglasna verzifikacija ne predstavlja le poživljajoče novosti v metričnem razvoju Prešernove pesmi, marveč so to sprostitev po njegovem zgledu bolj ali manj, in ne le v moško rimanem četvercu, povzemali naši pesniki naslednjih desetletij vse do moderne, ta pa si jo je tudi sama usvajala ali pa jo sproščala v ritmično še vse bogatejšo svobodno verzifikacijo.

V naslednji preglednici, ki se nanaša na razvoj in količinski delež te metrične novosti v naši poeziji od Prešerna do moderne oz. do 1900, je bil od modernih upoštevan le Cankar, ker pri drugih, in še posebno pri Župančiču, »kontrakcijska« merila večidel že ne bi bila več mogoča in smiselna.

	Število in % pesmi v trizložni meri	Od teh % pesmi s kontrakcijo	Procent kontrakcije v poprečju
Prešeren (1847)	10 — 10,23	60	8,89
Levstik (1854)	14 — 43,75	57,14	5,71
Jenko (1865)	23 — 23,2	13,04	8,59
Stritar (1869)	26 — 29,76	96,15	7,95
Gregorčič (1882)	16 — 28,07	18,75	2,67
Gregorčič (1885)	19 — 31,15	31,58	3,82
Gregorčič (1888)	20 — 31,75	25	2,42
Aškerc (1890)	22 — 45,83	36,36	1,28
Aškerc (1896)	37 — 45,12	13,51	3,74
Cankar (1899)	12 — 24,49	66,67	5,10
Aškerc (1900)	18 — 26,47	11,11	5,46

Med temi podatki vsekakor preseneča pičli Jenkov količnik (13,04 %, tj. samo 3 pesmi), zlasti v primeri z Levstikovim in Stritarjevim, saj bi ravno pri njem pričakovali prve vidnejše odmeve znanih Heinejevih štirivrstičnic (po Heuslerju, III 1233, nad 30 tipov »mit freier Füllung«), predvsem takih v krajših verzih, v naglasnih »trojih« (že omenjeni polovični Hildebrandston). Dejansko pa sta v

zbirki le dva, vendar strogo jamska primera teh kitic (prva polovica *Napreja* in pesem *Po smrti*), medtem ko je take kitice s »trojci« pri nas po vsej verjetnosti prvi pisal Levstik (*Bolezen*, s kontrakcijo 7,24 0/0, *Dve utvi*, 4,41 0/0, *Vodnikov spomenik*, 1859, 174, 176).¹² Za primerjavo naj navedemo prvi dve kitici pesmi *Bolezen*, ki je v tem pogledu še posebno značilna, ter dostavimo enakšni dve kitici iz Heineja v izvirniku (*Die Wallfahrt nach Kevlaar*) in Klopčičevem prevodu (*Romanje v Kevlaar*):

Ležala je mlada ljub'ca,
bolelo jo je srce;
poklicala je staro mater
in d'jala besede ji te:

»Preljuba stara mati,
na srcu sem bolna hudo,
več dolgo ne bom živela,
pustila bom svet in zemljo.«

Am Fenster stand die Mutter,
im Bette lag der Sohn.
»Willst du nicht aufstehn, Wilhelm,
zu schau'n die Prozession?«

Ob oknu stala je mati,
na postelji ležal je sin.
»Ne misliš vstati, Viljem,
procesija gre, moj sin.«

»Ich bin so krank, o Mutter,
dass ich nicht hör' und seh';
ich denk' an das tote Gretchen,
das tut das Herz mir weh.«

»Tako sem bolan, o mati,
da slep sem in gluha za vse;
na mrtvo Metko mislim,
srce v bolečinah mi mre.«

Obravnavano odstopanje od prevladujoče stroge metrike je bolj ali manj opazno v dobri tretjini pesmi v trizložni meri,¹³ zajetih v naši preglednici, vendar je ta pojav v bistvu le bolj nakazoval neke nove metrično izrazne možnosti, medtem ko je bila njihova širša in bogatejša realizacija pridržana šele pesnikom moderne. Ne glede na to pa so se v naši poeziji teh desetletij uveljavljale tudi še druge sproščujoče težnje, kakor zlasti: odpor do kitične vkljenjenosti verza, rastoče nagnjenje do nekitičnosti in z njo dane možnosti svobodnega izprepletanja različnih sosledij rim, redkeje tudi raba oz. menjavanje različnih mer v isti pesmi, uvajanje in po priporočilu kritike še pospešeno širjenje trizložnih predvsem zloženih rim ter pojavljanje pesmi z dotlej nezaslišanim, tudi 9-, 10- in celo 13-zložnim dolžinskim razhajanjem verzov. Ker pa iz dodane preglednice vse to ne more biti prav razvidno in deloma niti ni bilo zajeto vanjo, naj stvar na tem mestu dopolnimo vsaj s kratkim opozorilom, da so bili glavni pobudniki in nositelji navedenih novosti v slovenski verzifikaciji med Prešernom in moderno Levstik, Stritar in Gregorčič. V večini teh novosti in zlasti še v metričnem pogledu je šel najdalje mladi Levstik v *Ježi na Parnas*, ki bi prav zato zaslužila še posebno obravnavo; vendar bi pri tem ne smeli prezreti tudi njegovih pesmi *Umetnik* (SG 1858) in *Sanje* (Z 1870), ki v naši preglednici nista upoštevani, pa bi se prva po stopnji raznozložnosti (10) uvrstila ob njegovo *Ježo na Parnas*, druga (13) pa bi terjala celo dodatni stolpec med Župančičevim *Prebujenjem* (12) in *Dumo* (16). Stritar izstopa v razpredelnici zgolj s svojo pesmijo *Bralcu* (9), ni pa v njej upoštevan kot naš prvi prenovitelj klasične sonetne oblike. Podatki o

¹² Prim. še tri druge Tonine, a šele po pesnikovi smrti objavljene: *Oreh* (s kontr. 4,9 0/0), *Hitra žalost* (7,35 0/0) in *Slavec* (11,15 0/0) (ZD I, 98, 122 in 128).

¹³ V tej meri ok. 80 0/0-no prevladuje amfibrah pred daktilom in anapestom; slednjega je od 1893 k nam uvajal Aškerc in je ostal domala le njegova novost.

Gregorčičevemu mestu in vlogi v okviru obravnavanega razvoja so v glavnem še kar dovolj povedni; jasno pa je, da številke lahko predočujejo le neka zunanja razmerja in da tako tudi niso mogle zajeti tistih njegovih zlasti muzikalnih in »čisto lirskih« kvalit, ki ga približujejo moderni. Nekaj podobnega bi lahko rekli že tudi o Jenku, ki pa v sklopu teh podatkov opozarja nase pravzaprav le s tem, da je z deležem svojih stihičnih pesmi (1) še najbližji Prešernu.

Številke nad stolpci v preglednici se nanašajo na pesmi, zložene v istozložnih, stihičnih (1) oz. v verzih 2, 3, 4 itd. različnih dolžin. Kratica nk pomeni nekitične pesmi; izmed modernih so k njim štete poleg čisto nekitičnih tudi pesmi v nenakih kiticah, npr. 4-8-4-10-4 ipd.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	16	nk
Prešeren 1847	75	14,77	3,41	3,41										14,77
Levstik 1854	19,35	48,39		9,68	3,23					3,23				3,13
Jenko 1865	50,5	47,47	1,01	1,01										9,09
Stritar 1869	11,9	64,29	1,19	9,52					1,19					7,14
Gregorčič 1882	8,77	71,95	8,77	5,26	3,51	1,75	1,75	1,75						29,82
Gregorčič 1888	14,29	69,84	3,17	4,76			1,59	1,59		1,59	1,59			19,29
Aškerc 1890	39,58	47,92	2,08	2,08										20,83
Aškerc 1896	18,29	74,39	3,66	1,22										7,32
Kette ZD I, 9—226	12,57	45,14	14,86	13,14	8,57	1,71	1,71	1,14	1,14					20,35
Cankar 1899	22,45	61,22	6,12	4,08	4,08				2,04					22,45
Župančič 1899	13,24	29,41	17,65	11,76	2,94	11,76	4,41	5,88	1,47					36,76
Aškerc 1900	22,06	72,06	1,47	1,47		2,94								42,56
Murn ZD I, 11—256	4,61	32,72	17,51	23,04	10,14	6,91	2,3	1,38			0,46			17,97
Gregorčič 1902	3,57	25	7,14	16,67	10,71	16,67	10,71	5,95	1,2		1,2			70,24
Župančič 1904	3,03	25,76	12,12	12,12	13,64	11,15	7,58	4,55	3,03					39,39
Aškerc 1904	17,95	79,49		2,56										23,08
Župančič 1908	8,88	37,77		17,78	13,33		4,44		4,44	2,22	2,22	2,22	2,22	20

PRIDEVNIKI NA -ŠKI IN -ČKI

Glasovne zakonitosti pri pridevnikih na *-ski*, *-ški*, in *-čki* je raziskoval že Ramovš. V Konzonavtizmu (§§ 188—193) omenja, da so po onemitvi polglasnika v besedi prišli skupaj po trije soglasniki, tj. *šsk*, *žsk*, *čsk* in *ssk*. Po prilikovanju dobimo *ški* < *šsk* in *žsk*, *ski* < *ssk* in *-r-ski* in *čki* < *čsk*. Te oblike so vplivale druga na drugo. Tako zasledimo pri starejših zapisovalcih in piscih več možnih oblik: *človečki*, *človeški*, *človeski*; *nebeski*, *nebeški*. Ti in podobni primeri so Ramovša privedli do sklepa, da pri besedah kot *človeški*, *nebeški*, *mrtvaški*, gre za analogijo. Vendar pa ostaja odprto, kje ta analogija drži in kje ne. O tem vprašanju je pisal pred Ramovšem že Škrabec, nato pa še Bajec (Besedotvorje II, § 110) in Šolar v Jeziku in slovstvu (1966, 68—72, 112—116), ki pa je obdelal le glasovne premene pri pridevnikih na *-ski* iz krajevnih imen.

Na podlagi gradiva za odzadnji slovar pri katedri za slovenski knjižni jezik sem skušala priti do nekaterih zakonitosti. Pridevnike sem razvrstila z ozirom na podstavo, razporedila po pogostosti, obravnavala primere, ki so se mi zdeli zanimivi.

Pridevniki, katerih podstava se končuje na *k*, *g*, *h*, *c*, *z*, *s*, *č*, *ž*, *š*, *t* in *d* premenjujejo te glasove pred končnico *-ski* s *š*, hkrati se *š* in *s* zlijeta v *š*: *-š + ski* → *-ški*. To se dogaja dosledno pri osnovah na *k*, *g*, *h*, *c*, *z*, *s*, *č*, *ž*, *š*. Osnove na *-t* se premenjujejo s *š* le v 18 primerih, medtem ko se v 260 primerih pripona *-ski* pritika osnovi na *-t*. Tudi podstavam na *-d* se v večini, to je v 80 primerih, pritika pripona *-ski* in le v 13 primerih se *d* premenjuje s *š*. Nekaterе besede lahko premenjujejo *t* ali *d* s *š* ali pa tudi ne. Tako je poleg pridevnika *hrvaški* mogoč tudi *hrvatski*, poleg *bleški* tudi *blejski*, razen *podnarški* se uporablja tudi pridevnik *podnartski* in celo *podnartovski*. Iz *Hrastje* sta izpeljana poleg pridevnika *hraški*, še pridevnika *hrastovski* in *hrastenski*. Med *č*, *ž*, *š* in *-ski* se lahko vrine *-ev-* in tako dobimo pridevnike na *-evski*. Če se med *k*, *g*, *h*, *c*, *z*, *s*, *š*, *t*, *d* in *-ski* vrine *-ov*, dobimo pridevnike na *-ovski*, pridevniki na *-inski* pa nastanejo tako, da se med *h*, *z*, *č*, *d*, *t* in *-ski* vrine *-in-*. Za *č + evski* je 12 primerov (*bičevski*, *slabičevski*) in 16 primerov, ko se *-c* ali pripona *-ec* preglašuje v *č* (*stric* — *stričevski*, *godec* — *godčevski*, *samec samčevski*), za *ž + evski* sta dva primera (*paževski*, *doževski*), prav tako za *š + evski* (*starševski*, *burševski*); *h + inski* je v enem primeru (*mačehinski*), tako tudi *z + inski* (*gruzinski*) in *č + inski* (*domačinski*); to je zaradi *gruzin-ec*, *domačin*. Pripona *-inski* sledi glasu *-t-* v 5 primerih: *tatinski*, *jugurtinski*, *elizabethinski*, *detinski*, *benediktinski*; *d + inski* pa v štirih primerih: *leopoldinski*, *dedinski*, *čredinski*, *ajdinski* (prim. *benediktin-ec*). V 21 primerih je *k + ovski* (*frankovski*, *tankovski*, *inkovski* . . .), *z + ovski* je pri 9 besedah (slengovski, tongovski . . .), v štirih primerih imamo *h + ovski* (*šahovski*, *bahovski*), prav tako v štirih primerih *c + ovski* (*brucovski*); *z + ovski* v dveh primerih (*caru-*

sovski, jazzovski), *s* + *ovski* v 12 primerih (*bosovski, parnasovski*), *t* + *ovski* zasledimo v 140 primerih (*bratovski, opatovski* . . .), *d* + *ovski* pa v 18 primerih.

Podstave na *k*: Pridevnikov na *-ški*, ki se v podstavi končujejo na *k*, je 430. To so pridevniki tipa *čudak* — *čudaški*, *Šalek* — *šaleški*, *katolik* — *katoliški*, *uskok* — *uskoški*, *hajduk* — *hajduški*, *Bolfenk* — *bolfenški*, *Krk* — *krški*. Poleg *akademiški* je zelo običajen pridevnik *akademski*, poleg *smledniški* se uporablja tudi *smleški* (podstava *Smlednik*). Pridevnik *ribniški* lahko pripada podstavama *ribnik* in *Ribnica*, *železniški* iz *Železniki* in *železnica*, *dopisniški* iz *dopisnica* in *dopisnik* . . .

Po pogostnosti sledijo podstave na *-g*, ki jih je 163. Več kot polovica je sestavljenk z *-log* (*ideolog* — *ideološki*, *metodolog* — *metodološki*, *teolog* — *teološki* itd.). Primeri s podstavo na *-g* so še *Umag* — *umaški*, *Praga* — *praški*, *koseg* — *koseški*, *Leipzig* — *leipziški*, *Peking* — *pekinški*. Podstave na *-rg* imajo večinoma tuja lastna imena: *Arlberg*, *Wittemberg*, *Nürnberg*, *Hamburg*, *Luxemburg*, *Salzburg* . . . in še *dramaturg*, *metalurg*, *kirurg*, *trg*, torej *arlberški*, *hamburški*, *trški*.

140 pridevnikov na *-ški* ima na koncu podstave *-c*. Podstava je prvotno množinski samostalnik ženskega spola na *-ice* (*Konjice* — *konjiški*, *Novice* — *noviški* . . .), tj. sama lastna imena, vendar tudi *počitnice* — *počitniški*. Pripone *-ec* se zamenja s *-ški* (*Krvavec* — *krvavški*, *Jalovec* — *jalovški*, *Celovec* — *celovški*, *Bovec* — *bovški*, *Zminec* — *zminški*, *Unec* — *unški*), le v štirih primerih z *-iški*: *vajenec* — *vajeniški*, *priseljenc* — *priseljeniški*, *ranjenec* — *ranjeniški*, *apnec* — *apneniški*, verjetno po analogiji z osnovami na *-ik*, kot npr. *učenik* — *učeniški*, *pripravnik* — *pripravniški*. Pridevnik od *jezdec* je *jezdeški*, *Bric* — *briški*, *Gradac* — *gradaški*. Pridevnik *vodiški* lahko izpeljemo iz podstave *Vodice* in *vodič*. Podstava pridevnika *borovniški* je *Borovnica*, pridevnik od *borovnica* je namreč *borovničev*. *Goriški* je iz *gorica*, *Gorica* ali *Gorice*. Prim. še *bregenski* < *Bregenz*.

Pridevnikov na *-ški* iz podstav na *-č* je 86. Primeri: *stiskač* — *stiskaški*, *mladič* — *mladiški*, *Rače* — *raški*, *smuči* — *smuški*, *Apače* — *apaški*, *Tržačan* — *tržaški*, *Žiče* — *žiški*, *Stična* — *stiški*, *Teričnik* — *teriški*. Pridevnik od *Otoče* je *otoški*, prav tako od *Otok* in *otok*, od *Storžič* je *storžiški* ali *storški*. Zanimivi so primeri, kjer *-ški* spodrine pripone imenske podstave: *tržaški*, *stiški*, *storški*. V posebno skupino bi lahko uvrstili pridevnike s podstavo na *-šč*: *letovišče* — *letoviški*, *kopališče*, *pristanišče* . . .; okoli 20 jih je.

Podstav na *-s* ni veliko. Občih imen je samo pet: *atlas* — *atlaški*, *vas*, *tenis*, *nebesa*, *circus*. Ostala imena so lastna: *Tunis* — *tuniški*, *Ganges* — *gangeški*, *Laos* — *laoški*, *Indus* — *induški* . . . Pridevnik *koški* se nanaša na *Kos* in *Kot*. Sem spadajo tudi sestavljenke z *vas*: *Vovta vas* — *vovtavaški*, *Kražka vas* — *kraškovaški* . . . Podrobneje je o lastnih imenih pisal Jakob Šolar v *Ježiku in slovstvu*.

Podstav na *-š* je 30. Primeri so: *švabaš* — *švabaški*, *blegoški*, *limbuški*, *derviški* . . .; množinski samostalniki: *Ruše* — *ruški*, *Dražgoše* — *dražgoški*, *Krkonosi* — *krkonoški*.

Pridevnikov s podstavo na *-z* je 28. Primeri so: *Čerkez* — *čerkeški*, *kavkaški*, *tunguški*, *pariški*, *Sirakuze* — *sirakuški*, *Andaluzija* — *andaluški*, *Vogezi* —

vogeški, Kirgizi(ja) — kirgiški, Haloze — haloški. Pridevnik od Brezje je breški, pa tudi brezovski, brezjanski in brezarski.

Primerov s podstavo na -ž je 26: Anglež — angleški, trbiški, Sveti Križ — svetokriški, ormoški, kočijaški, farovski, vipoški, šentjanški. Loški je iz podstav Lož, Loče, Loka in Log.

Pri podstavah na -t se t preglašuje v š v 18 primerih: soldat — soldaški, Logatec — logaški, Sobota — soboški, Lenart — lenarški, Razdrto — razdrški, Malta — malški... Poleg hrvaški je pogost pridevnik hrvatski, poleg nazareški pa se uporablja tudi nazarenski.

Podstave na -d se preglašujejo v š v 13 primerih. Pri Gradec in njegovih zloženkah se -dec zamenja s -ški: graški, slovenjgraški, Sedmogradec — sedmograški. Pri zloženkah z -grad (Beograd, Titograd) se d zamenja z j + ski: beograjski, titograjski, le iz vinograd je pridevnik vinograški. Prim. še: Šentvid — šentviški, Kobarid — kobariški, Brdo — brški, Pugled — pugleški, Bled — bleški ali pogosteje blejski.

Podstav na -h je 14, npr. Lah — laški, češki, Orehek — oreški, meniški, potepuški...

Podstave na -d ž preglašujejo dž v š v 3 primerih: Kambodža — kamboški, Dobrudža — dobruški, Cambridge — cambriški, v enem primeru pa se dela pridevnik z -evski: maharadža — maharadževski.

V enem primeru se podstava končuje na x (govorjeno -ks-): Cadix — cadiški.

Pripono -iški imajo poleg štirih že omenjenih pridevnikov na -ec, tj. vajeniški, priseljeniški, ranjeniški, apneniški, tudi samostalniki na -arna, -ilna: tiskarna, mlekarina, gostilna... pa še tovarna in Rakitna — tiskarniški, mlekarniški, gostilniški, tovarniški, rakitniški. Kot zanimiva primera bi omenila še dekliški in kmetiški. Pridevnik dekliški lahko izvajamo iz deklica in deklíč, kmetiški pa iz kmet in kmetič. Poleg pridevnika kmetiški imajo enak koren še kmet-ski, kmečki, kmetovski.

Pridevnika na -čki sta v knjižnem jeziku danes samo dva: kmečki in gorički. V starejših zapisih je teh primerov več, vendar je kasneje po analogiji prevladala oblika na -ški. Primere na -čki najdemo tudi še v narečjih.

Metka Smrekar

Ljubljana

PRIDEVNIKI NA -INSKI, -OVSKI, -EVSKI

O izpeljavi in rabi pridevnikov na -inski, -ovski in -evski govori že Bajec-Kolarič-Ruplova slovnica, vendar jih uvršča kar med pridevnike na -ski; v poglavju Pomen pripon (str. 167) pa ugotavlja, da izražajo svojino. Primera sta otroški in delavski. V poglavju Raba pridevniških pripon (str. 169) beremo: »Pripona -ski

rabi za izpeljevanje pridevnikov iz krajevnih imen: *ljubljski, beneški, Koroška, Krško*. Zaznamuje tudi splošno ali skupinsko svojino: *delavska pravica* (: delavčeva pravica). Nekaj podobnega je tudi v primerih: *amundsenski* značaj, *antigonski problem, cankarški slog* (cankarjev slog).«

Nekoliko natančnejši je A. Bajec v Besedotvorju pridevnikov. Na straneh 65 in 66 & 116 piše, da ima cela skupina obrazilo *-ovski*. Nastanek ji moramo iskati v primerih, ko je pripona *-skb* pristopila k *u*-jevskim osnovam. Od tod pa je seglo tudi drugam; jezik ga je zlasti rad uporabil, kadar bi beseda po soglasniških premenah postala nerazumljiva ali pa bi se moral vstaviti drugotni polglasnik. Primeri: *basovski, bratovski, bukovski**, *godčevski, hlapčevski, kraljevski, maturantovski, ministrantovski, mogotčevski, norčevski, očetovski, oslovski, vilovski* (= vilinski, Mikl). Bajec tudi ugotavlja, da so to tvorbo močno podprli vzporedni pridevniki na *-ov* ter da so pridevniki na *-ovski* ljudskega in starinskega značaja (*bratovski*), pridevniki na *-ski* pa pogosto novoknjižnega (*bratski*).

Besedotvorje pridevnika je obdelano tudi v Toporišičevem Skj. 2. Na strani 103 sta navedeni tudi priponski obrazili *-ovski* in *-inski* s primeri *prešernovski* in *mačehinski*. Avtor jih uvršča v isto skupino kot pridevnike na *-ast, -nat, -anski*, ta pa povedo, čemu je kaj podobno. Za izpeljanke iz pridevnikov (str. 105) pravi, da nakazujejo večjo ali manjšo mero lastnosti pridevnika iz podstave. Večjo mero lastnosti mu poleg obrazila *-enski* nakazuje tudi obrazilo *-inski*, npr. *starinski*. V istem poglavju je Toporišič opozoril na drugo lastnost pridevnikov na *-inski* in *-ovski*, izpeljanih iz pridevniških podstav: nakazujejo splošno lastv na nasprotju do posamezne (*materinski — materin, bratovski — bratov*), lahko pa izražajo tudi podobnost: *faustovski* (tudi *materinski* ima ta pomen).

Ostalo pa je še vedno precej nerešenih problemov. Pojasniti je treba, kaj vse je lahko podstava takih izpeljank, kdaj se poleg obrazila *-ovski* uporablja kar *-ski*, kako je z naglasom, in še to in ono. Poglejmo si jih po posameznih priponskih obrazilih.

Pridevnike na *-inski* delamo iz samostalnikov ženskega in moškega spola, izjemoma pa tudi srednjega. Prim.: *čredinski, mačehinski, vilinski, materinski, elizabetinski — tatinski, tuberkulinski, jogurtinski, kerubinski, benediktinski, leopoldinski — detinski*. Pri nekaterih pridevnikih na *-inski* je mogoče misliti tudi na pridevniško podstavo: *mačehinski* (*mačehin*), *materinski* (*materin*).** Pridevnike *kerubinski, leopoldinski, čredinski* lahko izvajamo iz *kerub* ali *kerubin, leopoldinski* pa iz *Leopold* ali *leopoldinec*.

Pridevnike na *-ovski/ -evski* delamo večinoma iz samostalnikov m. sp., redkeje ženskega: *grofovski, bratovski, tolstojevski, pregljevski — sfingovski, mačehovski, slabičevski*. (Pripono *-evski* imamo namesto *-ovski* za *c j č ž š*: *Tolstoj — tostojevski, Mahnič — mahničevski, starši — starševski, maharadža — maharadževski*.) Glas *-c* na koncu podstave se pri tem premenjuje s *-č*: *borec, borca — borčevski*; tako še *starčevski, prinčevski, škričevski, stričevski*.

Oblike *horacovski, brucovski, lukrecovski* obdrže obrazilo *-ovski* (vendar raba ni ustaljena). *Cankarjevski, hitlerjevski, verdijevski, a-jevski* izvajamo iz rodil-

* *Bukovski* ne spada sem, ker je podstava *bukv-*.

** Prim. podobno pri pridevnikih na *-ovski*: *grofovski, tartifovski, tolstojevski*.

niške podstave (*Cankarj-a, Verdij-a*). — Tuja imena moškega spola, ki se v pisavi končujejo na soglasnik, v govoru pa na samoglasnik, delajo pridevnik na *-ovski* po črki: *Beaumarchais* — *beaumarchaisovski*, *Rabelais* — *rabelaisovski*, *Faguet* — *faguetovski*. Izgovarjajo pa se ti primeri načeloma po glasu, tj. *-jevski*. — *Rakovski, orehovski* imata podstavo *Rakek, Orehek (Rak-/Oreh-/ek)*.

Zanimivi so pridevniki, katerih podstava se končuje na soglasniški sklop nezvočnik + v: *pónikovski* (Pónikva), *poníkovski* (Poníkve), *móskovski* (Moskva), *búkovski* (bukve), *litovski* (Litva), *lokevski* (Lokva, Lokve). Pri tvorbi pridevnika sklop razpade, namesto polglasnika se večinoma vrine o. Torej so to pridevniki z obrazilom *-ski* in ne *-ovski/-evski*! Seveda pred *-ovski* odpade polglasnik: *oslovski, borčevski, obrovski*.

V besedotvorju pridevnikov je ugotovil že Bajec, da se obrazilo *-ovski* lahko zamenja s kakšnim drugim, pomen pa ostane večinoma enak: *kopèrnikovski/kopèrnikanski, tigrovski/tigrski, kastovski/kasten, caristovski/carističen, almanahovski/almanaški, bikovski/bičji*.

Pa še o naglasu teh pridevnikov.

V primeri s podstavo so izpeljanke naglašene bodisi na istem zlogu kot podstava ali pa ne (Skj 2, str. 111). Obrazilo *-ínski* je vedno naglašeno (torej naglašena podstava zmeraj zgubi naglas): *čréda* — *čredínski, Elizabéta* — *elizabetínski, déte* — *deťínski, Jugúrta* — *jugurtínski* itd. Pridevniki na *-ovski/evski* pa večinoma ohranijo naglas na podstavi: *hríb* — *hríbovski, Móska* — *móskovski, šérpa* — *šérpovski, slón* — *slónovski, á* — *á-jevski, Cánkar* — *cánkarjevski, tépec* — *tépčevski, nôrec* — *nôrčevski*. Le *kraljévski* ima naglas na obrazilu, *tríkráljevski* pa na podstavi. Naglas na obrazilu *-ovski* imajo pridevniki, katerih podstava se naglašuje po mešanem naglasnem tipu: *Vfh -á* = *vrhóvski, bóg -á* = *bogóvski, stán -ú* = *stanóvski, sín -ú* = *sinóvski, Žirí-óv* = *žiróvski*. Tako se naglašujejo tudi pridevniki iz samostalnikov s širokim ô: *grôf, grôfa* — *grofóvski, škôf, škôfa* — *škofovski; vól, vóla* — *volóvski, ôsel* — *oslóvski, kôzel* — *kozlóvski*. Vendar imajo nekateri taki samostalniki pridevnik na *-ovski* naglasen na podstavi: *prôštovski* (prôšt), *hêraklovski* (Hêrakles), *pêriklovski* (Perikles), *slónovski, ôvnovski, pôpovski, šérpovski, bôrovski, zbôrovski, štôrovski* (iz Štôrje). *Orlovski* ima naglas na podstavi (*ôrlovski*) ali na obrazilu (*orlóvski*). Naglas na obrazilu ima tudi *dobóvski (Dób)*. Ta pridevnik je izpeljan iz samostalnika, ki ima nepremični naglas na osnovi.

Zapiski, ocene in poročila

STANKO BUNC (30. X. 1907 — 5. XI. 1969)

Komaj nekaj čez dve leti je tega, kar je naš časopis (prim. JiS 1967, 221—222) pisal o Bunčevi šestdesetletnici. Zavratna bolezen ga je preteklo jesen vzela družini, slavistiki in bibliotekarstvu.

Za študij slavistike (1927—1931) se je Bunc odločil gotovo tudi zato, ker ga je vsa leta na gimnaziji (1919—1927) v Novem mestu učil slovenščine Ivan Koštiál, ugledni

srednješolski profesor in hkrati znanstveni in praktični jezikoslovec. Tudi ravnatelj gimnazije je bil človek z imenom: Josip Wester, sestavljaavec slovenskih čitank za gimnazije. Po študiju slavistike na ljubljanski univerzi se je Bunc v svoji stroki spopolnjeval na Češkem in zlasti na Poljskem. Ko se je vrnil domov, je bil dolga leta gimnazijski profesor, od 1952 pa več let upravnik študijske knjižnice v Kranju (ustanovila se je na njegovo pobudo).

Leposlovno je Bunc začel objavljati že 1925, strokovno slavistično pa 1930 (prim. Stanko Bunc, Kratek oris življenja [in] dela [in] bibliografija del. Sestavili sodelavci Študijske knjižnice Kranj. Kranj 1967. 61 str. Sapirografirano.). Njegova bibliografija jezikoslovnih spisov obsega (s štetimi ponatisi) 15 knjig in 96 člankov ter krajših sestavkov, nekako slovstvenozgodovinski sta 2 knjigi in 56 člankov in 26 ocen. To in ono s slavističnega področja se najde tudi še med deli, ki jih Bunčevi bibliografi navajajo med Razno.

Jezikoslovno je bil S. Bunc predvsem popularizator slavističnih spoznanj svoje dobe, posebno pa slovenističnih. V skladu s tradicionalnimi slovenskimi pojmovanji jezikovne pravilnosti in lepote je likal slovensko knjižno besedo s tem, da je v drobnih člankih opozarjal na jezikovne ohlapnosti in napake (večinoma v Slovenskem tisku). Take napake in ohlapnosti so izvirale iz slepega prevajanja nemških ali srbohrvatskih predlog, rodila jih je knjižnojezikovna neizobraženost slovenskih pišočih (tako zlasti v besedotvorju), pa tudi neizdelani in nesodobni nazoni slovenskega jezikoslovja. Nekaj značilnih naslovov: Financar je umrl na kolodvoru na kapi, Izgledi žetve so slabi, Izpit je položil, Kako slovenimo mehr oder weniger, Solnce — sonce, Rajši ali raje.

Na podlagi takih spisov, zlasti pa iz ekscerpcije prepovedanega in odsvetovanega v SP 1950, je nastala Bunčeva knjiga Jezikovni svetovalec (Kranj, 1951). Avtor sam ga je lepo označil z naslednjimi besedami: »Jezikovni svetovalec prinaša v abecednem seznamu najnavadnejše in najpogostejše napake iz pravopisja, slovnice, besedotvorja, izrazoslovja in pomenoslovja, na katere naletimo med našo srednješolsko mladino in v poslovnem svetu po uradih in pisarnah ustanov, podjetij in organizacij.« (Zanimivo je, da je tudi Bunčev srednješolski profesor, F. Koštiál, svoj čas napisal tak priročnik.) Sem se dajo nasloniti tudi Bunčevi članki o slovenski besedi in stilu, npr. Napake sodobnega pisanja, O kulturi slovenskih knjižnih jezikov, O slovenskem novinskem jeziku, tudi Tujke v slovenskem knjižnem jeziku.

Pomembnejše je Bunčevo razpravljanje o lastnih imenih in o nazivih predmetov. Naslovi člankov najboljše povedo, za kaj gre: Anton, Fabijan in Boštjan v priimkih; Blaž, Franc in Valentin; G + M + B v naših priimkih; Gregor v naših priimkih. Tako je obdelal še naslednja imena: Janez, Štefan, Jurij, Simon, Luka. Pisal pa je tudi o domačih krstnih in rodbinskih imenih in o imenih za kraje in novce. — Kot pravo jezikoslovno študijo je Bunc le redko kaj zasnoval. Še najbližji so ji imenoslovni spisi.

Bunčeve jezikoslovne knjige so v bistvu le šolske predelave Slovenske slovnice in Slovenskega pravopisa: prim. Slovensko jezikovno vadnico za 2. do 4. razred nekdanje gimnazije ter Spoznavajmo slovenski jezik za 7. in 8. razred osemletke (nekako posodobljena oblika prvo imenovanih vadnic). Ti učbeniki so v jezikovnih pravilih večinoma res le preformulacije že danega, vendar je Bunc tu in tam tudi sam kaj pripeljal (npr. pripombo o stopnjevanju kakovostnih pridevnikov). Sam je sestavil tudi vaje.

Pravzaprav je presenetljivo, da se je Bunc tako zelo oklepal t. i. vodilne slovenske slovnice. Saj je dokazal, da je v tem in onem vendarle več vedel, kot njeni številni očetje. Razlog za to poslušnost je treba iskati v monolitno negativni in koncentrični

kritiki njegovega v bistvu simpatičnega Pregleda slovnice slovenskega jezika (Ljubljana 1940), ob katerem so določeni krogi kritizirali zlasti Bunčevo nespoštovanje z ničimer upravičenih svetih slovničarskih prepovedi, kakršnih ena je npr., da s sedanjikom nedovršnih glagolov ne smemo izražati dejanj, ki se bodo šele godila, čeprav je splošna raba govorila zoper to in je že Škrabec dokazal, da je tudi upravičena. Buncu tudi nobeden kritikov ni dokazal, v čem bi njegova knjižica bila nepregledna, neka druga pa pregledna. Izkoristili so do polne mere tudi čisto jasne spodrsaljaje, ki se dajo mimogrede popraviti; in Bunc si je nauk zapomnil: odslej se je držal veljavnih in splošno priznanih resnic slovenskega jezikoslovja in slovničarstva, čeprav je šola s tem več izgubila kot pridobila.

Zlasti škoda je, da je s tem zamrlo tudi pomerjanje domačih jezikoslovnih dosežkov s tujimi, posebno modernimi strukturalnimi s Češkega, kakor se je bilo nakazovalo v Bunčevih člankih *O poteh našega jezikoslovja* (1939) in *O slovenskem novinskem jeziku* (1937).

S. Bunc se je poskusil tudi kot slovarnik: 1952 je izšel njegov *Slovarček tujk* (2. in 3. izdaja pod naslovom *Slovar tujk* 1963 in 1965). Kot piše v uvodu, so v slovar »sprejete predvsem splošno rabljene knjižne tuje besede in besedne zveze, izpuščene pa v knjižnem jeziku nedovoljene narečne tujke, nepotrebne slovanske izposojenke ter čisto strokovne tujke, ki so omejene na ozek krog posameznih strokovnjakov«. Delo, ki je tujke oblikovno in pisno primerno slovenilo, je služilo svojemu namenu do Verbinčevega *Slovarja tujk*.

Premalo se sedaj ukvarjam s slovstveno vedo, da bi brez pazljivega branja Bunčevih tovrstnih del lahko kaj podrobnejšega povedal o njihovi vrednosti. Znanstveno je zastavil pač le v Bibliografiji /Levstikovih spisov in spisov o Levstiku/ v Levstikovem zborniku. Zelo primerna in na svoj način polna je njegova razprava *O slogu in jeziku »Desetega brata«* (1934), ali opozorilo na *Slovenski slovstveni zemljepis* (1936). Prijetno se berejo tudi njegove poljudnoznanstvene oznake S. Gregorčiča, J. Stritarja, P. Trubarja, J. Kersnika in J. Mencingerja. Sorazmerno veliko in z ustreznim žarom je S. Bunc pisal tudi o Mickiewiczu in sploh o poljski književnosti. Na koncu — pa ne kot najmanj važno — naj omenim še njegovo skoraj 25-letno spremljanje usode Prešernove pesmi in poročila o prešernoslovju.

Tudi na področju slovstvenih ved je Bunc mislil na srednjo šolo. Leta 1939 je sestavil *Slovensko čitanko za enoletni trgovski tečaj* (šapirografirano, 56 str.), l. 1960 pa *Seznam gradiva za proslave*. Za slovensko šolo se je zanimal tudi drugače (prim. članke kot *Materinščina v novi srednji šoli ali Še o učbenikih za pouk materinščine*). Živo je s tiskano besedo spremljal tudi svoje strokovno, tj. Slavistično društvo, in sodeloval tudi v njegovih glasilih, Slavistični reviji in *Jeziku in slovstvu*.

Stanko Bunc si je — kot srednješolski profesor — s svojim delom postavil spomenik, kakršnega si je v enakih pogojih le redko kateri drug. Ta spomenik bi bil še trajnejši, ko bi bila Bunca pri delu bolj ali pa sploh podpirala vodilna slovenistična srenja.

Jože Toporišič
Filozofska fakulteta Ljubljana

O ZAGREBŠKI REVIJI »KAJ«

Starejša hrvatska književnost se je razvijala po posameznih pokrajinah, in sicer v štokavščini, kajkavščini in čakavščini, ter uporabljala različne pisave. Bujno slovstvo ni vzcvetelo samo v južni Hrvatski (v središčih Split, Dubrovnik in Zadar), temveč se je tudi kajkavska književnost ponašala z nekaterimi dobrimi stilisti in posebej z

razsvetljenskim komediografom Titom Brezovačkim. Ta še danes živi na zagrebškem odru, pred nekaj leti pa je njegov *Diogeneš* zabaval tudi ljubljansko občinstvo.

Toda v času preporoda, ko se je ustvarjal moderen hrvatski narod s težnjo po zedinjenju vseh pokrajin v eno politično enoto in po enem knjižnem jeziku in pravopisu, je bila za knjižni jezik ustoličena štokavska ijekavščina, kajkavščina pa brez usmiljenja odrinjena na periferijo dogajanj, čeprav se je govorila še vedno v severni Hrvatski in v Zagrebu, ki je postal središče novega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja Hrvatske. Tako se je zgodilo ravno narobe kot v Srbiji, kjer so za knjižni jezik vzeli štokavsko ekavščino iz Šumadije in Vojvodine, opustili pa staro-cerkvenoslovanski jezik, ki ga je razumelo samo izobraženstvo.

Hrvatski kajkavci so zaradi višjih interesov opustili svoje narečje in se morali v šoli učiti štokavščine. Ta žrtev pa ni ostala brez sentimentalne elegičnosti. Po kratkem odporu je ostala kajkavščina popolnoma v ozadju; zato so hrvatske kajkavske ljudske pesmi in pripovedke oteli pozabe in dokončne smrti nekateri slovenski znanstveniki in se tudi ukvarjali z naglasom kajkavskega narečja (Štrekelj, Valjavec).

Vendar so kajkavščino nekateri pisatelji, ki jim je bila intimno bliže, od časa do časa oživili. Tako ima v kajkavščini nekaj pesmi humorističnega značaja Avgust Šenoa. Pozneje sta v dialoge svojih likov s kajkavskega področja vnašala Đalski in Matoš; prav tako v verze, vložene v prozo (*Hrastovački nokturno*). Pred prvo svetovno vojno je nastal Galovičev cikel kajkavskih pejzažev *Z mojih bregov*; pozneje ga je s simpatijo objavil Miroslav Krleža, komponist Krešimir Baranović pa uporabil kot besedilo za glasbeno stvaritev. Pred prvo svetovno vojno je izšla zbirka kajkavskih pesmi modernista Dragutina Domjanića in si kmalu pridobila simpatije hrvatskih in slovenskih bralcev in komponistov.

Med obema vojnama se je poezija v kajkavščini in čakavščini zelo razširila. Posamezne take pesmi so objavljene tudi v Delorkovi in Tadijanovičevi antologiji (*Hrvatska moderna lirika* 1933). Podravske pejzaže in človeka sta zaživela v pesmih Grgura Karlovčana in kmečkega pesnika Miškine, medžimurski kraj v stvaritvah Nikole Pavića, Gorski kotar s socialnim poudarkom je opeval Ivan Goran Kovačić, zagorske motive pa Zvonko Milković, Tomislav Prpić in zlasti Krleža v čudovitih *Baladah Petrice Kerempuha*, ki so prvič izšle v Ljubljani (1936).

Druga svetovna vojna je ta vzpon kajkavske lirike za nekaj časa zavrla. Po vojni je nekaj let zaradi centralističnih teženj dominirala štokavščina, kajkavščina in čakavščina pa sta stali ob strani. Neki pesnik, ki sam piše boljšo liriko v čakavščini kot v štokavščini, se je celo izjavil proti narečni poeziji. V fazi slovstvene odjuge pa so se javili novi kajkavski pesniki: Stjepan Draganić, Milivoj Slaviček, znan prevajalec iz slovenščine, Florijan Adrašec, Mirko Radušić in drugi.

Začel se je nov razcvet narečne poezije, ne samo kajkavske, ampak tudi čakavske. Razen v pesmi srečamo čakavščino tudi v kaki noveli *Riječke revije* ali na nekaterih straneh Jeličićevega romana *Ljetnih večeri*. Obstaja tudi festival čakavske poezije v Zminju in Istri.

Tem manj je čudno, če naletimo na nekatere kajkavske sestavke v zagrebških časopisih. Kajkavsko področje razen tega posveča veliko pozornost recitalom kajkavske lirike v Zlatarju ali v Svetem Ivanu Zelini, rojstnem kraju popularnega Dragutina Domjanića. Znan je tudi festival kajkavske popevke v Krapini, kateremu organizatorji dajejo resnejši značaj s tem, da angažirajo prvovrstne pevce in umetnike.

Ni torej nobeno presenečenje, da se je v takem vzdušju slednjič pojavila v Zagrebu 1968 prva številka revije *Kaj*, ki izhaja nepretrgoma že tretje leto. Ureja jo skupina pesnikov in kulturnih delavcev, ljubiteljev kajkavske besede, glavni urednik pa je pesnik Stjepan Draganić, avtor kajkavskih zbirk *Terni i cvetje* (1957) in *Z smertju rojeni*. Uredniki niso nastopili z glasnim deklarativnim programom, vendar so dali slutiti razočaranje zaradi odrinjenosti kajkavščine s Krleževimi besedami iz članka *Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog*, ki je ponatisnjen iz *Pečata* 1939 (prim. *Kaj*, 1968, št. 1, 7).

»Kaj su pravzaprav, ak prav se zeme, Ileri pred stotimi leti zkombinerali i skup zdumali, gda z neiztolmačnim nečutenjem reči još jedino kaj nam je ostalo, naš domači govor (kako pravi pilki alitipak hahari) tak režglali zdruzgali i zniščili jesu, da do danes zevzemsega nikom živem na pamet opali ni, da ta reč još morti ipak kak gingavi betežnik okolo hodi i zlahkotenje kak prekleti zavrček išče?«

Šele v 1. številki l. 1970 *Kaja* je dal urednik nekaj izjav o smeri te revije. Njena naloga naj bi bila razviti slovstveno in kulturno-zgodovinsko aktivnost posameznih področij, kjer se govori kajkavščina. Leposlovni sestavki so pisani v kajkavščini, kulturno-zgodovinski članki pa v glavnem v štokavščini.

Razumljivo je, da se s pojavom kajkavščine postavlja liho vprašanje, če to ni kaka konkurenca knjižni štokavščini. Uredniki zares nimajo takih namenov, temveč želijo, da se da tistim, ki se bolj spontano izražajo v kajkavščini, tudi možnost takega ustvarjanja. Oni so za bratsko sožitje s štokavščino.

Reviji preti tudi nevarnost preveč poudarjenega lokalnega patriotizma ali nazdravljavstva. Previdnost uredniškega odbora ne dovoljuje, da bi prišlo do takih izbruhov. Nekateri odenki malomeščanskih izživljanj so izjemno redki, zlasti v zadnjem letu. Namen revije je graditi na solidnem izročilu kajkavskega kulturnega ustvarjanja, previdna pa je v odnosu do ekstravagantnih novotarij.

Zlasti zanimiva in reprezentančna je prva številka revije, bodisi glede posameznih panog in strok kulturno-zgodovinske aktivnosti bodisi glede lirike, ki jo je zastopalo devetnajst pesnikov oz. pesnic (Nikola Pavić, Mirko Radušić, Fran Koncelak, Melita Runje, Josip Galović, Anđela Vokaun, Benedikt Tumpa, Stjepan Draganić, Verica Jačmenica in dr.). Med članki je treba opozoriti na sestavek Olge Šojat o Ignjatu Kristijanoviću in Danici zagrebečki, Horvatićev esej o Hegedušičevi Podravini, Žgančev o hrvatskih ljudskih pesmih v kajkavščini.

V tej smeri se je revija *Kaj* razvijala tudi dalje. V prvem letu so se čutile določene težave pri iskanju poti. Vendar je uredništvo dobro organiziralo namenske številke s posebno izbrano tematiko. Nekatere številke so posvečene kajkavskim književnikom, kot so Dragutin Domjanić, Fran Galović, Avgust Šenoa, ali posebnim problemom, npr. kajkavskemu gledališču in zagrebski univerzi, pa tudi pokrajinam, npr. Zagorju, Međimurju, Zlatarju in Podravini.

V leposlovju prevladuje lirika, dominirajo pa še vedno izbrane pesmi že uveljavljenih pesnikov; hkrati se že slutijo lirske značilnosti mlajših. Na nekatere pesnike rahlo vplivajo Krleža, Domjanić, Galović. Merilo za objavo se v reviji počasi zaostroje.

S prozo in dramo je težje, čeprav je Slavko Kolar pred kakim desetletjem napisal uspelo kajkavsko dramo *Svoga tela gospodar*. Uredniki po navadi objavljajo kajkavska besedila iz del, ki so sicer pisana v štokavščini. Tako so izšli odlomki iz Krleževih romanov *Na rubu pameti* in *Zastave* od dram pa odlomek iz Matkovićeve demitizacije

Zrinskega *General* i njegov *lakrdijaš*. Proza ima težave že zaradi izbire narečja. Nekateri izvorni prozni sestavki se nagibajo k folkloristiki.

Kritični, zanimivi in koristni so nekateri eseji ali kulturni članki o slovstvenih vprašanjih, o novih podatkih, o kajkavščini Slavka Batušića, Dubravka Jelčića, Jože Skoka, Baldanija, Antuna Šojata, Simuna Jurišića in dr. Značaj člankov z drugih področij ustvarjanja (po večini so zanimivo zastavljeni) naj bo prepuščen sodbi strokovnjakov teh strok.

Časopis *Kaj* prinaša okusne likovne ilustracije.

Splošno daje soliden vtis. Okrog sebe je revija zbrala vrsto ljudi v kulturnem središču in aktivizirala številne posameznike v provinci za koristno delo. Književno ustvarjanje se je razgibalo in že dalo rezultate. Čas bo verjetno odkril nove talente, ki naj bi nadaljevali bogato izročilo preteklosti. Časopis *Kaj* je dal nove pobude za preučevanje hrvatske kajkavščine. Znanje o kajkavskem področju v različnih panogah in otenkih se je zelo razširilo, tako da je kajkavsko področje marsikje odkrilo svojo dušo.

Emil Štampar
Filozofska fakulteta Ljubljana

HRVATSKI JEZIKOSLOVNI SLOVAR*

Hitra, temeljita in obenem gospodarna informacija olajšuje znanstveno delo, prav tako potrebna pa je pri vsakdanjem praktičnem delovanju v izobraženskih poklicih. Jezikoslovni slovar, ki se je pojavil na sosednjem hrvatskem književnem trgu, prav zaradi tega zasluži tudi pozornost slovenistov in vseh strokovnih delavcev, ki se kakorkoli srečujejo z jezikovnimi vprašanji. Delo je nadvse važen priručnik jezikoslovcu, pa tudi slovstvenemu zgodovinarju, ki ga spoznanje, da je vsako leposlovno delo jezikovna ustvaritev in ves njegov čar ravno v jezikovnem izrazu, sili, da se temeljito pogloblja v jezikovne strukture.

Osemjezičnost, ki jo navaja naslov slovarja, je izvedena pri vseh jezikovnih izrazih, ki so v mednarodni rabi. Taki pojmi so ponajveč samostojna gesla, pogosto pa tudi kot strokovni izraz, ki ni sam svoje geslo, marveč se pojavlja v razpravljanju znotraj drugega gesla. Postopek je povsod enak. Besedi geslu sledi razlaga njenega pomenkega izvora ter prevod v latinščino in šest velikih evropskih jezikov. Soočenje oznake istega pojma v šestih modernih jezikih potrjuje, kako zelo neenotno je jezikovno izrazje in izrazje bližnjih strok. Za isto besedo se v raznih jezikih krijejo različne vsebine, in nasprotno: en in isti pojem je pogosto izražen povsem različno. Osemjezični jezikoslovni slovar bo zaradi tega dobrodošel pomočnik vsem, ki se na raznih jezikovnih področjih bavijo s strokovnim izrazjem. V dvomnih primerih nam bo zanesljiv svetovalec, da ne bomo še povečevali obstoječe zmede. Na koncu jezikoslovnega slovarja so na 110 straneh abecedni indeksi v sedmih jezikih; tako najdeš za tuje strokovne izraze ustrezni hrvatsko-srbski izraz in s tem pot do njegove razlage v slovarju. Po tej svoji strani bo slovar nedvomno dobil mednarodno veljavo, ker je prvo leksikalno delo s tega področja, ki se je strogo sistematično na vsej širini predmeta lotilo naloge primerjanja jezikoslovnega izrazja v vodilnih evropskih jezikih.

Vendar težišče slovarja ni na njegovi osemjezičnosti, marveč na razlagi jezikovnih pojavov in njihovih poimenovanj. Slovar je diahroničen, zato obsega gradivo celotnega zgodovinskega razvoja stroke. Jezikoslovje ima za seboj dolgo izročilo. V zahodno kulturo se je zraslo celo z globljimi koreninami, kakor jih imata v nji grška književnost in filozofija. Avtor slovarja si je zelo prizadeval, da ni zabrisal izrazja, ki je na-

* Rihard Simeon, ENCIKLOPEDIJSKI RJEČNIK LINGVISTIČKIH NAZIVA na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, angleški, talijanski, španjolski, I—II. Zagreb, Matica Hrvatska, 1969. LXIV + 1012, XIII + 928 str.

stalo v starem in srednjem veku in je vgrajeno v temelje modernih oznak. Enako vidna je tudi skrb za domače izročilo, kakor odseva v hrvatskem jeziku in njegovem izrazju iz renesansne in kasnejše dalmatinsko-dubrovniške književnosti. V slovarju je čez dva tisoč starejših hrvatskih in srbskih strokovnih pojmov in izrazov. Le manjši del tega so sprejeli že starejši besednjaki, večji del je bil vzet neposredno iz virov samih za to izdajo. S tem je poudarjena navzočnost Dalmacije in notranje Hrvatske v evropski kulturi, obenem pa je ustvarjena podlaga, na katero se je moglo opreti novo izrazje.

Kljub vtakanemu prikazu zgodovinskega razvoja v luči jezikoslovja in kljub poudarku, ki je dan izročilo, je ta slovar izrazito sodoben. Naslonjen ni na katero jezikoslovnih šol, ampak na vsa jezikoslovna prizadevanja v vsej njihovi notranji pisanosti. Pri geslih *lingvistički*, *lingvistika* (I 765—773) je orisana vsa zapletena razvejanost te znanstvene panoge od F. de Saussurja sem z njenimi mnogimi šolami in smermi. Po izčrpnem informativnem delu *Pravci u lingvistici* Milke Ivić (1963, Ljubljana) je to že drugi prerez modernih jezikoslovnih smeri iz peresa jugoslovanskega strokovnjaka.

Rihard Simeon, profesor na zagrebški Filozofski fakulteti, svoje široko zastavljene naloge ni mogel opraviti sam. Pobuda za delo je nastala v krogu Jezikoslovnega oddelka Hrvatskega filološkega društva, ki je v preteklih dveh desetletjih sploh srečno vodilo obe slavistični področji, jezikoslovno (časopis *Jezik*) in literarnoteoretično (*Uvod v književnost*, 1961 in 1969, in *Umjetnost riječi*).

Čim močnejše se je uveljavljalo moderno jezikoslovje, tem obsežnejša se je zdela njegova problematika in tem širši je bil krog njegovega izrazja. Ker ni nastajalo iz enega središča, marveč se jih je istočasno oblikovalo v Evropi in Ameriki več in je vsako razvijalo svoje poglede na jezik in rabilo svoje oznake, so se vse močnejše uveljavljali krogi posebnih terminologij. Kdor se želi znajti v tem mnogoličnem svetu, se mora pač poglobljati v sestav vsake šole posebej, če so mu seveda pristopne njene izdaje. Simeon je pri delu za slovar zbral 12 sodelavcev z raznih jezikoslovnih področij. Ti so obdelali gesla svoje ožje stroke, še pogostejše pa so prispevali samo tisti del gesla, ki je spadal v njihovo področje. Med njimi sta fonetika Petar Guberina in Ivo Škarić, indoeuropeist Radoslav Katičić, anglista Rudolf Filipović in Vladimir Ivir, romanista Josip Jernej in August Kovačec in drugi. Vsak prispevek, tudi najmanjši, je strogo zaznamovan s šifro svojega avtorja. Simeon in sodelavci so v celoti izpisali gesla štirinajstih dosedanjih slovarjev jezikoslovnega in filološkega izrazja in 24 nadaljnjih, deloma izpisali ter izčrpali izrazje iz nadaljnjih 670 tujih in domačih del. Avtor je v obširnih uvodih v oba zvezka prikazal načela, po katerih je delo sestavljano, in problematiko, ki se je odpirala. V prvi knjigi je popolna bibliografija vseh virov.

Pojmi so s časom in rabo izpreminjali svoj pomen. Premnogi primeri v slovarju kažejo, da jim ni bilo mogoče določiti vsebine, ki bi veljala vedno in povsod. Pri tem se odkriva vestnost pisca slovarja. Simeon v takih primerih nikakor ni težil k poenostavljanju, marveč nasprotno, k čim natančnejšemu popisu vseh dosedanjih rab danega pojma. Pomen izraza so avtorji določali deloma sami, deloma pa so besedo prepuščali tvorcu dane teorije; zato pogosto in ponekod tudi obširno citirajo iz izvornih del. Prebiranje slovarja je zato napeto sprehajanje skozi miselnost nemirnih novejših temeljnih raziskovalnih potekov in starih, zdaj že premaganih dob.

Delo seveda želi biti strogo sodobno. Največja pozornost je posvečena opisu jezikoslovnih šol in smeri in razvoju izrazja nestrukturalnega jezikoslovja od 1900 dalje, zlasti pa strukturalnemu jezikoslovju de Saussurja in vseh nadaljnjih šol v tej smeri — ženevske, fonološke, strukturalistične, ameriške jezikoslovne, glosematične, semiotične, semantične, matematičnega jezikoslovja in drugih otenkov. Ker sta se z razvojem jezikoslovne stilistike in z imanentnim pristopom književnemu delu zopet tesno zblížali področji jezikoslovja in slovstvene znanosti, slovar podaja izrazje s področja, ki sodi v besedno umetnost.

Simeon navaja, da so v slovarju zajete vse stroke jezika in obrobne stroke modernega jezikoslovja, in sicer fonetika, fonologija, oblikoslovje, skladnja, sintagmatika, zgodovinska slovnica, primerjalna indoevropska in slovanska slovnica, stilistika, slovaroslovje, semasiologija, pravopis, dialektologija; akustika, avdiometrija, anatomija in fiziologija, psihofiziologija, patologija in defektologija govora in govornih organov; poetika, metrika (prozodija) in retorika. Dodani so pglavitni nazivi iz tekstologije in tekstne kritike, splošne filozofije, logike, psihologije, estetike, paleografije, diplomatike in bibliografije, strojnega prevajanja in imena starih jezikovnih spomenikov. Podani so opisi 2500 jezikov in 800 vrst pisave (Uvod, str. XXIV). Toliko področij se je moglo v jezikoslovnem slovarju najti na skupnem mestu le, ker se je raziskovanje jezika silno poglobilo. Slovar je v bistvu dokument o življenju jezika.

Izdaja je pomembno znanstveno in veliko oranizacijsko in založniško dejanje. Posebne težave ima vsak podoben slovar s praktično dvojezičnostjo v jezikoslovnem izrazju, ki se uveljavlja skoraj pri vseh kulturnih narodih z rabo mednarodnih in domačih nazivov. Pri nas je racionalni Ramovš v tisku in pri predavanjih rabil ponajveč mednarodno izrazje, Toporišič pa se trudi, da bi lepota in čistost knjižnega jezika prihajali do izraza tudi v jezikoslovnih in drugih spisih. Slovar je v tem moral biti širok, ker mora zadostiti vsem potrebam. Tako se gesla pojavljajo v obliki z latinsko podstavo in s hrvatsko-srbskim izrazom. Pričakovali bi, da bo v takem primeru pri domačem nazivu le kazalka, ki bi napotila na razlago ob tuji obliki. Vendar ni tako. Razlagi najdemo na obeh mestih, in pogosto nista istovetni. Če vzamemo kot poljuben primer geslo *kondicional* (I 684—685) in *pogodbeni način* (II 74), vidimo, da je razlaga pojma na prvem mestu mnogo bolj obširna in da niti dokumentacija zanj ni ista, ker je šlo pri domačem izrazu pač pretežno le za zgodovino njegovega nastanka in uveljavljenja proti tujemu izrazu.

Nas seveda zanima, koliko se enciklopedijski jezikoslovni slovar ozira na Slovence. Med viri za njegovo gradivo najdemo med 169 deli, ki so bila izpisana v celoti, le dve slovenskega avtorja, Nahtigalove *Slovanske jezike* (1952) in *Ruski jezik v poljudnoznanstveni luči* (1946). Pritegnjeni sta bili v zvezi z ruskim jezikom. Podobno je z Miklošičem (*Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*) iz skupine del, ki so bila le deloma izpisana ali povzeta posredno iz drugih del. To je vse.

Kot vir niso bila upoštevana starejša slovenska dela in slovarji, čeprav nudijo gradivo za hrvatsko terminologijo samo. Naj navedem le dva primera. Za rabo imena »Hrvat« (I, 490) navaja slovar kot prvi slovanski vir jezuita Mikaljo, 1649. Po dokumentarni strani bi bilo zanimivo navesti Trubarjevo rabo naziva »Hrvat« 1555 (*Ta Evangelii svetiga Matevža*, Predgovor, in drugod) in jasno rabo *hrvatski jezik v Novem testamentu 1557, Registru 1561 in v Kurtze Auslegung über die Sonntags... Euangelia... 1563*. Nimam pri roki Megiserja, 1592, da bi se prepričal, če se nista izraza uveljavila v protestantski dobi tudi v slovarskem gradivu. Podoben primer so *Bezjaki* pri Trubarju in Juriju Dalmatinu. Kakor je s starejšimi viri, je tudi z novejšimi. Nasprotno so češki viri dobro zastopani. V članku *slovenski (jezik)* je nekaj manjših napak, ki bi jih bilo mogoče odpraviti. Sosedstvo nam nekako ni na korist, čeprav enciklopedijski jezikoslovni slovar sicer teži k natančnosti obvestila.

F. Petré

Filozofska fakulteta Zagreb

ŠTUDIJA O PODLIMBARSKEM

So slovstvena dela, katerih vrednost, pomen in odmev so zaradi posebnega značaja, okoliščin ali celo usode v resnici drugačni in večji, kot bi jim »pripadali« po sicer veljavnih čistih slovstvenih merilih ter pravilih, in med taka se nedvomno uvršča roman Frana Maslja-Podlimbarskega *Gospodin Franjo* (1913). V označenem smislu sta značilni že ob izidu tega »jugoslovanskega romana iz prvih let bosenske okupacije«, kot se

je sprva glasil podnaslov, izrečeni kritični stališči: eno Izidorja Cankarja, ki je predvsem menil, da »je naloga zgodovinarja in publicista, da nas pouči o razmerah v Bosni«, in je to tendenčno delo v imenu estetike odklonil kot slabo, po njegovi sodbi zaradi napačnega, apriorističnega mišljenja »nenavadno mrtvo knjigo«, ter drugačno Župančičevo, da »kritik, ki bo jahal samo nervoznega estetskega konjička, ne bo mogel biti pravičen njegovi etični vsebini«.

Gotovo je, da predvsem to Masljevo delo — »sinteza pisateljevega socialnoidejnega, narodnopolitičnega in literarnega razvoja« (247) — upravičuje široko zastavljeno razpravo Janeza Rotarja *Socialna in politična misel Podlimbarskega*, ki jo je konec lanskega leta izdala Slovenska matica. Pisec študije seveda zasleduje razvoj in pomen socialne in politične misli v Masljevem (1852—1917) življenju in delu v celoti ter nas v devetih poglavjih vodi skozi pisateljeve zunanje in notranje postaje od dijaških let do tragično občutene smrti v izgnanstvu (po tri poglavja združujejo širše zajeti naslovi: Iz viharne ške čustvenosti v družbeno stvarnost, Družbenoidejna in nacionalno politična navzkrižja na prehodu stoletij ter Socialna izpoved po prvi ruski revoluciji — 1905), vendar je težišče in vrh tristo strani obsegajoče knjige prav v predzadnjem poglavju, ki je posvečeno idejni analizi Gospodina Franja.

Usoda romana in njegovega avtorja je znana. Izid tega družbeno-kritičnega, iz resničnosti in pisateljske domišljije stkanega dela o bosenski deželi po zamenjavi fevdalnega turškega jarma z »odrešilnim« fevdalno-kapitalističnim avstrijskim, se je namreč ravno toliko zakasnil, da je v skrajno zaostrenih razmerah ob izbruhu prve svetovne vojne predvsem njegova jugoslovanska in protiavtrijska ideja dobivala vse bolj eksplozivno moč, ki so jo oblastna prepoved romana z zaplenbo, razpustitev založnice Slovenske matice ter preganjanje pisatelja pač le podžigali. Lahko bi zato rekli, da je roman v odločilnih trenutkih po svoje pomagal pisati usodo našega naroda v pozitivnem, osvobodilnem smislu, čeprav takšno vplivanje objektivno žal ni izmerljivo, in v tem smislu je sprejemljiva Vrhovnikova oznaka v pismu avtorju, da je Gospodin Franjo »zgodovinska knjiga« (prim. str. 298, op. 170).

Rotar ugotavlja, da je bil Maselj po svojem tedanjem literarnem nazoru »prepričan, da mora biti književno delo jasno s svojo pozitivno idejo, ker le tako lahko igra v družbenem razvoju konstruktivno vlogo« (217). Po izčrpnih analizi socialne in idejno-politične osnove romana zapiše, da »pisatelj glede družbenih in gospodarskih vprašanj ni imel enotnega in izdelanega stališča. Nasprotno pa zavzema v nacionalnem pogledu z odklanjanjem avstrijskega državnega okvira za bodoče jugoslovansko politično telo v bistvu revolucionarno stališče, ki je, izpovedano v romanu, imelo v času, ko je ta ideja postala posebno aktualna, pomemben vpliv predvsem na dijaško mladino« (219). K navedenim bi lahko dodali še en avtentičen podatek: Gospodin Franjo je razplamteval narodnostno prebujeno slovensko dijaštvo tudi na celovški gimnaziji (po izpovedi učitelja Ožbeja Lodranta s Prevalj, tedaj celovškega gimnazijca; prim. Koroški fužinar 1964, št. 5—7), kljub temu da prav celovški konservativni politik v svoji oceni nazorske plati dela ni sprejel brez pridržkov. Domnevamo lahko, da je na mladino posebej učinkovala tudi močno prisotna vsesplošno protirenegatska idejna usmerjenost romana — v narodnem, političnem, socialnem in kulturnem smislu.

Pisec razprave Podlimbarskega nujno obravnava v širokem okviru dovolj zapletenega družbenega in posebej političnega dogajanja, da lahko odkriva vpliv teh silnic ter odzivanje v pisatelju in njegovem delu. V ospredju raziskave so pisateljevi socialni, družbeni nazori, ker so le-ti pomembna ali celo bistvena sestavina slovstvenih del, a doslej niso bili z ustreznim poudarkom upoštevani in pravilno razčlenjeni. Povzetek dognanj je ta, da je nazorskega eklektika Maslja, ki se v političnem pogledu ni vezal na nobeno od organiziranih strank, socialna ideja vseskozi privlačila in da se je ideološko razvijal v glavnem na skrajnem levem krilu meščanskega reformnega gibanja, a v socializem ni dospel, čeprav je simpatiziral z njegovimi socialnimi mislimi. Kot pisatelj pa je v bistvu

ostal pri tistem načelu o vlogi književnosti in njenem družbenem pomenu, ki ga je deloma sprejel od Celestina, deloma pa ga je sam izgrajeval in se je ta osnova spričo lastnega naprednega socialnega razvoja samo še utrjevala. Zaradi socialnoidejne in narodnopolitične fiziognomije pisatelja je očitno, da Podlimbarski ne spada med zapoznele realiste, ampak zastopa specifično družbeno kritično realistično smer, ki jo samostojno razvija ob moderni, vendar socialna in nacionalna misel kljub naprednosti ne moreta odtehtati nekaterih oblikovnih slabosti Masljevega literarnega dela (str. 217, 250 idr.). Avtor študije je za izčrpno vsestransko osvetljevanje problematike vestno pritegnil vse razpoložljivo gradivo: poleg slovstvenih del samih še pisateljeve obsežne dnevniške zapiske, zadevno strokovno literaturo in sočasno publicistiko, posebej še delavsko. Kljub pronicljivi raziskavi so seveda ostala nekatera mesta, kjer enodušne in do kraja prozorne sodbe o Masljevih nazorskih stališčih ali idejnih vplivih ni bilo mogoče podati. Razprava je pisana stvarno in trezno, v objektivnem in primerno zavzetem slogu. Preglednost in bralnost bi se dali še nekoliko povečati z nekaterimi strnitvami (omejitev ali odprava ponavljanj, ki so sicer delno namenska) in manjšimi premiki med osnovnim besedilom ter opombami — pa kakšna tiskovna napaka bi lahko odpadla.

Na koncu naj vendarle izrazim tudi obžalovanje: da razprava zaradi disertacijske, problemsko zožene in poudarjene zasnove ni monografija o pisatelju, čeprav ji je precej blizu. Ker je težišče v skladu z zastavljeno nalogo in naslovom razumljivo na prikazu socialne in politične misli, pač najbolj pogrešamo popolne, celostno podane umetnostne podobe literarnih del in tudi najpomembnejšega med njimi — romana Gospodin Franjo. Kolikor je namreč v Rotarjevi razpravi oblikovne analize, izhaja pretežno iz idejne, kar seveda za zaokroženo predstavo ne zadošča. Mislim, da ima tak »davek« znanosti včasih tudi svojo senčno stran, ker pač nujno zožuje krog bralcev, ne da bi smeli upati na novo priložnost za čisto monografsko obdelavo.

Lepo opremljena izdaja (opremil Zdravko Vatovec) nehote vzbuja občutek »sprave« med Slovensko matico in nesrečnim avtorjem romana Gospodin Franjo, ki ju je nemila usoda malo ločila. Vendar dvomim, da smo naš dolg Podlimbarskemu s tem do kraja poravnali. Mar ne bi bil prehud paradoks, da bi prav naš čas odpisal pisatelja in njegov jugoslovanski roman kot zgolj — literarnozgodovinski primerek? Zares bi se morali včasih zamisliti.

Stanko Kolnik
PA Maribor

GLAGOLI S ČUSTVENO OBARVANO PRIPONO

Doslej znano: Glagole navadno tvorimo z glagolskimi priponami; so pa tudi izjeme, ko jih delamo z neglagolskimi priponami. Glede na pomen jih delimo na tiste, ki imajo manjšalni ali ljubkovalni pomen (*-k-*, *-čk-*, *-ic-*, *-lj-*: *čičkati*, *strelčkati*, *stopicati*, *skakljati*), in na tiste, ki imajo večalni pomen (*-ast-*, *-ih-*: *lomastiti*, *sopihati*). Manjšalne pripone so iste kot pri samostalnikih (*dedek*, *konjiček*, *kravica*), le *-lj-* tam ni znan. (Prim. *J. Toporišič*, Slovenski knjižni jezik 2, 109, 110.)

Da bi ugotovila, koliko je takih glagolov, sem pregledala listkovni odzadnji slovar pri katedri za slovenski knjižni jezik na fil. fak. v Ljubljani.

Od glagolov z manjšalnim in ljubkovalnim pomenom je večina iz otroškega sveta:

Pripone *-c-*, *-ic-* in *-inc-*: *obrodcati* (popackati — otrok je obrojen, popackan), *ujcati* (ujčkati, ujčkati), *kakcati*, *tekcati*, *jokcati*, *papcati*, *pupcati* — *stopicati* — *kotalincati*, *balincati*.

Pripone *-lj-*, *-iclj-*, *-enclj-*: *bincljati*, *cincljati* (pozibavati — cincljati otroka), *mahljati*, *dihljati*, *tekljati*, *crkljati* (prim. *cartati*), *brskljati*, *jezljati* (jezikati), *bodljati*, *žvižgljati*,

cucljati, brodljati (na drobno brodit), sesljati (sesati), gugljati, skakljati, srkljati, cukljati, grizljati, racljati, kobacljati — stopicljati — drobencljati.

Pripone *-k-*, *-čk-*, *-nčk-*, *včk-*: ljubkati (ljubkovati), čičkati, flackati (mazati, packati), tackati (tacati), srečkati (srečati), dričkati (dričati), pogledkati, tapkati, capkati, (capati — otrok capka), hlipkati, ležkati, božkati — pojčkati, molčkati, smučkati, igračkati, poljubčkati, stojčkati, smežčkati se, molčkati (moliti), objemčkati — spančkati — pivčkati (piti).

Glagoli iz živalskega sveta imajo iste pripone: krulincati (kruliti — mladi prašički krulincajo), jezljati (kača jezlja), drencljati (drencati — konjička sta veselo drencljala), čohljati, skakljati, čivkljati, sesljati (sesati), trepkati (trepati, migati — pes treпка z repom, ušesi), kokodajskati (kokodajsati: kokoš), škrabljati.

Glagoli iz narave: bodcati (trava bodca izpod krtin; bodcek — popek), migljati, pihljati, šumljati, šumotljati, brizgljati, pokljati (suhe vejice pokljajo), škripljati, rosljati (po malem rositi), švigljati.

Drugi glagoli s pomanjševalnim pomenom: kodrcati (kodrati lase), nasekljati, rezljati, strugljati, tokljati (tolči), brenkljati, dremljati, strelčkati (streljavkati — po malem streljati), izbodkati (izbosti), pijuckati (stalno po malem piti), jamičkati (delati jamice za krompir), krhličkati (krhljati), vihljati, sukljati.

Poglejmo še n a g l a s. Pri glagolih s pripomo *-k-* je naglas, razen pri tapkáti, flackáti, capkáti, tackáti in žlebkáti (tudi žlébkati), pred glagolsko pripomo: srébkati, zíbcati, ljúbkati, poglédkati, hlípcati, léžkati, bóžkati, dričkati, sréčkati, mólčkati, trépkati, kokodájskati, streljávkati, bódkati, pijúckati. — Pri pripomi *-čk-* je naglas vedno na podstavi: igračkati se, poljúbčkati, sméžčkati, pójčkati, stójčkati, krhliččkati, jámičkati. — Pri glagolih s pripomo *-c-* je naglas na korenu: bódcati, újcati, obródcati, balíncati, kódrctati. Toda koracáti in stopicáti. Glagoli s pripomo *-lj-* imajo naglas vedno na glagolski pripomi: racljáti, stopicljáti, drobencljáti, bincljáti, cincljáti itd. Pripoma *-inc(ati)* je vedno naglašena: kotalíncati.

Glagoli z večalnim pomenom imajo najbolj pogosto pripomo *-ast-* (mikástiti, lomástiti, drmástiti, dirjástiti — medved drmastí po goščavi) in *-ih-* (sopihati, udrihati, dirjíhati — dirjihati čez travnik in skozi grmovje). Našla sem tudi glagol s pripomo *-oh-* (drnjohati — smrčeč trdno spati). Naglas je v vseh primerih na podstavi.

Glagole, katerih pripone imajo manjšalni ali ljubkovalni pomen, uporabljamo za majhna, nebojlena bitja, živali in rastline ter opise naravnih dogajanj. Glagole z večalnim pomenom pa uporabljamo ob dejanju, ki ga človek ali žival opravlja močneje kot navadno: sopihati = močno dihati, udrihati = močno tolči, dremavhati = trdno dremati, mikastiti = močno tepsti, pretepati.

Neda Šilar
Ljubljana

SLOVSTVENA VEDA V SLAVISTIČNI REVIJI 1967 IN 1969

D. Pirjevec, Vprašanje o Murnovi liriki, 1967, 28—63.

Razprava se dotika pesništva Josipa Murna, tega najčistejšega lirika slovenske moderne, vendar predvsem prvin slabše vrednosti. Slovenska slovstvena kritika te pomanjkljivosti pripisuje pesnikovi mladosti, nezrelosti, skratka konkretnemu psihofizičnemu ustroju njegove osebnosti, avtor pa vidi vzroke za razkroj lirskega ustroja v temelju Murnovega pesništva, v odnosu do narave. Razkranje lirske strukture je razkranjanje lirskega subjekta samega, pogojeno z njegovo notranjo protislovnostjo in protislovnostjo narave kot njegovega temelja.

F. Petre, Prva slovenska poetika, 1967, 109—128.

Marko Pohlin je v svojo Kraynsko gramatiko vključil razpravo, ki velja za prvo slovensko poetiko. V drugi izdaji slovnice je to samostojna priloga z naslovom Von der krainischen Dichtkunst. Avtor pripisuje temu začetku teoretičnega razmišljanja o slovenskem verziju in pesništvu izjemen pomen v slovenski slovstveni zgodovini, čeprav se Pohlin ni vključil v razvoj evropske estetske misli v njegovi najrazvitejši točki, tj. v prvi polovici 18. stol.; manjkalo mu je slovstvene razgledanosti, bil pa je tudi zagledan v zastarele vzore.

E. Štampar, Maska legende u Cesarčevo novelistici, 1967, 153—173.

V legendi, v tej pomembni zvrsti Cesarčeve novelistike, so zakrite politične tendence pisatelja. Nekatere novele so zanimive predvsem z ideološke strani, ker pisatelj pogosto ni dovolj skrbel za podobo, ki bi ustvarjalno poživila slovstvene like in transponirano snov Cesarčeve legende.

M. Boršnik, Tavčarjeva Bogomila, 1967, 174—217.

V prvem ustvarjalnem obdobju slovenskega realista Ivana Tavčarja išče avtorica sledove močnega ljubezenskega doživetja in osvetljuje pisateljev odnos od aristokratkinje, ki je dala osnovo celi vrsti poetičnih likov v Tavčarjevem kasnejšem ustvarjanju.

F. Bernik, Levstikova redakcija Jenkovih »Pesmi«, 1967, 230—250.

Jenkovo pesniško zbirko »Pesmi« iz l. 1864 je — kot znano — pred izidom korigiral Fran Levstik; poprave so posegle v vse sloje Jenkove pesniške umetnosti. Levstik je skromno Jenkovo metaforiko stopnjeval, v zgradbi stavkov je odpravljajal priredne zveze in jih zamenjeval z zapletenimi podredji. S popravki je bilo prizadeto bistvo Jenkove pesmi, oškodovana njegova čisto lirski pesniška prvina.

B. Paternu, Struktura in funkcija Jenkove parodije v razkroju slovenske romantične epike, 1968, 7—64.

Razprava obravnava prelom v razvoju slovstvenih zvrsti v slovenski književnosti 19. stol. Razkroj romantičnega epa in prehod v realistično prozo avtor ponazarja z Jenkovim ljubezenskim epom Ognjeplamtič (1855). Ta ep je skrajno nasprotje obstoječim episkim ustrojem svojega časa in je v svojevrstnem razmerju do Blumauerjeve travestije Vergilove Eneide in do Byronovega Don Juana.

B. Kreft, Tradicija in avantgarda, 1968, 91—158.

V analizi drame Misterij-Buff Vladimirja Majakovskega, Ukrepa Berta Brechta in Manon Lescaut Witezslava Nezvala pride avtor do sklepa, da med izročilom in pravo avantgardo niso porušeni vsi mostovi. Če pa so že bili porušeni, se v novi obliki spet postavijo. Iz vsakega boja med izročilom in avantgardo je zmeraj nastalo nekaj novega, prerojenje in poživitev. To pa je pomembno za razvoj umetnosti.

F. Bernik, Problem Cankarjeve lirike, 1968, 169—202.

Avtor podaja bistvene značilnosti lirskega pesništva Ivana Cankarja. Pesništvo pa je opustil in svoja najpomembnejša dela oblikoval v prozi in dramatik; zato, ker je pesništvo že po naravi izključevalo iz izraznega radija spoznavnost človeka in njegovo umsko zavest. Izbor slovstvenih zvrsti mu je narekovalo kompleksno, čeprav protislovno in ambivalentno razmerje do snovi.

M. Matičetov, Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji, 1968, 203—229.

Razprava daje prerez današnjega ustnega slovstva Slovencev v Reziji. Raziskovalna akcija slovenskih folkloristov po l. 1962 je pokazala, da je ustno slovstvo Rezijanov, kakor ga je v svojem pregledu iz l. 1876 prikazal Baudouin de Courtenay, živo še danes, ob tem pa je bilo odkrito bogastvo doslej neznanega blaga.

Š. Barbarič, Herder in začetki slovenske romantike, 1968, 231—256.

Slovenski pisatelji prvih dveh desetletij 19. stoletja so težili za tem, da bi s Herderjevimi idejami podprli svoja lastna prizadevanja. Iz Herderja so prevzemali predvsem tiste ideje, ki so jih potrjevale v dokazovanju enakopravnosti Slovencev in Slovanov v kulturnem in družbenem pogledu.

M. Boršnik, O slovenski »modernej«, 1968, 257—313.

Razprava obravnava nekaj osrednjih problemov v zvezi s slovensko »moderno«, afirmacijo, samosvoj ustvarjalni ritem posameznih predstavnikov. Končno avtorica namesto termina »moderna« predlaga izraz »moderna romantika«.

F. Zdravec, Dramatika Slavka Gruma, 1968, 413—469.

Grum je ekspresionist, razprava pa osvetljuje njegovo duhovno biografijo in njegove poglede na moderno gledališče, hkrati pa osvetljuje tudi motivacijske osnove njegove dramatike. V nadaljevanju kaže glavne tematske, idejne in oblikovne lastnosti dramatike Grumovega časa in določa specifično mesto Grumovih dram v tem času. Posebno pozornost posveča avtor njegovi najboljši drami, Dogodek v mestu Gogi; uvršča jo med temeljna dela ne le slovenske, ampak celo evropske dramatike 20. stol.

F. Petrè, Struktura poezije T. Seliškarja v zbirki »Trbovlje«, 1968, 472—504.

Pesniška zbirka »Trbovlje« je eno od najboljših del socialne smeri slovenskega ekspresionizma. V strukturalno analizo so zajeti vidiki, ki jih napovedujejo naslovi poglavij: Snov in motiv, Bit in idejnost, Besedno gradivo, Tehnika stiha, Funkcija vizije, Metafore in simboli, Anatomija telesa, Transformacija narave, Svetloba in barvne senzacije, Zvočne senzacije.

E. Stampar, Književni put prozaika Vjekoslava Kaleba, 1968, 505—534.

Kaleb je v svoji umetnosti doživljal dneve srečnih dosežkov, pa tudi ure slabosti, po katerih se je spet razvil, dvignil in dosegel zaslužen priznanje. Ustvaril je vrsto kvalitetnih proznih del, ki Kalebu dajejo visoko mesto med hrvatskimi in jugoslovanskimi prozaiki.

T. Kermauner, Humanistična resignacija, 1968, 535—588.

To je prvi del obsežnejše študije o pesništvu Kajetana Koviča, in sicer v njegovih prvih dveh pesniških zbirkah Pesmi štirih 1953 in Prezgodnji dan 1956. Razmišljanje se omejuje na racionalno razlago pesnikovega kategorialnega sistema in odkriva strukturo eksistencialnih kategorij tega pesništva.

France Drolc
Filozofska fakulteta Zagreb

GOZD JE ZANIMIV IZ RAZLIČNIH DREVES

Tako je naslovil Franc Šrmpf svoj sestavek, pogovor z graškim slavistom, koroškim Slovincem dr. Erichom Prunčem (DELO, 4. aprila 1970, priloga). Govorila sta o stoletni zgodovini graške slavistike in o jezikovno-narodnostnem položaju na Koroškem. Pisca bi nedvomno lahko pohvalili za podjetnost, da je hotel na poljuden način seznaniti slovensko javnost o velikem deležu slovenskih učenjakov pri ustvarjanju slavistične in slovenistične znanstvene tradicije na graški univerzi, če ne bi bilo v njegovem pisanju toliko napak in površnosti.

V sestavku je govor o slavistični fakulteti v Gradcu in o tem, da je bil profesor Gregor Krek dvakrat dekan graške univerze; znano je, da take fakultete v Gradcu ni in da je bil Krek lahko le dekan fakultete ali rektor univerze. Nepoučeni bralec se bo

tudi kaj težko znašel v časovnem zaporedju. Najprej je omenjena ustanovitev graške slavistične stolice (pred 100 leti), za tem pa delovanje Janeza Nepomuka Primica in Kolomana Kvasa. Še huje pa je s pisavo imen. Nikakor ne moremo vseh napak pripisati tiskarskemu škrtu. Ime pokojnega profesorja Rajka Nahtigala je napisano s *ch* (marsikdo se bo še spomnil, kako je bil avtor *Slovanskih jezikov* ogorčen, kadar je v tujih ocenah zagledal svoje ime s *ch*); namesto Glonar beremo le *Glona*, Urban Jarnik je enkrat postal kar *Javornik*. Velikega ruskega slavista Sreznjevskega zagledamo v poljski obleki (*Sreznjewski*) in Šafárika v češki (črka *ř*!). Tudi spremljanje razmišljanja dr. Prunča o šolstvu, narodu in jeziku je kar preveč ohlapno in lahkotno.

F. Jakopin
Filozofska fakulteta Ljubljana

GRADIVO

K IV. KNJIGI ŽUPANČIČEVEGA ZBRANEGA DELA

Četrta knjiga je prinesla priložnostno liriko in prevode iz poezije. Delo za urednika ni bilo vedno prijetno, ker je bilo treba zbrati večinoma drobne verzice ter povpraševati za njihovim ozadjem, prevode pa izkopati tudi iz glasbenih arhivov. Zato je razumljivo, da je v knjigi prišlo tudi do vrzeli in napak. Urednik si šteje v dolžnost, da nanje opozori v strokovni reviji.

Str. 20. V epigramu *Hlapec Jernej* pesnik s sodnikom meri na J. Ev. Kreka, ki so se mu v začetku 1909. leta izjalovila prizadevanja, da bi se uzakonilo socialno zavarovanje kmetov in hlapcev.

Str. 49. Epigram *Ti, ki mi režeš kruh* izraža napetost med arhivarjem Župančičem in iz leta 1909, objavljenem v Slavistični reviji 1959/60, 42, velja epigram *Hm* Ivanu Cankarju.

Str. 49. Epigram *Ti, ki mi režeš kruh* izraža napetost med arhivarjem Župančičem in županom Tavčarjem, ko ta ob Cankarjevi smrti ni dal izobesiti žalnih zastav in je tako izzval protest kulturnih delavcev.

Str. 67. Pesem *Kaj, deklica, v težkih dneh* je Župančič vpisal 1. julija 1943 v Šlajmarjevem domu dijakinji ljubljanske trgovske akademije »Jožici Kosarjevi v srce«.

Str. 225. Dvorstičnica *Kot vam je odpuščanja mar* je iz Shakespearja in pripada Viharju (Epilog, 87).

Str. 229—230. Epigrama *Resnico si pomolil* in *Ne, Cicibanček*, naperjena zoper dr. Frana Derganca, je izzvala Dergančeva satira Kosov dvoboj v Zvončku 1925, 28—31.

Za prvi epigram se je v zapuščini ohranila prvotna verzija s takimle drugim verzom: *Škrjanček — sam priznaš, da sem ti kos.*

Str. 231. Primerjava s posvetilom *Od tod, od klanca siromakov* na str. 86 kaže na to, da tudi štirivrstičnica *Končal si težko pot* velja Ivanu Cankarju.

Str. 251. Nekoliko drugače je pesnik štirivrstičnico *Za naroda svobodo vnet* zapisal »Malgajevi nečakinji v spomin 4/9 1945«. Tretji in četrti verz se tu glasita:

*grob v gloriiji mu bo sijal,
za njim ne bo ugasnil sled:*

Str. 265. Fragment *Pet sežnje v spod* ni Župančičev, ampak spet pripada Shakespearjevemu Viharju (str. 26).

Str. 292. Ob sonetu *Duh blagorodni* se je Župančič verjetno hotel poskusiti z Michelangelom, ko je kot ocenjevalec pri Slovenski matici odklonil Gradnikove prevode. Malo zatem je namreč pokazal svoj prevod enega soneta z besedami: »Takole bi bilo nemara bolje!«

Str. 293. Shakespearjev 98. sonet *Od tebe me ločila je pomlad* je bil objavljen v Barin-govem romanu *Daphne Adeane* (na str. 342), ki je v prevodu Stanka Lebna izšel 1931. leta, zato ne bi smel stati v Dodatku. Objavljena verzija prevoda je od 10. do 12. verza nekoliko drugačna:

samo podobo tvojo v njih sem cenil.
po tvojem vzorcu premedlo posneto
ne za rdečino rož zamolklocveto;

O tem prevodu je v *Modri ptici* 1937/38, 69 napisala poseben članek Milena Mohoričeva. Str. 303. Poleg prevoda Heinejeve pesnitve *Romanje v Kevlaar*, ki ga je prepisal Osip Šest, sta se ohranila še tipkopis iz istega vira, hrani ga Mile Klopčič, in prepis neznane roke v zapuščini Lojzke Štebijeve (Zgodovinski arhiv CK ZKS).

Tipkopis pri Klopčiču ima v drugi pesmi v predzadnji kitici takle zadnji verz: *a mojemu zdravja daj!* V tretji pesmi se pri tretji kitici zadnji verz glasi: *psi lajali so glasno*, drugi verz pri naslednji pa: *ves bled — bil je mrtev*.

V prepisu pri Štebijevi je variant, ki se odmikajo od besedila v ZD IV, precej več, nekatere so šibkejše, druge boljše, opozorim naj le na prvi in drugi verz predzadnje kitice v celotni pesnitvi:

Na postelji njen sinko
leži ves bled, mrtèv —

Dokler ne bomo, kolikor še obstaja, odkrili Župančičevega rokopisa, seveda ne bomo prišli do avtentičnega besedila.

Str. 418. Urednik ni povsem dobro razumel M. Klopčiča, ko mu je le-ta pripovedoval o Župančičevem sodelovanju pri Puškinovih Pesmih leta 1937. Po Klopčičevem ponovnem pojasnilu so stvari potekale takole: Založnik Ciril Vidmar se je o slovenski izdaji najprej dogovoril z Župančičem. Ker malo pred jubilejem ni bilo še nič narejenega, se je obrnil na Klopčiča. Domenila sta se, da mora knjiga iziti do konca leta in obsegati najmanj pet pol. Klopčič je nato Župančiču predlagal, da bi v knjigo sprejel kar največ njegovih prevodov, in mu na njegovo željo izbral tudi naslove. Župančič pa razen pesmi, ki so izšle v Zvonu, ni poslovenil nobenih novih. Tako je Klopčič prevzel v knjigo samo štiri njegove prevode, pesem *Ljubil sem vas* pa je objavil v svojem, pred Župančičevim izšlem prevodu.

Pesmi *Igra* (LZ 1908) in *Konec igre* (LZ 1915), ki ju je Župančič namenil za svojo neobjavljeno zbirko *Razgledi*, se uredniku nista zdeli tako izrazito priložnostni, da bi spadali v IV. knjigo ZD; po njegovem občutku bi prej sodili med nezbrane pesmi III. knjige.

Satire *Ti plavaš z angeli pojočimi*, naperjene zoper avtorja pesniške zbirke *Srebrni rog*, urednik ni objavil na željo Ani Župančičeve, ker se ji je zlasti v drugem verz (nad talci vzvišen in nad njih krvniki) zdela neresnična in krivična.

Imed prevodov je v zapuščini urednik spregledal poslovenitev Bécquerjeve pesmi *Spet lastavice črne* iz leta 1897, drugi Župančičev prevod iz tega španskega romantika. Drugi pa so urednika opozorili (in mu ju tudi posredovali) na prevoda Tjutčeva pesmi *Sončni vzhod* in Rückertovega cikla *Žalne pesmi mrtvi deci*. Oba sta nastala za potrebe Glasbene matice v Ljubljani; prvi je ostal na šapirografirani partituri iz leta 1926, drugi je bil natisnjen na koncertnem programu z dne 7. novembra 1930.

Sicer pa je ostalo že do vključno tretje knjige neobjavljenih oziroma neponatisnjenih več kot deset izvirnih pesmi, za katere bo slej ko prej treba najti kakšno možnost uvrstitve v Zbrano delo. V Zgodnji danici 1894 so ostale pesmi *Mariji*, *Nočna molitev*,

Ptičica je poletela in Milostljivo zri na mé, v Domu in svetu 1894 pesem Ribici, v Obzorniku 1955 (kjer jih je objavil Cvetko Golar) pa *Soneti 1—4, Tebe kliče moja duša in Rekrut*.

Za zgornja dopolnila in popravke se zahvaljujem tovarišem Miletu Klopčiču, Avguštinu Pirnatu in Bogomilu Gerlancu, ki so mi pomagali z osebnimi opozorili, ter Janku Glazerju, ki je napisal izčrpno kritiko (Dialogi 1969, 343—350).

Joža Mahnič
Klasična gimnazija Ljubljana

SESTANEK REPUBLIŠKEGA ODBORA SDS — 3. APRILA 1970

Uvodoma je predsednik dr. Joža Mahnič poročal o delovanju odbora po 13. feb.; sledila je razprava o njem:

20. feb. je bil na Zavodu za šolstvo SRS pod vodstvom prof. Tineta Orla in Janeza Sivca posvet o učbenikih za pouk slovenščine. Tega posveta so se od SD udeležili predsednik in še nekateri člani republiškega odbora. Dogovorili so se, da bodo vsak razpisani učbenik recenzirali trije, dva praktika in en znanstvenik, pri pisanju pa bo avtor v stiku s svetovalci. Govor je bil o 7. in 8. jezikovni vadnici za osnovne šole, o 4. knjigi Slovenskega knjižnega jezika za gimnazije, o berilih za višje razrede osnovnih šol, za vse razrede gimnazij in srednjih strokovnih šol, o pomožnem gimnazijskem učbeniku za literarno teorijo in o pomožnem učbeniku za govorne vaje. Posvetovanje se je zavzelo še za naslednja načela: 1. pisci učbenikov naj se zavedajo, da pišejo za učence in ne za predavatelje, 2. izdajajo naj se samo izvorni učbeniki in le v izjemnih primerih prevodi in 3. potrebno je uskladiti strokovne izraze v vseh jezikovnih vadnicah in učbenikih. Udeleženci posvetovanja so bili za izdajo enotnih beril z leposlovno vsebino za gimnazije in srednje strokovne šole. Ugotovili so, da bi bilo potrebno pregledati in spremeniti učni načrt in program ter učbenike za strokovne šole in da je nujno v teh šolah ločiti pouk slovenščine od pouka estetske vzgoje, češ da slavist ni usposobljen za ta predmet. Na gimnazijah bi morali pri pouku slovenske književnosti v večji meri upoštevati tudi literarno teorijo. Predavateljem bo morda že v bližnji prihodnosti na voljo nekaj pomembnejših tujih literarnoteoretskih del, ki jih morda namerava izdajati v slovenskih prevodih Mladinska knjiga.

3. marca je predsednik SDS prisostvoval *seji o dvojezičnem šolstvu v Prekmurju*, ki jo je sklicalo Ustavno sodišče SRS zaradi vloge lendavskih občanov. Izčrpni referat izvedenca prof. Novaka in živahna, sproščena razprava sta zapleteno vprašanje osvetlila dokaj stvarno in, tako meni dr. Joža Mahnič, potrdila gradivo, ki ga je o tem vprašanju zbralo SDS, ter posredno tudi javnosti dobro znana stališča našega društva. V razpravo je posegel tudi dr. Joža Mahnič. Opozoril je, da je treba pri obravnavi prekmurskega dvojezičnega šolstva upoštevati najmanj tri vidike: družbeno politični vidik, praktične potrebe in koristi ter želje in zahteve staršev (v Lendavi je podpisalo vlogo proti dvojezičnemu šolstvu 85,12 % staršev otrok, ki obiskujejo dvojezične šole). Predlagal je, da bi bilo morda pametno, če bi za madžarske učence ohranili dvojezične osnovne šole in ustanovili še ustrezno srednjo strokovno šolo, da pa naj bi slovenski otroci obiskovali osnovno šolo z maternim učnim jezikom in madžarščino kot učnim predmetom.

5. marca se je predsednik SDS udeležil sestanka uredniškega odbora SR. 19. marca pa se je skupaj z odgovornim urednikom SR, ki je hkrati tudi glavni urednik za jezikoslovje, dr. Jožetom Toporišičem, in z glavnim urednikom za slovstvene vede,

dr. Borisom Paternujem, sestal z direktorjem založbe »Obzorja«, prof. Jožetom Košarjem. Novo uredništvo namerava dosledno upoštevati načelo periodičnosti in izdati v tem letu dve, v prihodnjem letu pa štiri številke SR. Prva letošnja številka bo šla v tisk 15. maja. Na pogovoru v Mariboru so se udeleženci med drugim sporazumeli, da je potreben stalen stik uredništva revije z založbo in da bo naročnina za SR letos znižana za člane SDS na 30 din, drugo leto, če bo dovolj naročnikov, pa morda še bolj. Govor je bil tudi o honorarjih, ki naj bi bili odslej spodbudni predvsem za avtorje kritik.

Nato je republiški odbor razpravljal o delovanju podružnic SDS, o pripravah na poučni izlet v Sovjetsko zvezo, o usodi nekaterih kulturnozgodovinskih spomenikov in o pripravah na majski plenum SDS.

Predsednik kopsrke podružnice, Jože A. Hočevnar, je govoril o povezavi kopsrke podružnice s tržaškimi slovenisti in o pogovorih s predstavniki sežanskih in postojnskih slavistov; ti sedaj ne nameravajo ustanoviti lastnih podružnic, bi pa želeli oživiti predavateljsko in drugo strokovno dejavnost v svojih krajih. Republiški odbor je sklenil, da bo poskušal rešiti vprašanja sežanskih, postojnskih in tudi zasavskih slavistov na prihodnjem plenumu SDS, kamor bo povabil predstavnike vseh treh območij.

Ljubljanska podružnica je po zaslugi Milana Dolgana, ljubljanskih udeležencev lanskih koroških kulturnih dnevov v Celovcu in tudi Zavoda za šolstvo SRS uspešno izvedla cikel predavanj ob petdesetletnici plebiscita na Koroškem. Vendar je odbor menil, da strokovna dejavnost Zavoda za šolstvo časovno ne bi smela sovpadati s predavanji, ki jih prireja SDS: tako se nehote poraja občutek, da so predavanja »obvezna«, obsežen program utruja ter manjša pozornost in aktivnost poslušalstva.

Ljubljanska podružnica bo imela meseca maja občni zbor, ki bo izvolil nov podružnični odbor. Poskušala bo tudi zbrati članarino in sestaviti seznam vseh članov SDS ljubljanskega območja. — Prof. Cene Omerzelj je povedal, da so mu pri Kompasju obljubili, da bodo poskušali organizirati ekskurzijo v SZ s posredništvom beograjskega zastopništva Inturista. — Prof. Jože Sever je grajal zanemarjenost Navja in zahteval, da SDS opozori pristojne ustanove na to že tradicionalno »ljubljsko kulturno sramoto«. Sestavil bo primerno besedilo za pristojne ustanove in za objavo. — Prof. Petra Dobrila je menila, da bi bilo dobro, če bi republiški odbor SDS začel pogovore s predstavniki občinske skupščine Ljubljana-Šiška o preureditvi Vodnikove hiše v literarnozgodovinski muzej. Konkretna obveznost v zvezi s tem sta prevzela dr. J. Mahnič in C. Omerzelj. Prihodnji plenum SDS bo 29. maja t. l. ob 17. uri v ljubljanski Slovanski knjižnici.

Aleksander Skaza
tajnik SDS

V OCENO SMO PREJELI

Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva. Realizem. 4. Založba Obzorja Maribor. Maribor 1970. 303 str.

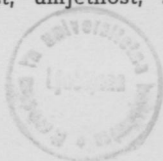
Dr. Breda Požar, Anastasius Grün in Slovenci. Založba Obzorja Maribor. 1970. 272 str.

Mate Dolenc, Menjalnica. Novele. Založba Obzorja Maribor. 1970. 136 str.

Dimitrij Rupel, Bele sobe. Založba Obzorja Maribor. 1970. 156 str.

Marko Pogačnik in I. G. Plamen, Ikebana. Založba Obzorja Maribor. 1969.

Vidik. Časopis mladih. Književnost, umjetnost, sodobni problemi. Veljača 1970. 131 str.

NEPORAVNANE NAROČNINE

Dolžniki za JIS 1969/70 na dan 22. maja 1970:

Ljubljana	1.912.— din
Razni kraji	1.140.— din
Tujina	259,50 din
	<hr/>
	<u>3.311,50 din</u>

Dolžniki še za leto 1969:

Ljubljana	269.— din
Razni kraji	680.— din
	<hr/>
	<u>940.— din</u>

SKUPAJ DOLŽNIKI:

3.311,50 din
<hr/>
940.— din
<hr/>
<u>4.251.50 din</u>

Nujno prosimo, poravnajte naročnino, če je še niste.

POPRAVKA

1. Na str. 30 prve letošnje številke je v drugi preglednici, v stolpcu Uprava, pri procentih treba pomakniti decimalno vejico za eno mesto proti desni, tako da se bere 4 % namesto 0,4 %, itd.
2. Na str. 135 je namesto Bachmayer brati Pachmayer, na str. 142 pa je prav *dr. Karla Slanca* namesto *dr. Karla Kluna*.